

אני מבטיח לך

מחשבות על
תרבות ילדים ישראלית
אחרי 7.10

עורכים: יותם שווימר ומישאל ציון

מהו תפקידה של התרבות והתרבות לילדים בפרט בעתות מלחמה ומשבר לאומי?

כאשר אימה, מוות ויגון פולשים אל תוך מרחב התום של הילדות, התרבות נדרשת להגיב. הן הילדות והילדים עצמם, הן הגורמים המתווכים – הורים, אנשי חינוך, נשות בריאות הנפש ויוצרות – כולם וכולן מקיימים יחסי גומלין מרתקים עם ביטויים אמנותיים ויצירתיים כחלק ממהלך טיפולי, כאמצעי לחיבור חברתי או כמקור הזדהות ועיבוד.

המציאות החברתית והתרבותית בישראל לאחר 7 באוקטובר מביאה עמה מחשבה מחודשת על התרבות המיועדת לילדים. אילו שירים מהווים פס קול לתקופה? מה כוחה של תפילת קדיש בגיבוש לכידות חברתית? האם ביכולתו של התיאטרון לעצב תפיסה הומניסטית לא סטריאוטיפית? באיזה אופן "חומרי החיים" הקשים יכולים להוות בסיס ליצירה ספרותית? מהו היחס שלנו לשימוש באלמנטים ילדיים במרחב הציבורי? כיצד השתנתה קריאת טקסטים בעקבות הטראומה? מדוע האמנות יכולה להוות פורקן משחרר ומרחב בטוח לעיבוד חוויות?

אסופה זו כוללת מבחר מאמרים, רשימות הגות, שיחות ויצירות מקוריות שחלקן רואות אור לראשונה. כרוכים בה יחד מחשבות ותובנות, תיעוד של ניסיון חיים ופרשנות חדשה ליסודות תרבותיים. היא מאירה את נחיצותה של התרבות ואת האופן שבו היא עשויה לגרש את החושך.

אסופה בהשתתפות

נועה מנהיים	אמיר חרש
נעמי (יפה) עיני	גליה עוז
נפתלי שם טוב	דני אדמסו
נרי אלומה	חן ארצי סרור
סער גמזו	חנה ואזנה גרינוולד
פנינה גפן	יאיר אסולין
קאיד אבו לטיף	יעל גידניאן
רות קלדרון	יעל הס
רחלי שלו	כנרת רוזנבלום
שולי אביטבול	לילה נוי
שרה סגל-כץ	מירב רוט
תמר הוכשטר	מישאל ציון
תמר מאיר	מעין גלילי

080000007100

מנדל MANDEL

מכון מנדל למנהגות | Mandel Leadership Institute

אֲנִי מִבְּטִיחַ לָךְ

מחשבות על תרבות ילדים ישראלית
אחרי 7.10

עורכים:

יותם שווימר ומישאל ציון

בהשתתפות:

אמיר חרש | גליה עוז | דני אדמסו | חן ארצי סרור
חנה ואזנה גרינוולד | יאיר אסולין | יעל גידניאן | יעל הס
כנרת רוזנבלום | לילה נוי | מירב רוט | מישאל ציון
מעין גלילי | נועה מנהיים | נעמי (יפה) עיני | נפתלי שם טוב
נרי אלומה | סער גמזו | פנינה גפן | קאיד אבו לטיף
רות קלדרון | רחלי שלו | שולי אביטבול | שרה סגל-כץ
תמר הוכשטטר | תמר מאיר

אני מבטיח לך:
מחשבות על תרבות ילדים ישראלית
אחרי 7.10

**"I Promise You":
Writing, Culture and Israeli Childhood after October 7**

עורכים:
יותם שווימר ומישאל ציון

עיצוב והפקה:
אביגיל ריינר [The Studio]
מריה רפפורט

איורי הכריכה:
אור סגל

עריכה לשונית:
ניצה פלד

צוות היגוי:
מישאל ציון, יותם שווימר, חן ארצי סרור,
רות קלדרון, תמר הוכשטר, רחלי שלו,
יפתח שביט, יונה קלרפלד

רכזת תוכנית מנדל למנהיגות בתרבות יהודית:
הודיה סרלואי

המאמרים והרשימות באסופה זו מייצגים את עמדתם האישית של הכותבים בלבד ואינם משקפים בהכרח את עמדתה או דעתה של קרן מנדל-ישראל. התכנים באסופה זו הינם לשימוש פנימי בלבד ושלא למטרות רווח. אין לעשות בתכנים אלו כל שימוש מסחרי. אין להעתיק ספר זה, לשכפלו, לצלמו, להקליטו, לתרגמו, לאחסנו במאגר מידע או להפיץ אותו או קטעים ממנו בשום אופן ובשום אמצעי – אלקטרוני, אופטי או מכני (לרבות צילום, הקלטה, אינטרנט ודואר אלקטרוני) ללא אישור בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות לקרן מנדל-ישראל, ירושלים תשפ"ד, 2024.
הזכויות על החיבורים ויצירות האמנות המופיעות באסופה שייכות לכותבים ולאמנים.

© כל הזכויות ליצירות המצוטטות באסופה זו שמורות ליוצרים ולבעלי הזכויות. רשימת קרדיטים מלאה מופיעה בסוף האסופה. המערכת עשתה את מירב המאמצים לאתר את בעלי הזכויות ביצירות המצוטטות. במידה והינך בעל/ת הזכויות ולא ניתן קרדיט, נא לפנות למערכת.

הציטוט "אני מבטיח לך" מתוך שירו של חיים חפר ז"ל "המלחמה האחרונה", מו"ל: עננה בע"מ, ולאקו"ם 1973
© כל הזכויות שמורות לחיים חפר ולאקו"ם.

אלול תשפ"ד | ספטמבר 2024
דאנאקוד: 710-800

”מפעלנו הפילנתרופי מתאפיין במחויבותנו להשקיע באנשים שיש להם הרוח, הכוח והשאיפה לשנות את העולם”

[ג'ק, ג'וזף ומורטון מנדל]

אסופה זו היא הזמנה לשיח ערכי וחזוני בשאלת תרבות הילדים הישראלית בצל מלחמה. בפעולה זו אנו מבקשים לא רק להשקיע על המציאות, אלא גם להשפיע עליה: להעניק השראה ליוצרים, לתת מפה למקבלי החלטות, ולחבר בין יזמים ויוצרים המבקשים לעשות תרבות ילדים ישראלית שהיא עמוקה, מחברת, עשירה ומגוונת; תרבות שיכולה להעניק לנו ולילדינו עוגן של שייכות, אופק של תקווה ומרחבים של חירות במציאות המתרגשת עלינו.

תוכנית מנדל למנהיגות בתרבות יהודית פועלת לקדם תרבות יהודית עשירה ומגוונת, עמוקה ומחברת, בישראל ובעם היהודי. אנו עושים זאת דרך פיתוח מנהיגות: קידום יזמים ומובילים בתחומי התרבות, האמנויות, התקשורת, היצירה והקהילה מכלל גוניה של התרבות היהודית בישראל. בתוכנית משתתפים עמיתים ועמיתות ממנעד רחב של קהילות והשקפות עולם וכן ממגוון עיסוקים – יזמי תרבות ואנשי תקשורת, יוצרות ואוצרים, ראשי קהילות ומנהלות עמותות, וכן סוכני וסוכנות תרבות העוסקים בזהות ובתרבות יהודית וישראלית לגוניה. עשרות בוגרי התוכנית פועלים בשדה התרבות הישראלית באמצעות רשת עשירה המעודדת שיתופי פעולה והחלפת דעות, ויצירת הזדמנויות מקצועיות לשם העשרת התרבות היהודית וקידום החברה הישראלית.

מכון מנדל למנהיגות, שנוסד ב-1992, פועל לפתח בישראל מנהיגי חינוך, חברה ותרבות מונחי חזון, באמצעות יצירת חיבור בין אנשים מוכשרים לרעיונות גדולים. המכון מגייס אנשים מחויבים, בעלי יכולת ודחף להוביל, ומספק להם את התנאים לדון עמוקות על ניסיון העבר ועל עתידם.

ייעודה של **קק ג'ק, ג'וזף ומורטון מנדל** לתרום לחיזוקן של חברות צודקות, סובלניות, מיטיבות ודמוקרטיות בארצות הברית ובישראל, ולשפר את איכות חייהם של כל האזרחים בשתי המדינות.

דברי פתיחה

יותם שווימר להשמיע קול, להמציא שפה	11
מישאל ציון ילדות ישראלית בצל מלחמה – ארבע שאלות גדולות	13
יעל הס היתה לי קופסת צבעים	27

שתלתם ניגונים בי אמי ואבי מלחמות העבר ומאבקי ההווה

פנינה גפן כיצד הגיבה ומגיבה תרבות הילדים הישראלית למלחמה – שיחה עם חוקרות תרבות ילדים	33
מעין גילי כיצד איירתי את "חיית החושך" מאת אורי אורלב	39
נועה מנהיים מלחמת העולמות – על גיבורים המנצחים בממלכת הדמיון, ועל הלחימה במציאות	42
רחלי שלו דפיקה בדלת	46
תמר מאיר אבא הולך למלחמה – בחינה של הספרים שנכתבו על ועבור ילדי המילואים	50
חן ארצי סרור געגועי לאורסולה – מדוע אנו זקוקות לנבלים בתרבות הפופולארית?	58
שרה סגל-כץ בימים שכל היתום שלי רועד – הזמנה ליצירת מרחב לילדות ולילדים אבלים בתרבות היהודית-ישראלית	63

אם אפקח את עיניי אצטרך לראות שינוי נקודת המבט

כנרת רוזנבלום חבקי דובים גדולים – על נוכחות האימה של "מיצב הדובים" במרחב הציבורי	75
שולי אביטבול אחינו, כל בית ישראל – על הקהילה החרדית, מלחמה, ילדים ותרבות	82
רות קלדרון סיפור שמחפש את רגליו: מחשבות משולחן הכתיבה	86

חנה ואזנה גרינולד ונפתלי שם טוב כשתנין נכנס אלינו הביתה – הפואטי, הפדגוגי, התרפויטי והפוליטי בתיאטרון לקהל צעיר	90
יאיר אסולין לצאת דווקא אל מקומות נפלאים – קריאה קיומית בספרו של ד"ר סוס	94
נרי אלומה על הספר "ירנה" מאת חיים פרי וכיצד השתנתה הקריאה בספרי ילדים	99
תמר הוכשטר לב בצורה של שועל	102
יעל גידניאן כל לילה הופך לבוקר – על כוחו של שיר הערש	105

תנו לגדול בשקט הכוח המרפא של התרבות

סער גמזו מה שרים ילדים במלחמה – מדוע המורכבות נעדרת מרשימות ההשמעה לילדים	113
קאיד אבו לטיף בשיחה עם יותם שווימר דגל לבן של שותפות	119
נעמי (יפה) עיני ילדים במלחמה – עת משמעות – כיצד ניתן לגלות את המשמעות שהתערערה	123
לילה נוי מה נגיד לילדים? על כוחה של התרבות לשהות בתוך צרימות המציאות	127
אמיר חרש תעלומת הברווזי של ברווזי – פרק מתוך הספר "תעלומות מלון נוף לחוף"	133
גליה עוז ואולי אין ארץ לעולם לא – כשהטרגדיה משתקפת בפניהם של ילדים	140
מירב רוט ספר החתולים זה עליי – על כוחה המרפא של היצירה למול הטראומה	144
דני אדמסו שלושה שירים	151
תמר הוכשטר אחרית דבר: תנו להם אמת	154

דברי פתיחה

יותם שווימר

להשמיע קול, להמציא שפה

—

מישאל ציון

ילדות ישראלית בצל מלחמה – ארבע שאלות גדולות

—

יעל הס

היתה לי קופסת צבעים

יותם שווימר

—

להשמיע קול, להמציא שפה

יותם שווימר הוא העורך הראשי של הוצאת "טל-מאי" וכתב העת המקוון "הפנקס".
מבקר ספרות, מנחה סדנאות כתיבה ומרצה על תרבות וספרות לילדים.

אחרי השבעה באוקטובר, במסגרת שעות סיפור לילדים שהוצאה לאור שאני משמש בה כעורך קיימה עבור ילדות וילדים, עבר בי רעד כמעט בכל ספר שהוקרא. דפיקה בדלת נשמעה לפתע כאיום ממשי, אב נעדר הדד חטיפה, ומשחק מחבואים משעשע נדמה כמסתור מאויבים. האם גם הקהל הצעיר חש בכך? סביר שרובו לא, או בעוצמה פחותה מזו שלנו, המבוגרים, שכן מערך האסוציאציות וההקשרים שלנו רחב יותר ומכוון לרוב להתרחשויות קונקרטיות. אין ספק שהקריאה, ההתבוננות והפענוח שלנו השתנו לחלוטין בחודשים האחרונים. הקרבה למאורעות האימה של שבעה באוקטובר והימצאותה של ישראל במלחמה ממושכת אינן מאפשרות לנו חוויה ניטרלית לגמרי. אולם כאן טמון אתגר שאנו מחויבים להיענות לו – הן כיוצרות ויוצרים לילדים, הן כמתווכות ומתווכים, הן כהורים: אם נקבע מאפיינים לגיטימיים כמאיימים, מטרידים, בלתי הולמים, נחזה בתהליך של פירוק חוויית הדמיון.

תרבות לילדים, מתוקף מעמדה בחברה, נתונה תמיד בסד התועלתנות ואופן ההשפעה. בעוד שכמבוגרים אנו פוטרם את עצמנו מסוגיות של הקשר וחינוך ומרשים לעצמנו ליהנות מאסתטיקה של יצירה אמנותית, מהרושם התרבותי שהיא מספקת או מהרגש שהיא מעוררת, דומה כי חשיפת ילדות וילדים לתרבות נעשית לרוב בליווי בחינה של עקרונות ומוקשים פוטנציאליים: האם הסיפור נושא בחובו מסר מתאים לילד? האם משחק המחשב לא ישפיע לרעה על התנהגות הילדה? האם ההצגה מתאימה לגיל וליכולת ההכלה של ילדינו? מהו הערך המוסף שקיים בשיי, ואיזו תפיסת עולם מוצגת בסרט?

כך מבוגרים מגבילים כל הזמן את מימוש חוויית היצירה האמנותית לילדים על שלל האפשרויות הגלומות בה, או אף מונעים אותה מילדות וילדים, בין אם בביטול ואיסור ובין אם על ידי תיווך בשם אג'נדות חינוכיות ומוסריות הנוגעות לעולם הערכים והתפיסות של המבוגרים האחראים על הנמענים העיקריים או הבלעדיים של היצירה האמנותית.

אם זהו מצב העניינים הרווח בעת שגרה, מהו הדין בעת חירום? האם במציאות של אחרי התופת שהתרחש בשבעה באוקטובר והמלחמה שבעקבותיו, יכולים המבוגרים ליצור ו/או להפגיש את הילדות והילדים עם תרבות נטולת הקשר עכשווי? הלא אפילו אלו שיתעקשו לשמור על מרחב אמנותי סטרילי, יתוהו על טריגרים נפוצים או על האופן שבו היצירה עלולה להשפיע בצורה לא מבוקרת על הקהל הצעיר. ומנגד, האם בתקופה שבה ילדים וילדות נחטפו על ידי טרוריסטים, פונו במפתיע מבתיהם ונחשפו למציאות של מלחמה, עלינו להוסיף ולהיזהר מהתרבות המיועדת להן ולהם?

כמו הילד בסטיאן, גיבור ספרו של מיכאל אנדה, "הסיפור שאינו נגמר", שנדרש לתת שם לנסיכה של ממלכת פנטזיה כדי להציל את הדמיון מכליה, כך גם עלינו מוטלת האחריות למנוע את קריסת התרבות לילדים אל התהומות

המשמימות של החידלון. חברה שבה התרבות לילדים אינה חופשית

עלינו מוטלת האחריות
למנוע את קריסת התרבות
לילדים אל התהומות
המשמימות של החידלון

דיה – גם אם מלכתחילה היא נתונה באותו סד שהוזכר בפתיחה –
ונמדדת על פי מידת התועלת שניתן להפיק ממנה או מידת
הסכנה המשוערת הגלומה בה, היא חברה שעל ברכיה יתחנך דור
נטול דמיון, בעל יצירתיות מופחתת, ששריר ההמצאה שלו מוגבל
והיכולת שלו לעבד מצבים ולצלוח אותם פגומה.

הדמיון הכרחי לא רק לעתיד אלא גם להווה של ילדים וילדות, ודאי כאשר
אלו נמצאים ב"מצב חירום". האופן שבו יצירה אמנותית יכולה להשפיע על
נמעניה, והתועלת שהם עשויים להפיק ממנה, אינם חייבים להיות דידקטיים
ולעמוד בסולם ערכים קולקטיבי או פרטי. כאשר פרסמנו בהוצאה את הספר
"הסיפור על יואב ששלח את המשפחה שלו בדואר" מאת עומר הופמן, סיפור

תרבות לילדים גדושה בדמיון שביכולתו לספק פורקן, הנאה והזדהות ללא נטייה לתועלת ערכית-חינוכית

ריאליסטי בסגנונו על ילד שאורז את בני משפחתו בזה אחר זה כי הם מפריעים לו לעסוק בענייניו, היו מבוגרים שחששו שמא הספר "יכניס רעיונות לילד שלי". האם באמת סביר שבעקבות היחסות ליצירה זו ילדים יתחילו לזרוק ארגזים על הוריהם ולשלוח אותם לקצה השני של העולם? מובן שלא. הספר מבטא בצורה קומית ומוגזמת במכוון את הפנטזיה הילדית (ואולי האנושית) האולטימטיבית של שחרור מוחלט מכבלים ומשליטה. זהו אלמנט של דמיון בתוך תיאור ספרותי ריאליסטי; זו פרודיה. דמיון אינו כולל רק מפלצות וקוסמים עם צלקת על המצח; תרבות לילדים גדושה בדמיון שביכולתו לספק פורקן, הנאה והזדהות ללא נטייה לתועלת ערכית-חינוכית. כך אופן ההשפעה של הדמיון יהיה בהכרח חיובי, משום שהוא נמצא "בצד של הילדים", מאפשר להם לחוות מציאות מחוץ למציאות. ועל כן דפיקה בדלת יכולה בהחלט – גם בעת מלחמה – להיות הזמנה להפתעה חגיגית ולא עדות לסכנה מתקרבת.

כל מי שקראו את "ארץ יצורי הפרא" שכתב ואייר מוריס סנדק יודעים שהדמיון הוא המרפא האולטימטיבי. יש בכוחו לעבד חוויות קשות, להתמיר אותן לממד של ביטחון ושליטה, ולייצר על ידי כך משענת נפשית אמיתית ובת-קיימא. סוף טוב הוא אחת המוסכמות היציבות ביותר בתרבות לילדים מאז ומתמיד. גם בסוף הספר הקלאסי הזה מחכה ארוחה חמה למקס, הילד שהתפרע עד שאמו כינתה אותו יצור פרא ושלחה אותו לישון בלי ארוחת ערב. אמנם בעולם שמחוץ לספר, מחוץ לאמנות, ישנם ילדים שלא מחכה להם ארוחה חמה – כי אין מי שיכין אותה או אין פתרון (ודאי לא פשוט) למצוקתם; אך דווקא בשל כך תפקידה של תרבות לילדים משמעותי כל כך. היא צריכה להגיב למציאות, להתייחס אליה, להשמיע קול ולהמציא שפה, על אחת כמה וכמה כאשר במציאות אנו נותרים חסרי מילים או משותקים.

אין דרך נכונה אחת לעשות זאת. כפי שאמרה פעם נורית זרחי, תרבות לילדים צריכה לעסוק ב"מהו ילד", וסוגיה זו גמישה ומתחלפת. היא תלויה בגורמים רבים כל כך שמשתנים בין תקופות, חברות והחלטות פוליטיות. לפיכך, תרבות לילדים, ודאי בעת משבר, יכולה לייצר אלטרנטיבה, לספק מפלט, לעורר מודעות או להתמקד בהנאה מוחלטת. תגובתה למציאות אינה מצטמצמת לעד כמה היא משפיעה על הילדות והילדים או אם יש בה רכיב שנחוץ להם, אלא באפשרות הגלומה בה לייצר חוויה. תהא זו חוויה שתרומתה רגעית וחולפת או עמוקה וארוכת טווח, עלינו לזכור דווקא כיום שכפי שאנו מבקשים לעצמנו סוגים שונים של חוויות מהתרבות שאנו צורכים, כך גם הילדות והילדים זכאים לעבור חוויה – שכן קתריזם, יהיה אשר יהיה, מחייב לעבור איזשהו מסע. אם נמנע מילדות וילדים תרבות מסוימת מתוך חשש "שמא" או נבחן אותה בכלים דידיקטיים

ותועלתניים, נשלול מהם את המסע הנדרש כל כך להתפתחות ועיצוב אישיים ולהרחבת העולם הפנימי והדמיון, ואת המפגש המהותי עם רגש באשר הוא. הסופרת וחוקרת הספרות מריתבן־ישראל טענה ש"סיפורים יכולים להציל", והיא צודקת. תרבות לילדים טומנת בחובה אפוני פלא של התרוממות רוח ונסיקה לגבהים, אבל סיפורים מאפשרים לנו גם לשרוד. הם מהשמיני אותנו מההווה אל עבר העתיד בזכות החוויות שאלהן הם מעבירים אותנו, בין אם אנחנו שוקעים בביצות העצב של אנדה או שואגים בשחרור מהנה עם יצורי הפרא של סנדק.

כמו כל תחום אחר בחיינו כעת, גם התרבות לילדים והתייחסותנו אליה נמצאות בצומת דרכים סואן. אסופה זו מפגישה אותנו עם שאלות ותהיות, עם ניסיונות ותובנות, עם בחינה אקטואלית ועם התבוננות נכוחה – על המציאות, על התרבות, על נפשם של ילדות וילדים. ביקשנו לדגום ממגוון רחב של אמנויות: ספרות, תיאטרון, מוזיקה ואיור; לדון בהשפעות פסיכולוגיות ופוליטיות דרך תרבות לילדים, ולטעון שגם שיר המושמע ברדיו, ספר על אבא שמשרת במילואים,

טקס הלכתי או תפילה – הם כולם חלק מתרבות שילדות וילדים משתתפים בה או נחשפים לה. תרבות לילדים מקיפה אותם ואותן כל הזמן ומכל העברים, וכפי שעולה מן הטקסטים באסופה זו, ההיסטוריה חוזרת על עצמה במובן זה שתפקידה של התרבות לילדים נותר מהותי והכרחי בעיצוב ועיבוד חוויות שלכל הפחות ניתן לכנותן מורכבות.

קאיד אבו לטיף מתאר בשיחה איתו ילדים שהתחרו ביניהם מי סבל יותר בשבעה באוקטובר, וגליה עוז מספרת על ילדים ששיחקו תופסת "מחבלים באים!" שניהם השתמשו באמנות – ספרות ותיאטרון – כדי לגשר על החדירה האלימה של אימת המציאות אל התום הילדי, והציעו להם הזדהות, שחרור ואופק מחשבתי על מנת לנטרל או לפחות למזער קבעונות סטריאוטיפיים. הצורך הקתרטי במפגש עם ביטויים של רוע או קושי מובע במאמרה של חן ארצי סרור – הרי כולנו אוהבים לשנוא את אורסולה או את וולדמורט. ואכן, יצירות מקוריות באסופה מציגות ביטוי אמנותי של תכנים ומבעים מאיימים: שכול ואָבל באיוריה של מעין גלילי ל"חיית החושך" מאת אורי אורלב, אימה בלתי מפורשת בסיפורה של תמר הוכשטטר, ועיבוד של חוויות הילדים המפונים לכדי ספר מתח בלשי מאת אמיר חרש. כל אלו מבקשים להציע נקודת מפגש אמיתי עם ההקשרים המציאותיים, אך עושים זאת דרך דמיון, יצירתיות והנגשה אמנותית.

לילה נוי מבארת את "השקט המיוחד" המשתרר בין ילדים ומבוגרים כאשר אמת של נושא כאוב עולה מתוך יצירה. לטענתה, זהו רגע חשוב הטומן בחובו אפשרות לקרבה בין־דורית משמעותית, שעשויה לסייע גם לילדים וגם למבוגרים

אסופה זו מפגישה אותנו עם שאלות ותהיות, עם ניסיונות ותובנות, עם בחינה אקטואלית ועם התבוננות נכוחה

להתמודד עם המצוקה. שכן הילדים והילדות אינם לבד בהתמודדות, וההורים החרדים זקוקים אף הם לאמצעי מקרב ואפילו מרגיע, כפי שעולה ממאמרה של יעל גידיניאן על התכנים הקשים המופיעים בשירי ערש, או כפי שסובר סער גמזו שניסה כהורה למצוא במוזיקה פסקול הולם ורלוונטי לילדיו בתקופה כה כאוטית. היחד הוא בהכרח רכיב משמעותי בתרבות לילדים מתוקף היותה מתווכת לרוב על ידי מבוגרים. ועל כן, כפי שעולה מהאסופה, בהצגת תיאטרון על תנין שפולש למרחב ביתי מתאפשר ליוצרות בוגרות לעצב חוויה של סובלימציה דרך קומדיה; לתפילה משותפת יש כוח מיסטי ביצירת לכידות, ומתוך זיכרון של מלחמה בילדותה, יכולה מאירת שבגרה לנסות ולייצר מרחב רגיש עבור ילדיה.

בהתאם לאפשרויות הרבות הגלומות בדיון התרבותי

הזה, האסופה כוללת מסות והגות לצד יצירות מקוריות; ראיונות ומאמרים, התרשמויות אישיות וניתוחים יצירתיים. כולם מציגים מהלך פרשני, קריאה חדשה או מחודשת – מתבקשת עד כדי בלתי נמנעת – של הגורמים המרכיבים את חוויות הדמיון והמציאות אצל ילדות וילדים בעת ובעקבות מלחמה. ואם בכל זאת נדרש להעלות מוסר

השכל מן האסופה, הרי הוא להבטיח לילדות וילדים את החופש שתרבות יכולה לספק, דווקא עכשיו, במיוחד עכשיו.

ואם בכל זאת נדרש להעלות
מוסר השכל מן האסופה, הרי הוא
להבטיח לילדות וילדים
את החופש שתרבות יכולה לספק,
דווקא עכשיו, במיוחד עכשיו

ילדות ישראלית בצל מלחמה: ארבע שאלות גדולות

הרב מישאל ציון הוא חבר סגל בתוכנית מנדל למנהיגות בתרבות יהודית, ושימש כמנהל המייסד של התוכנית. מחבר "הגדה ישראלית", ומראשי קהילת קלוזנר בירושלים.

"יפה שלי אין מה לפחד,
זה בלון יום הולדת,
הוא לא יתפוצץ."

[גימבו ג'יי, "בומים", 2023]

במושב האחורי של הרכב, צהרי שמונה באוקטובר, אליה בת העשר מסבירה לאחותה הקטנה את המצב. באינסטינקט, היא מספרת לה סיפור: "זכרת את הזאב הרע מכיפה אדומה?" היא שאלה. "אז הוא פרץ לתוך ישראל. הוא לקח את סבתא. אולי גם את כיפה אדומה. אבל הצייד מחפש אותם. החברים של הזאב ירו עלינו חיצים ובגלל זה היו אזהרות, אבל בסוף יהיה בסדר. זה ייגמר טוב כמו בסיפור." אני מחריש, ידיים על ההגה, מנסה לראות דרך המראָה איך ספיר, שרק התחילה כיתה א', מעכלת את כל זה. אבל ספיר מסתכלת על אחותה במבט של בוז ואומרת: "זה לא חיצים, אלה היו טילים. כולם יודעים את זה. ואני בכלל לא אוהבת את הסיפור הזה."

מלחמה וילדות. ילדים ומלחמות. ההצמדה של המילים הללו מעוררת חלחלה. מלחמה היא מוות, ילדות היא חיים. ילדות היא צבעים פסטליים, מלחמה היא שחור ואפור ואדום. ילדות היא תקווה, מלחמה היא כיבויה. ילדים הם העתיד של ישראל, מלחמה – כך חשבנו – היא ישראל של העבר. אך לא עוד.

החל מבוקר שבעה באוקטובר, תפיסת הילדות הישראלית עוברת אתחול מחדש, כמו דברים רבים בישראליות שמשתנים בעקבות המלחמה האחרונה. אך הפגיעה בילדות דורשת תשומת לב מיוחדת: בשונה ממלחמות קודמות, האימה של מתקפת החמאס הגיעה עד חדרי הילדים והמרחבים המוגנים של הילדות – מי בהתקפות הפיזיות ביישובי עוטף עזה, ומי בחשיפה למראות במסכים ובחדשות באופן שלא היה כמוהו. מי בעקירה מביתם ומהמסגרות החינוכיות שלהם, ומי בכניסה למעגלי השכול והאובדן. מרחב הילדות הישראלית הפך למרחב מלחמה.

אל מול מציאות משברית זו, לתרבות וליצירה לילדים תפקיד חשוב במיוחד. התרבות לגווניה – הספרות, האיור והאמנות, הטלוויזיה והתיאטרון, השירה והמוסיקה, התפילות והטקסים, וגם הרשתות הדיגיטליות – כל אלה משמשים כנייר הסקיצה של הנפש, המבקשת לייצר פשר בעולם שהתפרק מסדריו המוכרים. אמנות מציידת בשפה סמלית ורגשית שמאפשרת לילדים, וגם למבוגרים, פתח להתמודדות ואופק לדמיון. יצירה נותנת תוקף לקושי פרטי, מתמירה אותו להתמודדות משותפת, ובכך מעניקה תחושת שייכות ובונה קהילה. תרבות מתווכת מציאות חריפה באופן אפשרי לעיכול: היא מרחיקה עדות על ידי בדיון ודמיון – ובכך מאפשרת עיבוד, הענקת פשר ורקימת משמעות. עולמות היצירה והתרבות הם סוכני הדמיון החשובים ביותר שלנו. וברגע הזה אנו נדרשים להם יותר מכול.

תרבות ילדים היא פעמים רבות פרצופה של החברה

במיטבה, כפי שהיתה רוצה לראות את עצמה. בתוך שאון המלחמה, סכסוכיה וכאביה, אימוץ המבט הילדי על העולם מאפשר לנו לדמיין מחדש את הישראליות כפי שהבטיחו לנו אותה, כפי שהיינו רוצים להוריש אותה לבאים אחרינו. השיחה על תרבות ילדים היא גם שיחה על התרבות הכללית בישראל, על הנורמות, התקוות והמאווים. כאשר אנו שואלים על ילדים אנו שואלים על

כולנו, אך השאלות הן בהירות יותר. אמנם אין ילדות ישראלית אחת, ורשימות שונות באסופה הזאת מאירות את פניו של חלק ממגוון העולמות של ילדי ישראל. הדברים הנכתבים כאן אינם חלים באופן שווה על כלל קהילות ומגזרי החברה הישראלית, אך הם מכוונים לדילמות של ציבור רחב שמשתתף

בתוך שאון המלחמה, סכסוכיה
וכאביה, אימוץ המבט הילדי על
העולם מאפשר לנו לדמיין מחדש
את הישראליות כפי שהבטיחו
לנו אותה, כפי שהיינו רוצים
להוריש אותה לבאים אחרינו

ובונה את התרבות הציבורית של הישראליות – על גווניו ומחלוקותיו. מה הן השאלות הגדולות שנשאלות ביחס לילדות הישראלית בצל מלחמה? בחודשים האחרונים קיימנו עשרות שיחות בנושא, ומתוכן ניסחנו ארבע שאלות שעלו שוב ושוב. השאלות אינן חדשות, אך הן מחדדות את הדילמות אשר התעוררו מאז שבעה באוקטובר, ומאפשרות להצביע על עומק השינוי שהתחולל בילדות הישראלית. אלו שאלות של מבוגרים, אבל הן מונעות משאלות שילדים שואלים, ולכן ניסחנו אותם כפי ששמענו אותם מפי ילדים ומפי מבוגרים.

1. "אמא, זה נכון שגנבו ילדים?" : להגן או לחשוף?
2. "למה הם רוצים להרוג אותנו?" : לספר את פני הרוג?
3. "הם משלנו?" : באיזה סיפור אנו שותפים ומה חלקנו בו?
4. "כשאגדל, גם אני אהיה חייל?" : מהי ההבטחה הישראלית לילדינו?

— 1 —

"אמא, זה נכון שגנבו ילדים?" להגן או לחשוף?

"בביה"ס של הבן שלי בתל אביב קלטו לכיתות ילדים מיישוב בעוטף שהותקף ב־7.10. בחלק מהכיתות הנמוכות, עם זאת, הורים סירבו לקלוט את הילדים מהעוטף – כדי שהילדים שלהם לא ישמעו חס וחלילה סיפורים לא נעימים".

[ציוץ בטוויטר, 9.12.2023]

עדי שוהם, שהיתה בשבי החמאס משך חמישים יום עם ילדיה יהל ונווה, תיעדה את השאלות שילדיה שואלים אותה מאז שבו מן השבי, בעוד אביהם טל נותר מאחור: "למה האיש בחוץ צועק? קורה שוב כמו בבארי?" ; "מתי אבא יחזור?" ; "כשאבא יחזור הוא יהיה כבר זקן?" ; "אמא, עכשיו אנחנו עומדים למות?".

המתח בין הפשטות, הכנות והתמימות של שאלות הילדים לבין המציאות המדממת והמעורערת שעליה הן מגיבות, לוכד את האופן שבו מלחמות בכלל – והמלחמה הזאת בפרט – מערערות את הדרך אשר בה אנו תופסים ילדות. החשיפה לזוועות המלחמה, המציאות של הפרת הביטחון הביתי, הטרור של עקירה וחורבן, כל אלה משנים עמוקות את תפיסת הילדות שהשתרשה במרחב הישראלי בעשורים האחרונים. מהו ילד אם לא מי שאנו מבקשים לחסוך ממנו את זוועות המוות? מהי ילדה אם לא מי שראויה לתחושת ביטחון בלתי מעורערת

בביתה? אם הילדות המערבית מוגדרת בין השאר על ידי מרחב מוגן של תום – כפי שלימדו אותנו חוקרי הילדות – האם ילד שראה את משפחת ביבס נחטפת עודנו "ילד"? אם הילדות מכוננת על ידי קונכיית ההגנה הביתית – האם ילדים שעקורים מביתם בעקבות מלחמה עודם "ילדים"?

שאלה זו עולה בחדות בכל מרחב מלחמה. באוקראינה וברוסיה, בסומליה ובעיראק, במלחמות העולם ובשואה. היא עולה בימים אלה ביחס לילדות הפלסטינית בכלל והעזתית בפרט. עבור הילד הישראלי היא מקבלת מאפיינים ייחודיים על רקע העובדה שעבור רוב ילדי ישראל מתקיימת במקביל למלחמה גם שגרת חיים, הגנה ופרטיות "כמקודם", ומטשטשת את הערעור שהתרחש. שאלה זו מתחדדת גם על רקע הפערים בין ילדי ישראל: מי שהמלחמה הגיעה עד פתח ביתם כפשוטו, ומי שלא; מי שנעקרו מבתיים בעקבותיה, ומי שממשיכים לישון במיטתם; מי שחוו את האיום הביטחוני על בשרם בעשור האחרון, ומי שחוו את העשור ה"שקט" ביותר בישראל; מי שבני משפחתם הפכו פתאום מהורים־אזרחים לחיילים ולוחמים – וחלקם לא שבו, ומי שחיים בקהילה המקיימת מאמץ משותף לדחוק את השפעת המלחמה על חייה.

ומה תפקידה של התרבות אל מול האתגרים הללו? האם עליה לתווך ולחשוף? לשמר שגרה ויציבות? להגביר הגנה על ידי יצירת מרחב לבריחה? ואולי כל אלה יחד? יוזמות רבות של תיווך האירועים לילדים צמחו בחודשים האחרונים: אתרי חדשות לילדים, סרטונים מותאמים ברשתות, ספרי הדרכה למכביר לצד הצגות והמחזות. כל אלו נעו בין צרכים דידקטיים וטיפוליים לבין חופש יצירתי וביטוי אמנותי. לצידם עלתה גם קריאה להעמקת שכבת ההגנה מהמציאות וליצירת תרבות אסקפיסטית. יוצרים תודרכו על ידי עורכים להוריד הפניות לאלומות או מוות בתסריטים, ספרים ושירים, מחשש להפעיל "טריגר" או להציף טראומה. רצון זה לשמור על המרחב המוגן של הילדות יכול להיות גורם מגונן רצוי המעניק תחושת בית ושגרה נדרשת. אך במינון מוגזם הוא יכול להפוך לגורם מאלחש שמרדים את הילדים ומשפחותיהם אל מול המתרחש מחוץ לחלונם. לתרבות ולאמנות במיטבה יכולת להלך בין המתחים השונים ביצירתיות ובחוכמה, ולהעניק פתרונות חדשים למתחים הללו באופן אחראי ופורה.

בשירו "בומים" מתאר הזמר ג'ימבו ג'יי כיצד הוא עוטף עבור בתו את המציאות האכזרית שמתרגשת על ביתם בגבול עזה בעטיפת ממתק של משחק, כמו רוברטו בניני בסרט "החיים יפים". השיר, שתיאר מציאות שלפני שבעה באוקטובר אך יצא חודש אחריה, מצמרר במתח שבין הניסיון ההורי לשמר את שכבת ההגנה של הילדות, לבין הידיעה שגם המשחקים הללו אינם מועילים עוד מאז אותו יום נורא.

“למה הם רוצים להרוג אותנו?” לספר את פני הרוע?

“חבורת עכברים פאקרים

יוצאים מהמחילה (לה)!

עושים אבו עלי יא טמבלים

וואלה מילה לא תהיה מחילה (לה)!”

[נס וסטילה, “חרבו דרבו”, 2023]

תרבות הילדים והנוער עוסקת רבות בעלילות של מלחמות הטובים והרעים, גיבורי־העל והנבלים. כל סדרת טלוויזיה בונה עולם שמספר סיפור אחר על פני הרוע – וכיצד ראוי להילחם בו. התשובה על השאלה “מהו הרוע?” אינה ניתנת רק בסמינרים פילוסופיים באוניברסיטאות, אלא בראש ובראשונה בתוצרי תרבות הצריכה, הגבוהה והנמוכה, שצורכים ילדינו. גיי. קיי. רולינג חינכה דור של ילדים למאבק ברוע כמו שהארי פוטר נלחם בוולדמורט – רוע מוחלט שמחייב מלחמת השמדה. תרבות הפופ האמריקאית לעומת זאת התרחקה מנבלים ועברה לנרטיבים שבמרכזם אין עוד מאבק ב“רעים” אלא רק מאבק פנימי של הגיבורים מול יצרם. אין רוע רדיקלי, גם אין אנשים “רעים”, יש רק רוע בתוכי. סיפורי הגיבורים והנבלים שאליהם נחשפים ילדים בגיל צעיר קובעים את הצפון שאליו יכוון המצפן המוסרי שלהם כמבוגרים.

אך מה מתרחש כאשר ילדים פוגשים מציאות רוע השונה מזאת שעליה סופר להם? מה הם הסיפורים והמעשיות שעלינו לספר לילדינו בעולם שבו

מחבלי נוחיבה מבקשים להורגם במיטתם? אילו מעשיות יסייעו לילדינו להכיל עולם שבו חיילי צה”ל – שהם קרובי משפחתם – מתוארים כנבלים ומרצחים על ידי גיבורי התרבות שלהם ברשתות? ומה הילדים מספרים לעצמם, במשחקי דמיון במלונות המפונים או בסיפורים בשכונה בין האזעקות? האם זה סיפור על מאבק לאומי, דתי או הומניסטי? האם אפשר לספר סיפור שמכיל מורכבות מוסרית, או שסיפורי רוע לעולם יהיו בינאריים ודיכוטומיים? האם פעולת הדמוניזציה של האויב היא פעולה חינוכית ותרבותית הכרחית כדי להצדיק את

האם אפשר לספר סיפור שמכיל
מורכבות מוסרית, או שסיפורי רוע
לעולם יהיו בינאריים ודיכוטומיים?
האם פעולת הדמוניזציה של האויב היא
פעולה חינוכית ותרבותית הכרחית כדי
להצדיק את המלחמה בעיני הילדים, או
שדמוניזציה שמתחילה באויב סופה להפוך
את נשקה כלפי השיח הפנימי בחברה?

המלחמה בעיני הילדים, או שדמוניזציה שמתחילה באויב סופה להפוך את נשקה כלפי השיח הפנימי בחברה?

מה הם הסיפורים הקיימים על מדפי התרבות שאנו מבקשים לאמץ לחיקנו בעת הזאת, ואילו להרחיק? בתרבות הילדים הישראלית סיפורי המקרא ועלילות החגים משמשים תפקיד מרכזי בעיצוב תפיסת הרע. הסיפור על איך "עברנו את פרעה" מאפשר להאמין ש"נעבור גם את זה". לוח השנה העברי בונה חוסן ומעניק אורך רוח אל מול המלחמה, אך מזמן גם העתקה של מוסר מלחמה מקראי לתוך מציאות מודרנית מורכבת. במסורת התלמודית הגיבור היה דווקא מי ש"כבש את יצרו" – האם יש מי שיספר לילדיו סיפור גבורה שכזה בימינו? שימוש נבון בקאנון תרבותי הוא לעולם מעשה של פרשנות מחודשת, פרשנות שמבקשת לבטא מסרים עכשוויים באמצעות הסיפורים העתיקים.

המהירות שבה "חרבו דרבו" הפך להמנון של ילדות וילדים ברחבי הארץ העידה עד כמה צמאים הילדים לשפה ודימוי שיסיעו להם לעשות סדר במלחמה הנוכחית, ועדיף בגרסה דיכטומית. התייחסות שונה מאוד לשאלת הרוע עולה בספרו הקאנוני של אורי אורלב, "חיית החושך" מ-1975, שבפעולה תרבותית רלוונטית במיוחד יצא לאור כעת במהדורה מחודשת. הילד, ששכל את אביו במלחמת יום כיפור, מספר לאימו שהוא מפחד מה"ערבי" שרודף אותו בחלומותיו. בתגובה מספרת לו האימא כיצד אביו פחד בילדותו בפולין דווקא מה"צועני" שיחטוף אותו ממיטתו, וכי שכניו הפולנים בכלל פחדו פחד דומה מה"יהודי". כך ביקש אורלב לחנך דור ילדים ישראלים לתפיסת רוע מחודשת אחרי מלחמת יום כיפור. האם ילד שקורא היום את "חיית החושך" מסיק מהסיפור שכשם שהוא פוחד מה"ערבי", כך הילד הערבי בעזה פוחד מהחייל ה"יהודי"?

כעת נדרשת בחינה מחודשת של המטענים התרבותיים המוגשים לילדינו ביחס לשאלת הרוע. נדרשים לנו יצירות ודמיון, פירוק והרכבה של נרטיבים, יצירות שמביטות למציאות נכוחה בעיניים אך מספרות אותה באופן חדשני ואחר. מה הם הסיפורים על הרוע שיסופרו בתרבות הילדים הישראלית במשמרת שלנו?

“הם משלנו?”:

באיזה סיפור אנו שותפים ומה חלקנו בו?

אֶתְמוּל הָיִיתִי בַּמִּלְחָמָה.
נִסְעֵתִי לְבַקֵּר אֶת אָבִא שְׁלִי בַּמַּצֵּב.
יָשׁ לָהֶם שֵׁם פְּרִיג'יֶדֶר וְתַקְרָה חוּמָה
וְלִכְל אֶחָד נוֹתָנִים דְּסָקִית
וְקָפָה
בְּלִי חֶלֶב.

אָבִא נִשֵּׁק אוֹתִי
וְהוֹשִׁיב אוֹתִי עַל הַכְּתָפִים
וְאָבִא חִבֵּק אוֹתִי בְּכָל כַּחוֹ
וּבְקֶשׁ שְׁאֲחִזִּיק מֵעַמֵּד
בִּינְתָיִם.

בְּשִׁחְזוֹרְנוּ הַפִּיָּתָה מִן הַמַּצֵּב,
אֶמְרֵתִי: אִמָּא, אָבִא, אוֹהֵב אוֹתְנוּ.
אִמָּא, אֲנִי אוֹהֶבֶת אֶת אָבִא
וְאֵת כָּל הַחִיָּלִים שֶׁלָּנוּ.

אֲנִי יוֹדַעַת שְׁאָבִא יָשׁוּב בְּקֶרֶב.
אֲנִי יוֹדַעַת שֶׁהוּא הָיָה מְכַרְח לְלֶכֶת.
אָבֵל מִלְחָמָה זֶה דָּבָר בּוֹכָה,
וְאֲנִי
בוֹכָה
בְּשִׁקָּט.

[תרצה אתר, “מלחמה זה דבר בוכה”, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1975, שיר מס’ 1]

היציאה של המיינסטרים הישראלי להגן על הבית אל מול מתקפת החמאס העלתה מחדש את תחושת השייכות הגבוהה שקיימת בקרב רוב מניינה ובניינה של החברה הישראלית. בחודשים הראשונים הללו תחושת השייכות גאתה,

ילדים צפו שוב ושוב בסרטונים של אבות חוזרים מהמילואים, אספו מדבקות של נופלים או עקבו ברשתות אחרי ילדים ששבו משבי החמאס

והילדים היו למנוע המרכזי שלה. כתיבת מכתבים לחיילים, הכנת חבילות למפונים, מצטלמים עם דגלים, שולחים תפילות כיתתיות לשלום פצועים וחטופים. תחושת השייכות הגוברת נתנה אותותיה גם בתרבות הנוצרת על ידי ילדים: תחפוזות החיילים והשוטרים בפורים החליפו את תחפוזות גיבורי-העל המיובאים. ילדים צפו שוב ושוב בסרטונים של אבות חוזרים מהמילואים, אספו מדבקות של נופלים או עקבו ברשתות אחרי ילדים ששבו משבי החמאס. ילדים שראו את אהוביהם לובשים מדים ויוצאים למלחמה, העתיקו את אהבתם לכלל החיילים, כמו הילדה בשיר של תרצה אתר.

לצד החוסן שנוצר מתחושת השייכות הישראלית, התרחש עבור חלק מהישראלים גם תהליך הפוך: אבל על אובדן תחושת שייכות למרחבי תרבות מערביים. ילדים הסתכלו בעיניים כלות כיצד גיבורי תרבות שלהם מרחבי העולם מכפישים את מדינת ישראל ואת צבאה, והעולם התחלק שוב בעיני רבים ל"הלנו אתה אם לצרינו". דור צעיר שגדל בתחושת שייכות למרחבי תרבות דיגיטליים בינלאומיים מצא את עצמו נדרש להעריך מחדש את נאמנותיו. בחודשים הראשונים אחרי שבעה באוקטובר, כאשר הדיסאוריינטציה של הטראומה שרתה בכול, תחושת השייכות הישראלית היוותה עוגן קריטי לילדים. עובדים סוציאליים חזרו על המסר שתחושת שייכות היא מרכיב קריטי לבניית חוסן נפשי. אך העיגון המחודש בתחושת שייכות ישראלית אינו רק בעל ערך לחוסן הנפשי, אלא הוא קודם כל מרכיב קריטי בכיול המצפן המוסרי. כפי שכותב הפילוסוף הקתולי אליסדייר מקינטייר: "אני יכול לענות על השאלה 'מה עליי לעשות', רק אם אענה קודם על השאלה: 'באיזה סיפור או באילו סיפורים אני משתתף?' (מעבר למידה הטובה, עמ' 235). יהודים בישראל וברחבי העולם, בכל הגילאים, הבינו בשעות ובימים שאחרי פרוץ המתקפה על ישראל מהו הסיפור שבו הם משתתפים, ומתוך כך גזרו תשובות חדשות לשאלה "מה עליי לעשות". לתרבות וליצירה הכלים הטובים ביותר לספר לילדים את הסיפור שבו הם משתתפים.

אך לתחושת השייכות ישנה תאומה מרשעת בדמות ההתגייסות המוחלטת. מהו הקו שמפריד בין פיתוח תחושת שייכות ראויה לבין תרבות מגויסות בעייתית? הזיכרון היהודי צרוב באופן שבו תנועות קיצוניות השתמשו בילדים ובנוער לצורכיהם: "מסע הצלב של הילדים" בימי הביניים, "היטלר יוגנד" הגרמני, או הילדים משליכי האבנים של ימי האינתיפאדה. בשנים האחרונות גם הטרור היהודי מובל על ידי ילדים ונערים, מדומא ועד חווארה. עבור אנשי תרבות ויצירה, שיח של שייכות יכול להפוך למלכודת שבה מסומנים בוגדים מול פטריוטים, ולדינמיקה של צנזורים הדדים בשל השתייכות פסולה, הקיימת בכל המחנות.

התגברות תחושת השייכות הישראלית בתוך המלחמה מעמתת יוצרי תרבות עם השדים הללו ומחייבת זהירות וביקורתיות. הסכנה שבקיטש לאומני, שלא דוחה סיפוקים אלא מעלה על נס פוליטיקה ילדית של נקמה – עלולה לגרום לתגובת־נגד של הימנעות משיח השייכות בכלל. אך צילה האפל של השייכות מהווה דווקא טיעון מכריע לחשיבות העיסוק בה: בניית תחושת שייכות אחראית ומורכבת, שייכות "בוגרת" שאינה מוחקת את האמפתיה לסבלו של כל אדם – כפי שאנו מצפים מהעולם שיחוש אמפתיה גם לסבלנו – חשובה כעת שבעתיים.

— 4 —

"כשאגדל, גם אני אהיה חייל?" מהי ההבטחה הישראלית לילדינו?

"הספר לילד הקטן מוכרח להסתיים ב'הפי אנד',

מאחר שהסיום ב'כי טוב' יש בו משום

כריתת ברית בין הילד והעולם."

[לאה גולדברג]

מבחנה של חברה הוא ביכולתה לממש את ההבטחה שהיא נודרת לילדיה. שני פנים להבטחה זו, כשני צדדיו של סולם הצרכים של מאסלו. הבטחת הבסיס – הבטחה לשמירה על חיי הילד, ביטחונו וצורכי היסוד שלו; וההבטחה האולטימטיבית – הבטחה למימוש עצמי, ותהא הגדרת המימוש אשר תהא: הגעה לעולם הבא, שירות לתא המשפחתי, השגת חירות או אושר. כאשר חברה מפירה את ההבטחות הללו – ויהיו אלה הבטחות מפורשות או מובלעות – מתרחש זעזוע חברתי עמוק. דומה שהחמאס הצליח להניע זעזוע שכזה בחברה הישראלית בשבעה באוקטובר.

חשוב לסייג ולומר שאין הבטחה ישראלית אחת, כשם שאין ילדות ישראלית אחת ואין תרבות ישראלית מונוליטית אחת. פניה השונות של הישראליות מכילות הבטחות שונות וסותרות, שמתפרשות על פני המגוון האמוני, הסוציו־אקונומי, העדתי, המגזרי והלאומי שבו גדלים ילדי ישראל. ואם יש איזו הבטחה ישראלית משותפת, ילדים ישראלים נולדים במרחק שונה מהיכולת לממש אותה – אתגר שבימי מלחמה רק הולך ומחריף. ובכל זאת ניתן לומר שהחברה הישראלית לגונויה מבטיחה לילדים שחיהם יהיו טובים יותר מחיי הוריהם. זוהי הבטחה

התרבות העברית עסוקה מרגעיה הראשונים בהבטחה לילדים, ודברי ימיה נכתבים כסיסמוגרף של הבטחה זו

של יותר חירות, יותר אפשרויות, יותר ביטחון, יותר יכולת למימוש עצמי. ניתן לנסח אותה כהבטחה האזרחית של המודרנה המערבית, או כהבטחה הציונית אחרי אלפיים שנות גלות. כך או כך זוהי הבטחה של אופטימיות ושל "סוף טוב". בעולם המערבי כיום הבטחה זו – שנכרתה אחרי מלחמת העולם השנייה – נבחנת מחדש ומביאה עימה זעזועים חברתיים ופוליטיים המורגשים היטב גם בישראל. אך עבור החברה הישראלית אין זו הפעם הראשונה שההבטחה הישראלית מתערערת, ובכל פעם שזה קרה, התרבות היטיבה לנסח את האתגר.

התרבות העברית עסוקה מרגעיה הראשונים בהבטחה לילדים, ודברי ימיה נכתבים כסיסמוגרף של הבטחה זו. הפסקול הישראלי היטיב במיוחד לנסח את ההתמודדות עם ההבטחה הישראלית: העבריות הבטיחה כי הילד ה"צבר" יגדל כתוצר טבעי בן המקום, נקי מפחדים הגלות והפוגרום; שעבורו "תתגשמה כל התקוות". מלחמת ששת הימים היוותה מימוש להבטחה הזאת, אך התקוות שהתגשמו שבו ונופצו במלחמת יום הכיפורים. יהונתן גפן היה הראשון שהעז לשאול, רגע לפני מלחמת יום כיפור: "יכול להיות שזה נגמר?" חיים חפר ויהורם גאון החרו החזיקו בהבטחה כי "זו תהיה המלחמה האחרונה", אך מלחמת לבנון בישרה כי ההבטחה שבשיר הופרה. כאשר גדלו ילדי חורף שנת '73 הם הזכירו להוריהם במילותיו של יאיר רוזנבלום: "הבטחתם יונה, עלה של זית". הפרת הבטחת היונה ל"נערי הכיכר" עוזנה נותנת אותותיה בחברה הישראלית. עבור ילדי החברה הדתית שנות אוסלו, וכעבור עשור ההתנתקות, היוו שנים של הפרת הבטחה קשה, שגם תוצאותיה עודם עימנו. ואילו השנים שאחרי האינתיפאדה השנייה, ההתנתקות ומלחמת לבנון השנייה, הביאו להשמעה של הבטחה ישראלית אחרת, ממעמקי התרבות היהודית: ש"בכל דור ודור קמים עלינו לכלותינו", וש"הקב"ה מצילנו מידם", כפי ששר יונתן רזאל. העשור האחרון של ישראל, עשור של שגשוג כלכלי, התפתחות טכנולוגית ויציבות ביטחונית, הביא להבטחה ש"החיים שלנו תותים", ש"הכל טפו חמסה וברוך ה'", והאתגרים הביטחוניים הם לא יותר מעוד טרדה צדדית בדרך לעתיד הוורוד המובטח לנו.

הטבח של שבעה באוקטובר והמלחמה שבעקבותיו טרפו את המציאות הזאת, ואיתה את ההבטחה הישראלית לילדים. מהאנחנו יכולים להבטיח לילדים שלנו עכשיו? באילו צבעים נצייר להם את החיים הצפויים כאן – צבעוניים או קודרים? כמו בעבר, העיניים נשאות אל יצירות התרבות שינסחו את עומק השבר ביד אחת, וביד השנייה ייתנו אופק לחידוש ההבטחה הישראלית לילדים. דומה כי השאלה הנישאת על כל לשון בימים אלה היא: "האם אתה אופטימי?" כולם כמו שואלים אם יהיה סוף טוב לסיפור הישראלי. מה עובר

על הילד כאשר הוא חש כי הוריו וקהילתו אינם בוטחים עוד בסוף הטוב? האם, כהצעתה של לאה גולדברג, במקרה כזה הברית בינו ובין העולם הופרה? האם תפקיד התרבות להעניק את הסוף הטוב כדרך לכריתת ברית מחודשת עם המציאות גם בימי מלחמה ("האומנם עוד יבואו ימים...")? או שמא על התרבות להזמין ילדים לדמיין עולם שהברית הכרותה עימו אינה תלויה בסוף הטוב, אך עודנה קיימת.

לחשוף או לגנון? מהם פניו של הרוע? באיזה סיפור אני משתתף? מהי ההבטחה והאם היא הופרה? אלו רק מקצת השאלות הגדולות שמטלטלות את הילדות הישראלית מאז שבעה באוקטובר. ארבע הקושיות האלה לוכדות את עומק האתגר ואת עומק ההזדמנות שהרגע הזה מהווה. טוב נעשה אם נאתגר את עצמנו להעניק תשובות מורכבות ועדכניות לשאלות הללו. לתרבות וליצירה יכולת מיוחדת לעסוק בשאלות הללו באופן פורה, מורכב ומשמעותי. לצד הפניית השאלות הללו לאמנים וליוצרים, למחנכים ולמטפלים, להורים ולשאר המבוגרים, חשוב בעת הזאת להטות אוזן לילדים. לשמוע אילו סיפורים הם טווים, איזו ברית הם כורתים עם העולם ההולך ומשתנה לנגד עיניהם. אולי בעקבותיהם נוכל לטוות מחדש את הסיפורים והיצירות שיסייעו לכולנו בימים שעוד נכוננו לנו.

יעל הס

היתה לי קופסת צבעים

יעל הס היא מנהלת מכון מנדל למנהיגות, אל"מ (במיל") ומוסמכת המכללה לביטחון לאומי (מב"ל). כיהנה בתפקידי מפתח בחיל החינוך במשך שנים רבות.

את המילים "אֲנִי מְבַטֵּיחַ לָךְ..." כתב חיים חפר בזמן אזעקה בין השוחות בביר גפגפה בסיני בעיצומה של מלחמת יום כיפור. ברגע של פחד שלא ישרוד במתקפה הוא הוציא נייר ורשם את המילים שייעד לבתו מימי בת השש. "חשבתי שכמו בתפילה, צריכים לומר שזו תהיה המלחמה האחרונה. בתוך התופת ואלפי ההרוגים הייתי צריך לתת תקווה", אמר חפר לימים.

אֲנִי מְבַטֵּיחַ לָךְ, יְלָדָה שְׁלִי קִטְנָה
שְׁזוֹ תִהְיֶה הַמִּלְחָמָה הָאַחֲרוֹנָה.

במילים ישירות, בחריזה שאין פשוטה ממנה, בשפת דיבור נטולת דימויים או מטאפורות הוא רשם את אשר עם ליבו. השיר בוצע עוד בימי המלחמה עצמה. דובי זלצר העניק את הלחן. יהורם גאון את הדיקציה והפתוס, והשיר הקליט הפך ללהיט כמעט מיד.

מדוע?

כי חפר הצליח ללכוד זווית מרכזית בחוזה הלא כתוב שבין עולם המבוגרים לעולם הילדים: תקווה. אנחנו כאן כדי לחבק, לחנך, להעצים, להעניק ביטחון. ואי אפשר לתת את כל אלה בלי תקווה. אי אפשר לגדל ילדים בלי תקווה. גם אני הייתי בת שש במלחמת יום כיפור; אני זוכרת, זוכרת ממש, איך השיר פעל את פעולתו עליי. חשתי שהוא מכון אליי, שהוא פנייה ישירה אליי, לא פחות. וזה עבד.

את השיר של חפר השלים עבורי שיר אחר מאותם הימים. בחרה מי שבחרה מבין המחנכות שלי, אז בבית הספר היסודי בקרית גת, שבכל כל טקסי יום הזיכרון בואכה יום העצמאות (כך לפחות נצרב בזכרוני) יוקרא השיר – "היתה לי קפסת צבעים". השיר נכתב מיד אחרי מלחמת יום כיפור, וחברה אותו נערה צעירה בת שלוש-עשרה, טלי שורק.

היתה לי קפסת צבעים
זוהרים, נעימים ונאים.
היתה לי קפסת צבעים
ובהם גם קרים וגם חמים.

לא היה לי אדם של דם הפצועים,
לא היה לי שחר של אבילות יתומים,
לא היה לי לבן של פני המתים,
לא היה צהב של חולות לוחמים.

היה לי כתם של שמחת חיים,
היה לי ירק של לבלוב ופריחה,
היה לי תכל של שמים בהירים,
היה לי ורד של תלום ומנוחה.

ישבתי וצינתי שלום.

השירים הללו השפיעו עמוקות על הילדה בת השש-שבע שהייתי במדינה שליקה את פצעי אחרי מלחמת יום כיפור. התרבות שיחקה פה תפקיד משמעותי בעיצוב תפיסת עולמי. אולי בעיצוב תפיסת עולמו של דור: יוצרי ויוצרות התקופה שיקפו את רוחה, והעניקו לה מילים ומנגינה. המחנכות שלנו

גזרו מהיצירות ערכים ונורמות, בין השאר כדי לעצב אותנו כאנשים אופטימיים, כנשים אופטימיות המביטות קדימה בחיוניות ובתקווה.

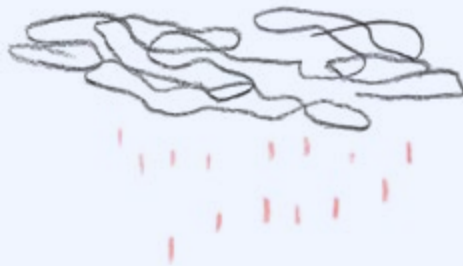
—

אמנות מנהלת דיאלוג תמידי עם המציאות, לפעמים מפענחת לפעמים מקדימה אותה. מאז האסון שפקד אותנו בשבעה באוקטובר אני שבה לשני השירים הללו שהיו חלק מהרקמה התרבותית שעיצבה את תמונת עולמי כילדה, ותוהה על תפקידם של יוצרי ומובילי התרבות בעת הזו. האומנם תפקידם לייצר אופק ותקווה עבור הדור הצעיר? האם חובתם להבטיח עתיד טוב יותר? האם תרבות־כסוכנת־של־תקווה היא תרבות מגויסת? ואם כן, אז האם תרבות מגויסת היא בהכרח תרבות רעה, או שהשאלה היא מגויסת למה? אינני יודעת להשיב, אני יודעת שיצירה תרבותית של תקופה נתונה מגלה לנו היבטים שבזמן אמת אנו לא תמיד ערים להם.

לשם כך נתכנסנו.

מנהיגות, בכל תחום ובכל זמן צריכה להתמודד עם שאלת יסוד שהיא תמיד צופת פני עתיד: מה התפקיד שלי כעת, נוכח המציאות. שאלה מרכזית שאנו שואלים את כל הבאים בשערי מכון מנדל למנהיגות ועומדת כעת גם לפתחם של היוצרות והיוצרים המשפיעים בעולם התרבות.

אני שמחה שהשיחה הזאת, המתקיימת זה זמן בתוככי התוכנית למנהיגות תרבות יהודית, מתרחבת דווקא בימים אלו, ומקווה שאסופה זו תהווה מפגש פורה של רעיונות ומחשבות בשאלות התרבות לילדים בישראל.

שתלתם ניגונים בי אמי ואבי

מלחמות העבר ומאבקי ההווה

תמר מאיר

אבא הולך למלחמה – בחינה של הספרים
שנכתבו על ועבור ילדי המילואים

—

חן ארצי סרור

געגועי לאורסולה – מדוע אנו זקוקות
לנבלים בתרבות הפופולארית?

—

שרה סגל כץ

בימים שכל היתום שלי רועד – הזמנה
ליצירת מרחב לילדות ולילדים אבלים
בתרבות היהודית-ישראלית

—

פנינה גפן

כיצד הגיבה ומגיבה תרבות הילדים
הישראלית למלחמה – שיחה עם חוקרות
תרבות ילדים

—

מעין גילי

כיצד איירתי את "חיית החושך"
מאת אורי אורלב

—

נועה מנהיים

מלחמת העולמות – על גיבורים המנצחים
בממלכת הדמיון, ועל הלחימה במציאות

—

רחלי שלו

דפיקה בדלת

—

כיצד הגיבה ומגיבה תרבות הילדים הישראלית למלחמה – שיחה עם חוקרות תרבות לילדים

פנינה גפן היא סופרת, תסריטאית, עיתונאית ומבקרת ספרות.

אירועי שבעה באוקטובר והמלחמה שבאה בעקבותיהם ניסחו פרק חדש ומטלטל בהיסטוריה הישראלית. הלחימה שהגיעה עד לתוככי הבתים ופגעה ללא הבחנה גם בילדים ופעוטות, הפכה את המרחב הביתי לזירת קרב בלתי נתפסת ויצרה זעזוע עמוק.

לאורך השנים תיעדה התרבות ושיקפה את הלכי הרוח והתפיסות בחברה, והיוותה מקור לעיבוד, שיתוף ונחמה. תרבות הילדים, אף שנוצרה על ידי מבוגרים והוכתבה על ידי ערכי החברה, מעניקה הצצה ייחודית לאופן שבו ילדים חווים את העולם סביבם, ולאופן שבו הם פוגשים את המציאות – דרך פריזמה של תפיסות רווחות וערכים משותפים. התרבות הזו מהווה מראה לרחשי הלב ולתפיסות שקיימות בחברה, וכך מספקת נקודת מבט חשובה על המפגש בין ילדים לעולם המבוגרים.

בעשוריה הראשונים של המדינה, תרבות הילדים העברית נתנה מקום נכבד לדימויי גבורה – זה התחיל בסיפורים ובצילומי חיילים שהיו רווחים בעיתוני הילדים, והמשיך בתהלוכות צבאיות ובגלויות שהיו לאוספים נחשקים ולמוקדי עניין בקרב ילדים. בספרות הילדים של אז, ילדים היו פעילים ונלחמו בחזית. בספרי "חסמב"ה", למשל, הילדים שותפים לפעילות המלחמתית, וכך מקבלים חיזוק לבגרות ולמסוגלות שלהם לתפקד כמו מבוגרים. ספרי הילדים שיצאו לאור סביב מלחמת ששת הימים המשיכו לבטא את הרוח הצבאית דרך סדרות פופולריות דאז, כמו "דנידין" ו"הספורטאים הצעירים", ובספרים כמו "נו-נו" נו יוצא למלחמה" של דבורה עומר ו"עזית הכלבה הצנחנית", שאף עובד לסרט קולנוע. ספרים שיצאו לאור בשנים ההן ועסקו במלחמה, העמידו במרכזם את ערך הגבורה, והאדירו את דמות האב הלוחם הגיבור. עיתונות הילדים לקחה על עצמה את משימת התיווך של המלחמה, ועסקה בהעלאת המוראל וברתימת הילדים לנרטיב השולט של האמונה בצדקת הדרך.

בשנת 1975 יצא לאור ספר שירים של תרצה אתר: "מלחמה זה דבר בוכה", שתיאר את קשיי המלחמה מנקודת מבט של ילדה צעירה. שנה לאחר מכן, אורי אורלב פרסם את "חיית החושך", ספרו הראשון לילדים המספר על ילד שאיבד את אביו במלחמה ומתמודד עם פחדיו מהחושך וממפלצת החושך. לכאורה, מדובר בשני ספרי ילדים צנועים שעסקו במלחמות, אך שני הספרים האלה מציינים נקודת מפנה משמעותית בהיסטוריה של הספרות העברית לילדים בארץ: לראשונה, ספרי ילדים עסקו בשכול ונתנו ביטוי רגשי לחוויות של אָבֵל, כאב ואובדן מנקודת מבט של ילדים. את "מעשה בחמישה בלונים" כתבה מרים רות אחרי מלחמת יום הכיפורים, לאחר שראתה שילדים בקיבוץ מתמודדים עם מוות, ומבוגרים לא יודעים איך לפנות אליהם. אם בשנות החמישים והשישים ספרות הילדים הייתה מגויסת לאתוס הלאומי והציעה לילדים ספרים שמתמקדים בגבורה, תעוזה וניצחון, הרי שאחרי מלחמת יום הכיפורים תמונת המצב משתנה, וניתנת לגיטימציה לעסוק בפחד.

"סביב מלחמת לבנון היה שינוי תפיסה עצום ביחס לרשות שניתנה להתאבל, "אומרת פרופ' יעקבה סצ'רדוטי, חוקרת ספרות ילדים במרכז האקדמי לוינסקי-וינגייט. "הייתי בת שמונה במלחמת יום הכיפורים, ואני זוכרת שלא יכולנו

לפתוח את המקלט בבניין. התחלנו לבכות, וההורים אמרו: 'אסור לכם לבכות. אתם צריכים להיות חזקים כמו חיילים.' הרשות לבכות על יום הכיפורים באה שנים רבות אחר כך, סביב מלחמת לבנון. ב"דיעות אחרונות" פורסמה תמונה של צנחנים בוכים בלוויה – ואם אבא יכול לבכות, אז גם הילד יכול להרשות לעצמו לבכות. זו רשות לילד וגם רשות לאמא, שבאה

התחלנו לבכות, וההורים
אמרו: 'אסור לכם לבכות.
אתם צריכים להיות חזקים
כמו חיילים.'

לידי ביטוי גם בספרים: אם עד לשינוי הזה מופיעים בספרות הילדים מודלים של אבות חזקים, ילדים מאופקים מבחינה רגשית, ומשפטים שחוזרים על עצמם כמו 'אבא במילואים, צריך להיות ילדים טובים כדי לא להרגיז את אמא', הרי שאחרי מלחמת לבנון והמהפכה שהביאה הגישה האישית־רגשית של הספר 'הילד הזה הוא אני' מאת יהודה אטלס, הספרות משתנה."

פרופ' רימה שיכמנטר, מומחית לספרות ילדים ותרבות הילד באוניברסיטת תל אביב ובסמינר הקיבוצים, מצביעה על גורמים נוספים לשינוי שהתחולל. "אי אפשר לתלות את השינויים שמתחוללים בתרבות רק במלחמות, היא אומרת. "התופעה של ספרות השכול הנכבד יחסית שיוצאת אחרי מלחמת יום הכיפורים קשורה גם בסביבה התרבותית של הילדים. למשל, זה שאפשר לחשוף ילדים למוות ולדבר עליו. היחס לילדות משתנה, ואיתו העובדה שמדברים עם ילדים על הרבה יותר נושאים שלא דוברו בעבר. בנוסף, מתחילה בספרות הדגשה גדולה מאוד של העולם הרגשי. זו סיבה שלא קשורה ישירות למלחמה, אבל המלחמה גורמת לספרות להיות אחרת בגלל דברים שמתרחשים במקביל אליה."

השבעה באוקטובר הכה בעוצמה בפניה של החברה הישראלית. פרופ' יעל דר מהיחידה לחקר התרבות באוניברסיטת תל אביב מוצאת כי מבחינה תרבותית התקופה הדומה ביותר לזו הנוכחית לא מצויה במלחמות ישראל השונות אלא דווקא בשואה. אירועי השבעה באוקטובר לא דומים למלחמות ישראל, והם טראומה מתגלגלת מלווה בתחושה עמוקה של חוסר אונים, מה שהכי קרוב למלחמה העולם השנייה.

"במבט על הכאן והעכשיו צריך לראות איך הגיבה תרבות הילד למצב טראומטי קולוסלי כמו השואה, היא אומרת. "אחת ההפתעות במחקריי הייתה לגלות שבתקופות של חרדה איומה, מבוגרים שמטו את התפקיד של המבוגר האחראי, המגונן והממדד. המון מידע קשה, אינפורמטיבי וגם רגשי, הומטר על ילדים שבוע אחרי שבוע בעיתונות הילדים. רק אחרי שהמלחמה הסתיימה התחיל הנרטיב האחראי של איך למסגר את סיפור המלחמה לילדים ואילו לקחים הופקו. אבל בזמן אמת, הכל היה גלוי. גם היום, ילד יוצא מבית הספר הביתה וכל המרחב מלא בתמונות של חטופים, הוא עד להפגנות, שומע חדשות. ילדים חווים את הכול. אחרי שהכול ייגמר ונוכל למסגר את זה בצורה אחראית ומושכלת, נוכל לספר על זה סיפור של רעים וטובים. בינתיים

הילדים כבר כמעט שנה חווים סיפור אחר."

לדבריה של דר, תרבות הילדים הייתה "דלת אחורית" כדי לדבר ולאווז דברים שאי אפשר היה לדבר עליהם במקומות אחרים. "בעיתונות למבוגרים הפחד והדאגה לא באו לידי ביטוי, אך עיתונות הילדים הפכה למקום טבעי לעסוק בו

תרבות הילדים הייתה "דלת אחורית" כדי לדבר ולאווז דברים שאי אפשר היה לדבר עליהם במקומות אחרים.

בסוגיות של משפחה, והחרדה לאהובים ולקרובים באה לידי ביטוי. גם לפני ששת הימים, בתקופת ההמתנה, עיתונות הילדים לא חסכה מילדים את המידע הרגשי ואת המציאות החרדתית. כתיבה לילדים נתנה למבוגרים פתח לדבר על פחד, כי היה להם קשה יותר לעשות זאת בינם לבין עצמם. גם תרצה אתר פחדה, ודרך הכתיבה לילדים היא עצמה ביטאה פחד ילדי קמאי. פעולת הכתיבה הייתה לפונקציה רגשית גם עבור המבוגר שכותב.

הטריות היחסית של אירועי אוקטובר עוד לא הספיקה להוליד יצירות שמגיבות למצב, אך ניצנים ראשונים כבר החלו להנץ. כמה ספרים שיצאו לאור בחודשים האחרונים פונים בעיקר למבוגרים, ועוסקים בעיקר בסיפורי גבורה אזרחית. אך גזרת הילדים עודנה שותקת ברובה, להוציא ספרים בעלי אוריינטציה טיפולית שיצאו סביב התמודדות עם חרדות ועם אזעקות צבע אדום. לצידם ישנם על מדפי הספרים כמה התייחסויות טריות לאירועי השנה, אך סצ'רדוטי חושבת שהיבול הטרטי עוד לא נותן מענה לצורך האמיתי שספר ילדים מספק.

"ילד האור" של אורית מרק אטינגר (ידיעות ספרים) יצא בעקבות מותו של אחיה פדיה מרק ז"ל בקרבות בעזה. הסיפור כתוב כאגדה שבה ילד האור רוכב על נמר ופוגש באנשי החושך היושבים במנהרות. הם פוגעים בנמר, והילד נופל למען האור. "יש בסיפור רפרורים מאד ברורים למציאות", אומרת סצ'רדוטי. "הספר כתוב לכאורה כאגדה לילדים: שניים-שלושה משפטים בכל עמוד, גופן גדול. אבל מה שנראה כספר ילדים הוא לא ספר לילדים ולא אגדה, אלא ספר זיכרון לאח שנפל. אין דיבור על רגש, ואין תחושה שמדובר בילד אמיתי. גם לא אומרים לי שהילד מת, אומרים שהוא 'הלך לאיבוד'. מה אני אמורה לתווך לילדים מספר כזה? ברמה הסיפורית זה דידיקטי, וברמה היוזואלית האיוורים מפחידים, ולי כמבוגרת זה היה קשה."

ספר נוסף שיצא לאור הוא "אור מלב שבור" של מיה אוחנה-מורנו, אלמנתו של עמנואל מורנו ז"ל. סצ'רדוטי מבהירה כי "זה ספר עם איוורים יפים, גם אם לעיתים אפלים, ויש שם רצון, כפי שהעידה הכותבת בראיונות, להראות שגם אחרי שהלב נשבר יש תקווה. אבל גם כן, הבעיה היא שאין זו כתיבה של סופר מקצועי, אין עלילה ואין רגש ילדי. זה ספר פילוסופי שמצריך לעצור ולחשוב רגע. הוא דורש תיווך, וילד לא יוכל לעיין בו בעצמו ולהבין מה קורה שם."

ספר שזכה להתעניינות רבה הוא "מלחמה של גיבורים" בעריכת הדסה בן ארי (ידיעות ספרים), ובו סיפורי גבורה מהמלחמה בשפה קלה לילדים. "הבעיה עם ספרים כאלה", אומרת סצ'רדוטי, "היא שהם לא עוסקים ברגשות של ילדים. זה ספר דידיקטי מאוד ואידיאולוגי מאוד, והוא לא מסתיר את זה. הסיפורים מתווכים בשפה של ילדים, אבל אנחנו לא מדברים רק על תיווך שפה אלא על תיווך רגשי, ובספרות ילדים אנחנו רוצים לראות במרכז את הילד. רק

כך כשהוא קורא את הספר הוא מזדהה עם הדמויות. אם אני מקריאה לילדים סיפורי גבורה, אני לא רוצה שהילד יהיה סופרמן אלא שתהיה לו יכולת לדבר על מה שהוא מרגיש. ילדים יגידו שרחל מאופקים גיבורה, אבל הם יתקשו להזדהות איתה. בספר מהסוג הזה אנחנו חוזרים לספרות המגויסת שהייתה בעשורים הראשונים שאחרי קום המדינה, מה שאני מכנה בשם אינקובציה דידקטית – זה קיים גם בסדרות פופולריות כמו 'מנהרת הזמן' של גלילה רון-פדה, אבל שם לפחות לומדים היסטוריה. לפחות מנקודת המבט שלי, אני רוצה לראות בספרות הילדים יותר רגש ונקודת מבט ילדית ואותנטית. מה שקורה עכשיו זה שספרות הילדים שמתייחסת למצב לא נכתבת על ידי סופרים, וכתוצאה מכך היא לא בהכרח איכותית, והיא חוזרת למחוזות המגויסים. הספרים האיכותיים שכן יוצאים לילדים לא נוגעים בנושא הזה."

לתרבות לוקח זמן להגיב על אירועים. אם עיתונות היא הבמה לתגובה מיידית, הרי שלספרות ייקח עוד קצת זמן לעבד את אירועי השנה ליצירות לילדים. השאלה לגבי מה שצפוי לנו בשנים הבאות מעלה השערות וגם תקווה לבאות. "אנחנו עוד בשלב של החתול על הכביש שרואה את המכונית מתקרבת ונעשה משותק", אומרת דר. "אנחנו עוד לא במצב של לתווך. ומי שכן כותב על גבורה ורעות יוצר מעין מגננה. תרבות ילדים היא תרבות שנוצרת על ידי מבוגרים בצורה אחראית עבור ילדים, אבל היום זה לא עובד ככה. בעידן של היום תרבות הילדים נוצרת על ידי הילדים עצמם, והמון דברים קורים ביניהם ברשתות ומביאים לידי ביטוי את החוויה האותנטית שלהם בימים אלה. כדי להבין מה מתרחש בקרב ילדים צריך להפנות את המבט אל מה שהם מחוללים ביניהם. הספרות ועיתוני הילדים כבר מזמן אינם מוקדי השפעה. בתרבות שמבוגרים יוצרים עבור ילדים הייתי מקווה שילדים יפגשו יותר אמפתיה."

"אני משערת כי ספרות הילדים תעבור תהליך של התפוררות הקונצנזוס, כמו שקורה בתחומים האחרים," אומרת שיכמנטר. "ספרים שפונים בו־זמנית לכלל הילדים מהפלגים הפוליטיים השונים ילכו ויתמעטו, ובמקביל תתרחב הוצאה לאור של ספרות מגזרית. בנוסף, ספרות הילדים תהפוך ליותר ויותר לאומית, ודברים שלא פגשו הרבה זמן יחזרו. מעט הספרים שעסקו בסוגיית הסכסוך ייעשו יותר ויותר נדירים – גם כי הוצאות הספרים לא רוצות לסמן את עצמן פוליטית. התגובה הרווחת למלחמות היא התחזקות הלאומיות והתכנסות פנימה, בטח במלחמה שכזאת שבה האויב ברור מאוד. הקונצנזוס יזוז ימינה, והספרות איתו. אני עצמי הייתי רוצה לפגוש בתרבות העתידית חוויה שתשרה על ילדים תחושת ביטחון ותחזק את התקווה בעתיד."

סצ'רדוטי סוברת שנראה גל ספרי זיכרון בשנים הקרובות, וכמשאלת לב ביחס לעתיד היא מפנה מבט אל יצירות עבר ייחודיות ומייחלת שתרבות

הילדים העכשווית תשאב מהן השראה. "אחרי ששת הימים הוציא אבא קובנר קובץ בשם 'ילדות באה באש' ובו ציורים, סיפורים וציטוטים מפי ילדים בנוגע למלחמה. בתחילת שנות השבעים אילנה רוסנו הוציאה ספר נפלא בשם 'ציירתי מכתב לאבא', המבוסס על מכתבים שילד כתב לאביו שבמילואים, ועל ציורים שאביו מחזיר לו. בהמשך יצא גם מקבץ של יצירות ילדים בעקבות מלחמת יום הכיפורים, ומקבץ נוסף לאחר מלחמת המפרץ. מדהים לראות איך ילדים חוו את המציאות ואיך הם ביטאו אותנטית את עולמם על רקע המלחמה. הילדים דיברו בקולם, זה חסר מאוד היום. אי אפשר להסתפק רק בספרות תרפויטית. אנחנו מחפשים לראות ביצירות את עולמו ואת קולו של הילד, מנקודת מבטו; לתת מקום לעולם הרגשי שלו מבלי להתכחש לרגשות קשים. זה לא חייב להיות קודר, אפשר לעסוק בטרומות באופן רך ואפילו עם הומור, כמו בספרי ילדים מצוינים שיצאו בשנים האחרונות על השואה. הלוואי שהסופרים המקצועיים ייקחו לידיהם בחזרה את המושכות."

מעין גלילי

—

כיצד איירתי את "חיית החושך" מאת אורי אורלב

מעין גלילי היא מאירת, בוגרת "שנקר".

שמחתי מאוד כשהציעו לי לאייר מחדש את הספר "חיית החושך", כיקראתי אותו כילדה ואהבתי אותו מאוד. זכרתי את ההרפתקה, הפלא והיופי, אך לא את העצב והשכול. רק כשקראתי אותו מחדש כמבוגרת, הבנתי שהחלק הקשה של אובדן האב במלחמה לא הותיר בי רגשות קשים בילדותי, אף שהייתי ילדה רגישה וספרים אחרים על אובדנים דומים העציבו אותי מאוד והותירו בי רגשות קשים שאני זוכרת בכאב עד היום. אני חושבת שההבדל טמון בכך שהספרים הריאליסטיים יותר לא סיפקו לי את הבריחה מהמציאות הקשה, ואילו "חיית החושך" גדוש בדמיון ובהתעלות מעל ליומיומי גם בלי לגלוש לפנטזיה מוחלטת שלא מעוגנת במציאות. יש בספר אווירת מסתורין וסכנה לצד יופי, קסם, הומניות ורגישות. זה מה שמשך אותי אליו כילדה, ומה שהלהיב אותי כמאירת בוגרת בשאיפה להביע את הקסם ואת הפנטזיה שבו.

היה לי חשוב לבטא באיורים גם את אווירת המסתורין וגם את האימה מהלא נודע שאסף, הגיבור, מתמודד איתה (ובעצם כולנו חווים – מבוגרים רק למדו להדחיק קצת יותר טוב) באמצעות הפחד מהחושך ומחיית החושך שמתגוררת מתחת למיטה שלו. החיה הופכת לידידה ולתומכת, אבל נשארת עד הסוף פראית, מסתורית ומעט מפחידה. לכן גם איירתי אותה ככזו ובחרתי להדגיש את ההבדל בין החושך לאור על ידי הצללות חזקות וקונטרסטיות. רציתי לחדד את המסר שלא צריך לנצח, להדחיק או להתגבר על הפחד, אלא להתמודד איתו ולמצוא דרכו תחושת ערך ועומק.

החיה, שמופיעה תחילה כדבר־מה מופשט וזר ולכן מעורר אימה, לא הופכת לחמודה אחרי שאסף בוחר להכיר אותה ולהתיידד איתה, אלא לובשת צורה יחסית קבועה ובעלת אישיות ספציפית. בהמשך, אותם כוחות שאזר ויכולת החשיבה העמוקה וההתבוננות פנימה, עוזרים לאסף להתמודד עם תחושת האבל על מות אביו במלחמה, ועם הרגשות המורכבים של חיים ושגרה בצל האובדן. החיה עוזרת לו לתקשר עם האובדן.

חשוב מאוד לאפשר לילדים להתמודד בצורה מותאמת עם הפחד והעצב שבעולם. הם חווים אותם באופן טבעי וסופגים את המציאות גם כשמנסים לשמור עליהם מפניה, ולכן הספר הזה רלוונטי תמיד ובמיוחד היום, כששוב מתמודדים עם מלחמה, שכול וחוסר יציבות. הוא מעלה ומתווך את הנושאים הקשים והכואבים בצורה פלאית וטבעית מתוך הסיפור עצמו, ולא באופן דידקטי. זהו הכוח שבאמנות.

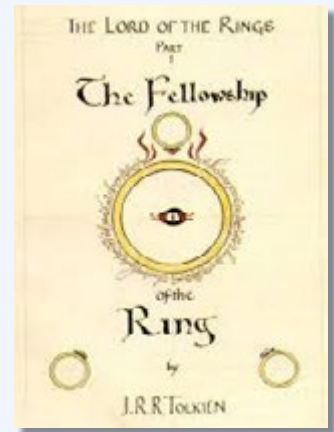
נועה מנהיים

—

מלחמת העולמות על גיבורים המנצחים בממלכת הדמיון, ועל הלחימה במציאות

נועה מנהיים היא ראשת מחלקת ספרות מקור בהוצאת "כנרת זמורה ביתן", עורכת ספרותית, מבקרת, מסאית ומתרגמת. מגישה שותפה של ההסכת "האחיות גריין".

השנים שלפני מלחמת העולם הראשונה היו תור הזהב של ספרות הילדים והנוער הבריטית. בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 הילדות עצמה, כמושג חמקמק, הוגדרה וגודרה. אקטיביסטים ואקטיביסטיות פעלו כדי לאסור עבודת ילדים ולחוקק חוקי חינוך חובה, העבירו את הילדים מבתי החרושת אל בתי הספר, ואז הקימו להם בתי מקדש. הם העריצו את הילדות. בעיניהם של מי שלא ידעו את פרויד היא נדמתה כעידן

של תום מוחלט, גן עדן אבוד. התקופה כולה התאפיינה בפדופיליה במובנה המילולי – אהבת ילדות. פדופיליה תרבותית כצורה קיצונית של סובלימציה, שנוצרה בעקבות התעוררות דתית עזה ומוסכמות מוסר נוקשות. אך האנרגיה המינית הכלואה, המודחקת והמוכחשת, הביאה לפרצי יצירה עזים. הוויקטוריאנים – ואחריהם האדוארדיאנים – רתמו אותה ביעילותם והשתמשו בה כדי לבנות רכבות ומנהרות, מכרות ומכונות קידוח, כדי ליצור אימפריה משגשגת ואת כמה מהעולמות הבדיוניים העשירים והאהובים ביותר בכל הזמנים.

אלו היו עולמות שנשמרו לילדים לבדם, חלל זמן שבהם יכולה הילדות להתקיים, מרחב שרק ילדים היו רשאים להיכנס אליו מעולם המבוגרים, מרחב מוגן – אך רק לכאורה

אלו היו עולמות שנשמרו לילדים לבדם, חלל זמן שבהם יכולה הילדות להתקיים, מרחב שרק ילדים היו רשאים להיכנס אליו מעולם המבוגרים, מרחב מוגן – אך רק לכאורה

הוא "אובייקט למשחקו הקנטרניים והמורכבים של המבוגר..." כותבת מריה ניקולייבה במאמרה, The Development of Children's Fantasy, "והנושא של כוח הופך לפיכך למנוע של הפנטזיה לילדים כמעט מראשיתה".

ארץ לעולם לא, שברא ג'יימס מתיו בארי ב-1904, הפכה לאחת הנציגות הבולטות של העולמות הללו. אך דווקא פיטר פן, המגלם הגדול של הילדות הנצחית, משמש בה כסוכן הסכנה, כמי שמפעיל כוח על ארץ הפלאות. לא בכדי הוא קרוי על שמו של האל היווני של הפרא והפאניקה – פאן. "כל עוד הוא נעדר האי שקט בדרך כלל. הפיות מתעכבות עוד שעה בבקרים, חיות הפרא מתמקדות בטיפול בגורים שלהן, אדומי העור עורכים סעודה של שישה ימים ושישה לילות, וכששודדי הים והילדים האבודים נפגשים הם מסתפקים בלחרוץ לשון אלה לעומת אלה. אבל מרגע שבא פיטר, ששונא בטלה, כולם חוזרים לפעולה". אך הפעולה הזו היא רק משחק, הרפתקה. והמוות הוא בסך הכול "הרפתקה ענקית" יותר. פיטר הוא אולי מחרחר מלחמה, אך הוא מטיח אלה באלה אדומי עור ושודדי ים וילדים, כמו שילד משחק בחיילי הצעצוע שלו.

אבל כשכוח מופעל על עולם המבוגרים, אפילו חומות הגיל של ארצות הפלאות אינן יכולות לעמוד איתן. הברק של תור הזהב התעמעם תחת מסמרות הברזל של מגפי החיילים שצעדו בשדות הקרב של אירופה, עשר שנים אחרי שיצא "פיטר וונדו" לאור לראשונה. ג'ורג' לואלן-דייוויס, אחד מילדי המשפחה ששימשו השראה לבארי בבואו ליצור את פיטר, נהרג בקרב ב-1915. המלחמה הגדולה עתידה היתה להותיר חותם לא רק על העולם שבו התקיימה, אלא גם על העולמות שיצרו מי שחוו אותה, ולשנות אותם לנצח. מי שיצר מתוך כור המצרף של המלחמה את הידוע שבכל העולמות הטוויים ממילים, ג'ון רונלד רעואל טולקין, השתתף באחד הקרבות המדממים ביותר במהלכה, הקרב על הסום. "עד שיצאה 1918 נהרגו כל חבריי הטובים, חוץ מאחד", כתב בהקדמה ליצירתו הגדולה, "שר הטבעות". ולמרות שהסתייג ממי שניסו לראות בספריו אלגוריות, היה ברור לו שחוויותיו בשוחות השפיעו עליו עמוקות וחלחלו לעולמות הבדויים שלו. "חייב אדם להתנסות אישית בקדרות צילה של מלחמה כדי לדעת את כובד מועקתה", כתב, ואכן, חוקרים רבים מתחקים אחר הצלקות שהותירה מועקה

זו על מלחמת העולם שתיאר ב"שר הטבעות". אבל עוד לפני תיאור טולקין מלחמה גדולה אחרת, "קרב חמשת הצבאות", המתרחש לקראת סופו של הספר שכתב לבניו הצעירים, "ההוביט". גיבורו אולי איננו ילד, כמו פיטר, אבל הוא עדיין צעיר יחסית לפי מניין בני גזעו שקומתם כקומת נער, וכמו טולקין וצעירים רבים אחרים ערב המלחמה, הוא נקרע מחייו השלווים ומגויס בעל כורחו למשימה שהיא גדולה, לכאורה, על מידותיו הזעירות אך מגיעה עד סף דלתו ועוקרת אותו מביתו. בניגוד לפיטר, בילבו באגינס חובב מאוד בטלה. הוא מיטלטל בין הנופים הדרמטיים של הספר כשהוא מייחל לשוב לפלך ולהותיר את שאון הקרב ואת צחצוחי החרבות מאחוריו, והפתרון שלו הוא לסיים את הקרב, לייתר את הסיבה למלחמה – לא בכוח הזרוע אלא בתחבולות.

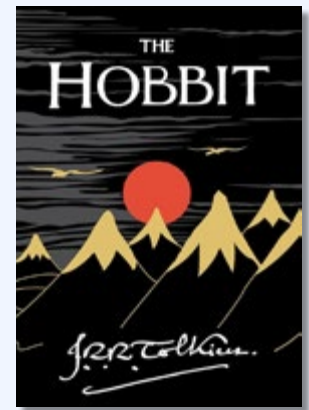
ק"ס לואיס, ידידו ועמיתו של טולקין, שאף הוא השתתף בקרב על הסום, כתב כי למלחמה על הארץ התיכונה "יש מאפיינים של אותה מלחמה שידע הדור שלי. הכול כאן: התנועה האין-סופית, הבלתי מובנת, השקט המרושע של החזית..." וגם הוא מצא שהמלחמה ממתנה מעבר לשער אל ארץ הפלאות שיצר. אך לואיס כתב את הראשון בסדרת ספרי "נרניה" שלו תחת רישומה של מלחמה אחרת, שכן בניגוד לתקווה שהמלחמה הגדולה תסיים את כל המלחמות, היא הביאה, עשרים ואחת שנים אחרי שהסתיימה, למלחמת עולם נוספת, שמאיומי הבליוץ שלה מורחקים ילדי משפחת פיוונסי לבית אשר בו הם מוצאים את הארון שיעביר אותם לעולם אחר, "כאשר נשלחו מלונדון בימי המלחמה, מפני סכנת ההפצצות". בניגוד לוונדי, ג'ון ומייקל דארלינג, שנשלפים מחלון חדר השינה שלהם כדי לשחק משחקי מלחמה עם פיטר פן לפני שהם חוזרים בשלום הביתה, ובניגוד לבילבו באגינס, שיוצרו הרחיק את עדותו על מוראות המלחמה למרחב מיתי בדוי שכולו מוכל בתוך חלל הרמטי ובלתי נגיש של בדיון, הרי שגיבוריו של ק"ס לואיס, לוסי פיוונסי, אחיה ואחותה, נמלטים מסכנה אחת רק כדי למצוא את עצמם ניצבים בפני אחרת, ולא רק ניצבים אלא שחקנים ראשיים בדרמה שתכריע את גורל העולם שגילו, שהם ורק הם נבחרו להציל אותו מעריצותה הקפואה של המכשפה. ואין זו סתם מלחמה אלא מלחמת קודש, שכן אם אסלן, האריה

הגדול, הוא גלגולו של ישו, הרי שהמכשפה הלבנה, ג'אדיס, היא התגלמותו של הסטרא אחרא. וגם אחרי שהם מנצחים, ומולכים על נרניה בשלום ובשלווה במשך שנים רבות, הם נידונים לחזור מבעד לדלת הארון, לחזור להיות ילדים, לחזור לאנגליה המופצצת. הם מנצחים במלחמת הדמיון, ושבים להתמודד עם המלחמה שבמציאות.

בשנים שחלפו מאז איבד פיטר את צילו – בימים שבהם היו הילדים "עליזים ותמימים וחסרי לב", כפי שמכריז משפט

הם נידונים לחזור מבעד לדלת הארון, לחזור להיות ילדים, לחזור לאנגליה המופצצת. הם מנצחים במלחמת הדמיון, ושבים להתמודד עם המלחמה שבמציאות

הסיום של הספר – הילדים, שלא היתה להם ברירה אלא להתבגר, איבדו הרבה מעליותם. עולם הפנטזיה הכאוטי והאידיאליסטי של בארי הוחלף בממלכות פלאות מתוכננות היטב לפרטי פרטיהן, בעלות חוקיות והיגיון פנימי. הילדים שביקרו בהן, או היוצרים הילדותיים שאכלסו אותן, שוב לא היו תמימים. היה עליהם לדעת טעמים של צער, אבל ושבחו לב. אך טולקין, לואיס והיוצרים שבאו אחריהם כבר לא שלחו את גיבוריהם לקרב כשהם חסרי מגן או הגנה. לא רק העולם של אחרי המלחמות הגלובליות השתנה, גם הילדים שנמלטו ממנו לעולמות אחרים היו שונים. בוגרים יותר, עצמאיים יותר, הרפתקנים יותר. ספרי הפנטזיה לנוער הלכו והאפילו, עימתו את הגיבורים והגיבורות שלהם עם אתגרים הולכים וגדלים. מטריולוגיית "ארץ ים" של אורסולה לה-גוויין, דרך ספריה של מדלן לאנג'ל ועד ג'יי. קיי. רולינג וסדרת "הארי פוטר", גורל היקום כולו נח לעיתים קרובות על הכתפיים הצעירות – או גורל שני עולמות: עולם הפנטזיה ועולם המציאות המוגלג. ממי שמשחקים בחיילים הופכים הילדים הללו למשיחים. כי אחרי שהעבר וההווה הושחתו וקולקלו בידיהם של מבוגרים, הילדים הם היחידים שיכולים, אולי, להביא לעתיד טוב יותר. בקריאה מחודשת בכמה מהטקסטים הללו, בעקבות השבעה באוקטובר, טמונה אימה מחודשת ולא צפויה. פלישתו של פיטר לבית משפחת דארלינג, ו"חטיפת" ילדי המשפחה אל "ארץ לעולם לא" בעוד הוריהם האבלים ממתינים בחרדה לשובם של הילדים הנעלמים, ואולי אף יותר מכך, ילדי משפחת פיוונסי, החבויים בארון מאימת המציאות ויוצאים ממנו מתוך עולמנו הן סצנות הנושאות עמן אסוציאציות מטרידות. במלחמה שכמה מקורבנותיה הראשונים היו ילדים חסרי ישע וחפים מפשע, שכמה מהם ניצלו לאחר שהיו חבויים שעות ארוכות בארון, ואחרים נפלו טרף למרצחים שחדרו מחלונות ביתם, הדימוי של הבית המאויים, של חדר הילדים הבטוח הנפגש ומותקף, הפך לאחד החזקים והמבעיתים ביותר. אך לצדו ניצבת מציאות גבורתם של הילדים הללו, תושייתם ותבונתם של אלו שהשכילו להתחבא, להגן על אחיהם הקטנים, לשרוד חטיפה ושבי – לוחמים בעל כרחם, מגינים שלא מרצונם, שורדים של קרבות שהדמיון כושל מלתאה. מה כוחה של הפנטזיה אל מול פלישה זו, גבורה זו, אימה זו? למרות שהיא נתפסת כאסקפיסטית, כזו המבקשת לברוח מן המציאות, מה שהיא מציעה לנו הם מנגנוני התמודדות עם המציאות הנולדים ונבנים מהמפגש שלה עם הדמיון, מרחב שאיננו מוגן אלא להפך, מעמת אותנו עם פחדינו וסיוטינו, אך תחום ומובדל מהעולם האמיתי – מחנה אימונים, טירונות לתודעה, שבה נוכל להכין את עצמנו לקרבות האמיתיים שיבואו.

למרות שהפנטזיה נתפסת כאסקפיסטית, כזו המבקשת לברוח מן המציאות, מה שהיא מציעה לנו הם מנגנוני התמודדות עם המציאות הנולדים ונבנים מהמפגש שלה עם הדמיון

רחלי שלו

—

דפיקה בדלת

רחלי שלו היא סופרת, מאיירת וקומיקסאית. מרצה לאיור במכללה למנהל. בוגרת תוכנית מנדל למנהיגות בתרבות יהודית.

האמת היא שהיה דווקא כיף במלחמת המפרץ. אני זוכרת קייטנה בעבודה של אמא שלי באולמות בית המשפט השלום בתל אביב, שבה מחלקים לנו כריך ביצה קשה; אני זוכרת איך קישטתי קופסת קרטון של מסכת אב"כ במדבקות ורודות, ואת כל המשפחה מתכנסת ביחד — לעיתים עם חבראומלל של ההורים שנקלע לסיטואציה — מרגישים מוגנים מטילי ענק באמצעות נשק יום הדין: מטלית לחה ומסקינטייפ.

אני לא זוכרת פחד, טרור, סכנת חיים, אובדן או איום ממשי, שהן בהחלט מנת חלקי בעת כתיבת שורות אלה, כאשר אני אמא לילדים וילדות שגילם הממוצע הוא גילי בשנת 1991.

ובאמת, המטלית והמסקינטייפ "סיפקו את הסחורה", ויצאנו מהחדר האטום בלי פגע. את הפגיעה הישירה חטפנו בשלהי המלחמה, כשדודי האהוב נפל במסגרת שירות המילואים שלו.

כאילו שאם אשאר בכה, העולם ישאר כולו שהכרתי

שכבת עם הפנים לקיר ולא רציתי להסתובב

אולי דה סקאד שנפל והחריב את ביתי?...

ידעתי שמשגהו ערא מחכה רק לשניה שאסתובב

אילא מדפיקה בדלת

הבית חרב. אבל לא מטיל עשוגר ע"י דיקטטור משופם

ופתאום השבעה באוקטובר.
העולם הוא מחזורי.
ההורות שלנו היא ילדותנו השנייה.
כל עשרים שנה מכנסיים מתרחבים חוזרים לאופנה, וכל עשרים שנה יש
מלחמה.
ומלחמות כבר לא קורות בקיץ.
הן חוזרות בכל מיני עונות, ובכל העונות כולן.

אז חזרנו למלחמה כמו של פעם. בראשיתית ואכזרית. לא מלחמת סייבר ו-AI
אלא מלחמת בשר ודם. הרבה דם.
ועכשיו אנחנו כבר לא ילדים, אבל אנחנו משקשקים כמו ילדים.
אין מי שיתווך לנו את המציאות או ישים לנו אזהרת טריגר. המציאות היא עלינו
והטריגר הוא חיינו.

ילדים ומבוגרים חווים לרוב את הטראומה בצורה שונה. אולי משום שעל הילדים
אין עדיין את עול האחריות המטיל אימה בתקופות שכאלה. אולי בגלל שהאיום
מתווך אליהם דרך פילטר אוהב וחומל — אלה שזכו במבוגרים מיטיבים שנותרו
עדיין לצידם. ואולי כי כילד אתה חי את החיים כמו סיפור, כהרפתקה, ומאמין
שבסופו של הספר יגיע סוף טוב. או יהיה לפחות "קלוז'ר".

ואיך אני יודעת את כל זה? אני מבוגרת ממין מיוחד. אני אשת תרבות ילדים.
איך מזהים אותנו? אנחנו מסתובבות בגוף בוגר, אבל בתוכנו חיה ובועטת הילדה
שהיינו ומעולם לא הפסקנו להיות. מוריס סנדק מתאר רגע מדהים שבו יש
סינרגיה בין ילד והורה, והוא רגע תרבותי, של הקראת סיפור לפני השינה:
"כשאבא שלי היה קורא לי, הייתי נצמד אליו עד שהפכתי לחלק מחזהו או מזרועו...
אתה לא רק שומע סיפור טוב, אלא גם צמוד אל האדם החשוב לך ביותר בעולם."

מאז אותו יום שבת ארור אני נעה בתוך משולש: אם לחמישה שנדרשת
להחזיק את האירוע בשעה שאבא שלהם נמצא במילואים חודשים רבים, אותה
ילדה שנושאת את זיכרון הדפיקה בדלת, ויוצרת מבולבלת שיודעת שיש לה
תפקיד למלא כאן. רק לכי תביני מהו: תיעוד? הסברה? אסקפיזם? תקווה?
ואולי פשוט להצליח לחבק חזק את דלת אמותיי — זאת משימה טובה דיה?
למעשה, זה המולטי-טאסקינג היומיומי של יוצרות ויוצרים שמטיח את חיי
היצירה וחיי המעשה אלה באלה. אותו מולטי, רק על ספידים.
אני משננת לעצמי את תורתה של לאה גולדברג מתוך המאמר המצוטט

ביותר מאז השבעה באוקטובר, "על אותו הנושא עצמו": "לא זכות בלבד היא למשורר בימות הזוועה לשיר שירו לטבע, לאילנות הפורחים, לילדים היודעים לצחוק, אלא חובה."

חובה. אני הכי יצירתית כשאני מקבלת בריף, בוודאי כשזה מלאה גולדברג. אז אני שרה שירה, מציירת ציור וכותבת סיפור שאיני יודעת מה סופו.

ואני משתוקקת לדעת את הסוף של הסיפור. כמהה להקריא אותו לילדיי. לתת להם את הסוף הטוב שמגיע להם, ובו־זמנית משתוקקת שמישהו יחבק אותי ויקריא לי, או לפחות יבטיח לי שיש לדבר הזה סוף.

אבל אמרנו שאנחנו יצורים מזן נדיר, ציפור משונה, כזאת שהתפקיד שלה הוא לכתוב את הסוף הזה.

תמר מאיר

אבא הולך למלחמה בחינה של הספרים שנכתבו על ועבור ילדי המילואים

ד"ר תמר מאיר היא ראשת החוג לספרות, המכללה האקדמית גבעת וושינגטון. סופרת ילדים, זוכת פרס שרת התרבות ע"ש דבורה עומר ופרס יד ושם למפעלים חינוכיים. ראשת בית המדרש הקהילתי לנשים, כולנה. בוגרת תוכנית מנדל למנהיגות בתרבות יהודית.

תמונת ילדות: הגננת קוראת לי בחיור גדול, מישוהו מחכה לי בשעה. מרחוק אני מזהה: מדי זית, זקן, חיוך: אבא שלי. אני רצה אליו ומונפת באוויר לחיבוק גדול, מול עיניהם של כל ילדי הגן. אלמלי היתה השנה 1980 או 1981, היה ודאי מתנגן ברקע השיר "גם בשעות". לילדה שהייתי היה "אבא במילואים". מציאות מוכרת, קרובה ותדירה מאוד. בעידן של 100

ימי מילואים בשנה גם בלי מלחמה ומבצע, וצווי מילואים שרירותיים שאינם לוקחים בחשבון מצב בבית, אבא שהוא קצין קרבי במילואים היה נעדר ימים רבים בשנה. ריח של מדים, זיעה וגריז היה עבורי שנים רבות "ריח של אבאים", וקושי של אמא שנשארת לטפל לבד בילדים ופעוטות – מוכר לי מקרוב.

קשיי המלחמה הזו פוגשים ילדים שונים בצמתים ובמעגלים שונים. אל כל המעגלים האלה מתנקזים מאמצי כתיבה לילדים: ספרים שמנסים לתווך את עצם המציאות של מלחמה ומתמקדים בגבורה, ספרים על הרפתקאות בבית המלון, שירים על כניסה לממ"ד, ספרים על דמויות של נופלים, ואפילו התייחסויות ספרותיות לנושא הקשה מנשוא של החטופים

מתוך החוויה הזו מצאתי את עצמי מזדהה במיוחד עם הקשיים שחווים ילדי משפחות המגויסים במלחמה של היום. בין שהם ילדים להורים במילואים או בקבע. קשיי המלחמה הזו פוגשים ילדים שונים בצמתים ובמעגלים שונים. אל כל המעגלים האלה מתנקזים מאמצי כתיבה לילדים: ספרים שמנסים לתווך את עצם המציאות של מלחמה ומתמקדים בגבורה, ספרים על הרפתקאות בבית המלון, שירים על כניסה לממ"ד, ספרים על דמויות של נופלים, ואפילו התייחסויות ספרותיות לנושא הקשה מנשוא של החטופים. אני, כאמור, מצאתי עניין מיוחד במה שנכתב על ועבור ילדי המילואים.

בתחילת המלחמה היו 300,000 מגויסים למילואים. מהם בעלי משפחות רבים, וממילא ילדיהם חווים העדר ממושך של אב, ולפעמים אם, מן הבית. נכון לכתיבת שורות אלה אנחנו קרובים לעשרה חודשי לחימה בזירות שונות וללא סוף נראה באופק. הסיטואציה שנוצרה היא כמעט חסרת תקדים, שכן אפילו במלחמת יום הכיפורים, שבה היה גיוס מילואים ממושך של קרוב לחצי שנה, הלוחמה עצמה והפחדים והחששות הנלווים אליה היו קצרים הרבה יותר.

תקדים אפשר למצוא אולי רק במלחמת השחרור או אצל מגויסים מבני היישוב למלחמת העולם השנייה ובמשימות שונות מעבר לים. כלומר, מציאות שאפילו הסבים של ילדי המילואים הנוכחיים לא יכולים לזכור.

המציאות המורכבת של הורה נעדר לזמן ממושך פוגשת במלחמה הזו את הילדים על רקע המצוקות שחווים כולנו: מתח בטחוני, חרדה, חשיפה למבוגרים סביבם שמצויים במצב פגיע, אזהקות והתגוננות מפניהן, הפרת שגרה ועוד. ויש כמובן מי שבנוסף לפגיעות כמו פינוי מהבית או פגיעה בקהילה, חווים גם הורה נעדר בשל מילואים. הקושי מועצם לאור העובדה שהבתים היום שוויוניים מבעבר, ולא פעם הורה שנוכח מאוד בשגרה, נעדר באופן שמקשה על התפקוד היומיומי.

תופעת לוואי חסרת תקדים אחרת של משך המילואים הארוך הפעם, היא הסבבים: אחרי ערעור קשה של מציאות החיים, חזר סוף-סוף האב הנעדר הביתה, והמשפחה מסתגלת מחדש למציאות תקינה, הסתגלות למצב שגם אם הוא משמח – מצריכה כוחות ועבודה ומאמץ מצד כולם. ועד שהאדמה כבר מעט יציבה מתחת לרגליים, מגיע סבב נוסף ומערער הכול שוב – באופן שהוא קשה אולי יותר מן הפעם הראשונה.

מול הקשיים הללו, כמו אל מול קשיים ומשברים אחרים, מוצעים ונכתבים

ספרים שמבקשים לתווך את המציאות, לשקף אותה, לרכך אותה, ובמקרים של סבב ב' – גם להתכונן אליה.

הכותבים (בעיקר כותבות) לא מסתפקים בפורמט הדיגיטלי, אלא לרוב מפיקים את הספר כתוצר מודפס, מאויר, כרוך – ספר במובנו הישן והטוב, המאפשר יחד של מבוגר משמעותי המקריא אותו, וילד המדפדף בו לצידו. לא רק התוכן משמעותי, אלא גם החוויה שהוא מייצר, והנחמה שהוא מציג כחפץ ממשי.

נכון לכתיבת שורות אלו, אני יודעת על הספרים הבאים:

1. "משפחה במילואים" / טליה תומר, איורים: דניאלה קופלר
2. "אבא של אלון הולך לצבא" / ניצן וייס, איורים: מיכל דבורה אברסין
3. "עופר הגיבור" / שלומית רחימי
4. "אבא/אמא שלי במילואים" / מיכל זמורה, נעה ברונשטיין אמון
5. "לאן הלך אבא דב" / כתב ואייר: מתן ליבנה

מה הם הספרים האלה?

מדריך להתנהגות? טקסט טיפולי? סיפור חברתי? או שהם מצליחים להיות גם ספרות? האם יש סיכוי שהם יהיו קודם כול ספרות, כאשר יש להם בבירור מטרה חוץ-ספרותית נצרכת כל כך? האם יש להם סיכוי להיות ספרות טובה כאשר הם נוצרים ומופקים במהירות כזו, כתגובה מיידית לאירועים וללא פרספקטיבה? נדמה שגם מהירות התגובה היא חסרת תקדים: לרשותם של הכותבים עומדים מדיומים שונים לכתיבה, רשתות חברתיות וגיוס המונים, אמצעים שלכאורה לא היו קיימים במלחמות קודמות.

אני כותבת "לכאורה", שכן אפשר אולי לדמות את התגובה המיידית ברשתות החברתיות של היום לתגובות מיידיות בעיתונות הילדים של פעם. נכון, הספר של תרצה אתר על חוויות ילדים במלחמת יום הכיפורים, "מלחמה זה דבר בוכה", יצא לאור רק כשנה לאחר תום המלחמה, אבל שירים וסיפורים התפרסמו בעיתונות הילדים ("דבר לילדים", "משמר לילדים", "הארץ שלנו") תוך כדי המלחמות והמאבקים הלאומיים, עוד מימי מלחמת העולם השנייה, ובתקופת מלחמות ישראל הראשונות.

עיתוני הילדים לא רק שביקשו לתווך את המציאות בשפת ילדים פשוטה, אלא גייסו את מיטב הכותבות והכותבים ליצירת מבעים ספרותיים דווקא. כך למשל כתבה פניה ברגשטיין שיר על "המקלט שלנו" לגיליון "משמר לילדים" של יולי 1948, בתקופת ההפגזות האוויריות על תל אביב, ויגאל מ. כתב ב"דבר

לילדים" בדצמבר 1947 סיפור בשם "שיר ערש לאבא", המספר על ילדה המתגעגעת לאביה שנסע בשליחות המוסדות להביא ילדים יתומים מאירופה. במהלך הסיפור שרה האם שיר ערש לילדתה, ואילו הילדה מבקשת לכתוב ולשלוח שיר ערש גם לאביה, שיר שנשלח אל האונייה באמצעות יונה, המצליחה להגיע ליעדה.

מעניינת במיוחד הדוגמה של השיר הסיפורי "לאבא שלום" של זרובבל גלעד (גיליון "דבר לילדים", 3.6.1948), שרק תאריך הדפסתו מלמד שככל הנראה האב נעדר משום שהוא מגויס:

ומה באשר לספרי המילואים של ימינו?

אתייחס לשני היבטים: קונקרטיות וסיפוריות.

מאז השבעה באוקטובר יצאו לאור למעלה מחמישה ספרים שונים המתייחסים למציאות של משפחה מגויסת למילואים. הספרים נכתבו על ועבור ילדי המילואים. שתי המילים "על" ו"עבור" מבטאות את העובדה שהספרים נכתבו על מציאות קונקרטית מאוד, ויכולות לסייע לנו בבחינת ההשפעות של הקונקרטיות הזו.

המילה "על" מתייחסת למושאי הסיפור, והמילה "עבור" לקהל היעד שלו. פעמים רבות מתקיימת חפיפה בין "על" לבין "עבור", וכך הדבר בספרים שבחנתי. הספרים השונים מתארים מציאות שילדי המילואים מתמודדים איתה. הם מתארים אותם ואת הקשיים שלהם, ובאופן טבעי – מיועדים עבורם. ואולם הפרדה בין מושאי הסיפור לנמעניו יכולה לפתוח טווח אפשרויות רחב יותר, ולהציע מפתח ראשוני להבחנה בין ספרים טיפוליים, שבעולם המבוגרים היינו מכנים אותם "ספרי עזרה עצמית", לבין ספרות. ספר יכול להיכתב עבור ילד המתמודד עם סיטואציה מורכבת, גם אם במרכז הספר לא נמצאים דווקא ילדים או ילדות, וגם אם במרכז הספר ילד המתמודד עם בעיה שונה לכאורה. לפעמים אף יהיה בזה יתרון – שהרי ככל שננסה לדייק בסיטואציה, היא לעולם לא תוכל לכלול את ריבוי המקרים והפרטים שבה.

ספר יכול להיכתב עבור ילד המתמודד עם סיטואציה מורכבת, גם אם במרכז הספר לא נמצאים דווקא ילדים או ילדות, וגם אם במרכז הספר ילד המתמודד עם בעיה שונה לכאורה

כמה מספרי המילואים שיצאו
השנה ניסו לאפשר הרחקה
באמצעי הרווח מאז ומעולם
בספרות הילדים: סיפורי חיות.
כמו שלקוף יש בעיה, והפיל רצה
להיות הכי, כך אבא דב יוצא
למילואים, ועופר הגיבור נפרד
מאבא אייל היוצא לקרב

מעבר לכך, היתרון הוא מהותי – דווקא כאשר הספר אינו עוסק בי באופן ישיר, אני פתוחה יותר לשמוע, להרגיש ולקבל תובנות ממה שקורה לילד שהוא לכאורה לא אני, בסיטואציה שהיא מעט רחוקה ממני ומעולמי. המרחק מאפשר לפעמים צלילה לשיח אמיתי יותר, חשוף יותר, משמעותי יותר – דווקא משום שזה לא “עלוי”. אם להשתמש בשפה טיפולית – יש כאן כלי השלכתי המאפשר עבודה רגשית.

כמה מספרי המילואים שיצאו השנה ניסו לאפשר הרחקה באמצעי הרווח מאז ומעולם בספרות

הילדים: סיפורי חיות. כמו שלקוף יש בעיה, והפיל רצה להיות הכי, כך אבא דב יוצא למילואים, ועופר הגיבור נפרד מאבא אייל היוצא לקרב.

ומה באשר ל“עבור”?

גם כאן הניתוק חשוב. ספר טוב באמת, גם כשהוא מתאר ילד בסיטואציה קונקרטי, יכול להיות משמעותי עבור ילדים במצבי חיים שונים לחלוטין.

סדרת הספרים “אל עצמי” של גלילה רון-פדר-עמית עוסקת בקשיים של ילדי אומנה, אך היא משמעותית עבור ילדים רבים במדינת ישראל, גם כאלה שלא חוו יום אחד של קושי או מצוקה, ושגדלו באופן רציף במשפחת המוצא שלהם. דוגמה מפורסמת לכך הוא הספר “מעשה בחמישה בלונים” מאת מרים רות. באופן קונקרטי, הספר עוסק בילדים שקיבלו בלונים ונאלצים להתמודד עם אובדן של הבלונים – כל בלון בדרך אחרת. אבל הוא יכול להיקרא גם כספר שעוסק בעצם האובדן והפרידה, גם של דברים יקרים בהרבה מבלונים. דווקא משום שהוא עוסק לכאורה בילדים ובלונים, הוא עשוי להיות משמעותי עבור ילדים שמתמודדים עם פרידה ומוות. באותה מידה הוא משמעותי עבור ילדים רבים אחרים, שאינם נדרשים להתמודד עם פרידה כואבת, אלא עם אכזבות יומיומיות וטריוויאליות הרבה יותר.

השיר “לאבא שלום” שהזכר קודם (זרובל גלעד, “דבר לילדים”), יכול להיקרא על ידי ילדים שמתגעגעים להורה בהקשרים שונים, ואינו רק שיר על ילד לאב מגויס לצבא בעת מלחמה.

לא אכנס כאן לפירוט ולסקירה של ספרי המילואים שיצאו מאז השבעה באוקטובר, אבל אצל רובם המכריע שמתני לב לתופעה חוזרת: אין סיפור. כלומר אין סיפור במובנו הקלאסי הפשוט, של מעשה שקרה פעם אחת ורק פעם אחת – עלילה רציפה המורכבת מאירועים המשתלשלים זה מזה.

הסיפורים מבקשים לתת תמונת ראי של המצב. התחושה היא של מעין present simple - תיאור תופעה המתרחשת בבית יום אחרי יום. האבא במילואים. הילד מתגעגע

הסיפורים מבקשים לתת תמונת ראי של המצב. התחושה היא של מעין present simple – תיאור תופעה המתרחשת בבית יום אחרי יום. האבא במילואים. הילד מתגעגע. מטלות הבית אינן מתבצעות כסדרן, הילד חווה רגשות ותחושות (דגש על געגוע, הצנעה עד מחיקה של הפחד והחרדה), הילדים מנסים להתגבר באמצעות פעולות שונות. אבא מגיע לחופשה, אבא חוזר למילואים, אבא חוזר הביתה, אבא יוצא לסבב ב' וחוזר

חלילה. אין שיא ואין התרה.

מצד אחד, התופעה מובנת בהחלט ואף הגיונית. אין עדיין סוף לסיפור. המלחמה עוד מתרחשת. קשה כל כך לדמיין סיפור עגול ושלם במציאות כזו. הספרים במובן זה הם שיקוף מכאיב של המציאות.

מצד שני, דווקא משום כך נדרשים סיפורים שיש בהם התפתחות, סיבוך, נקודת מפנה, שיא וגם התרה. סיפורים שיש להם גיבור שיש לו משימה והוא מצליח לבצע אותה למרות המכשולים – מסע הגיבור.

אל מול ספרים אלו אהבתי במיוחד את הספר "לאן הלך אבא דב", שראה אור בהוצאה עצמית. את הספר כתב ואייר מתן ליבנה, והוא הספר היחיד על אב במילואים שלא נוצר על ידי אשת מגויס אלא בידי אב במילואים תוך כדי המילואים. מתן ליבנה הוא אב לשלושה ומחנך, ולפני הכניסה הקרקעית לעזה שלח לילדיו בוואטסאפ סיפור שכתב ואייר בטוש שחור, בפנקס שהיה ברשותו. רעייתו, עדי, שהחליטה להוציא את הסיפור לאור בפורמט של ספר, שמרה על האוטנטיות שלו, והדפיסה את התמונות כפי שנשלחו, בכתב יד, בדף שורות, עם האיורים המקוריים.

סיפורים אינם מציאות. סיפור טוב לא מדבר על "רגשות" אלא מציג תמונה שמאפשרת לקורא להרגיש בדרכו שלו. לעיתים הוא יאפשר נקודת מבט אחרת, צפויה פחות. זו אפילו לא חייבת להיות נקודת המבט של הילד. בשפת הפנומנולוגיה, סיפור טוב מתכוון אליו. נקודה אחת, תמונה,

מערכת יחסים. סיפור טוב לא מבקש להחליף מציאות או לשקף אותה באופן מלא. הוא לוקח רגע, ומעצים אותו.

בספר יש אמנם אמירות כלליות על המציאות, כמו המשפט הנוגע ללב הבא, שהוא משמעותי כל כך בהינתן נקודת המבט שממנה נכתב הסיפור:

"יש פעמים בהן דובים ודובות צריכים לשלוף ציפורניים ולחשוף שיניים – לא בגלל שהם כועסים או מפחידים – אלא בגלל שהם אוהבים את החיים, את המשפחה ואת הבית."

אך בשונה מן הספרים האחרים שבדקתי, יש בו גם סיפור שמצליח לעבוד

סיפור טוב לא מבקש להחליף
מציאות או לשקף אותה באופן
מלא. הוא לוקח רגע, ומעצים אותו

בתבנית של "מסע הגיבור". לגיבור יש משימה – הוא יוצא מביתו, הוא נתקל במכשול, יש מי שמסייעים לו בהתגברות על המכשול, והוא מצליח לבסוף לבצע אותה, ואף חוזר לביתו.

באופן מעניין ובהחלט מותאם לקהל היעד, בחר ליבנה לא במשימה של ניצחון במלחמה, אלא במשימת המוצא: המשימה של הגיבור אינה לנצח את האויבים, אלא לחזור הביתה. לאן הלך אבא דב הוא סוג של אודיסאה. מי שמסייעים לאבא דב במשימתו הם הילדים והמשפחה שנותרת מאחור. האב מתמודד וחושב על כל רגע שעובר, והם מעסיקים את עצמם בזמן הזה, "וכל יום שעבר היה חלק מגשר שעליו יוכל אבא דב לעבור ולחזור הביתה".

הבחירה המיוחדת הזו מאפשרת לספר לעסוק במשימה שילד יכול להיות שותף בהשלמתה באופן ממשי ולא רק ערטילאי. הוא לא נדרש לעמוד מול כל אויביה של ישראל, אלא לצלוח את הימים העוברים, ולהיות שותף בבניין הגשר שיחזיר את אבא דב הביתה. במובן הזה מזכיר הספר את סיפורו של יגאל מ.

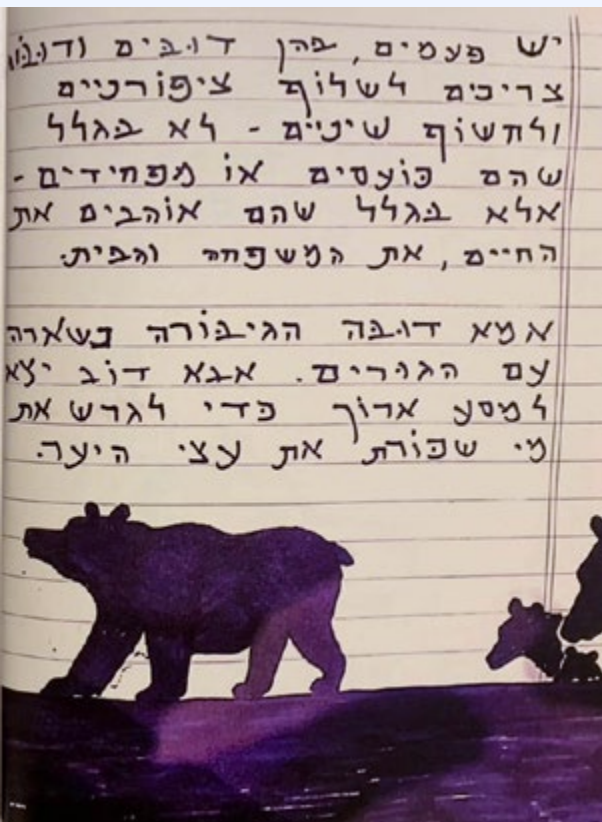
ב"דבר לילדים", שבו הילדה לא מנסה להציל את העולם, אלא בסך הכול לשלוח שיר ערש לאבא שלה ולעזור לו להירדם.

הטקסטים שהובאו כאן מעיתונות הילדים אינם מבטאים בהכרח תמונה מלאה של הטקסטים בעולם העשיר של עיתונות הילדים, אך הם מצביעים על מגמה ספרותית שכמעט נעדרת מן הכתיבה המגיבה לאירועים כיום.

מה מאפשר את המגמה הזו?

ראשית, קשה שלא להתייחס לזהות הכותבים. לא לפרסונה אני מתכוונת, כי אם לזהות המקצועית. מי שכתבו על המציאות עבור ילדים בעיתוני הילדים היו אנשי ספרות מובהקים, סופרים, משוררים ומאיירים. אנשים שיודעים קודם כול כיצד לספר סיפור. שנית – המדיום.

הספרים שהופקו בחצי השנה האחרונה יצאו לאור כולם בהוצאות פרטיות, בלי התהליכים המקובלים של קהילייה ספרותית, ובלי מערכת מודעת ורגישה לשיקולים פואטיים – כזו שהיתה דומיננטית בעיתונות הילדים.

היבט שלישי שקיים בעיתונות הילדים ונעדר מתרבות הילדים של היום, הוא עצם קיומה של עיתונות. עיתונות הילדים כללה מדורים שונים. היו בה כתבות עיתונאיות על המצב, מכתבים ועדויות של ילדים ואל ילדים, קטעי מידע והשכלה, כמו גם סיפורים, שירים ואיורים.

בעולמות התרבות הנגישה לילדים של ימינו, אין כמעט עיתונות ילדים במובן הקלאסי של המילה "עיתונות", כזו הנגזרת מן המילה "עת", ומתייחסת למאורעות הזמן. ישנם כתבי עת לילדים, שהם במתכונת חודשית לכל היותר, והם נמנעים לרוב מעיסוק באקטואליה ופוליטיקה, ודאי לא חדשותית וישירה. הספרות והשירה בעיתוני הילדים של פעם ידעה להיות גם מגויסת, ולעיתים קשה לומר עליה שהיא "ספרות". אבל אולי עצם קיומה של פלטפורמה חדשותית מפורשת, אפשרה גם לספרות של ממש לשגשג לצידה.

עולם תרבות הילדים הנוכחית חסר את המדיום הישיר של עדויות ומכתבי ילדים, ושל דיווח חדשותי מפורש וישיר, גם אם מותאם. לפיכך תופסים את מקומה של העיתונות "ספרים לילדים" שהתוכן שלהם קרוב יותר לדיווח ישיר על המציאות, גם אם הם מבקשים להיות ספרות. בעולם כזה חסרה מאוד אפשרות ליצירה ספרותית שמהדהדת את המציאות ומתכתבת איתה, שמאפשרת מקום למצוקות ופחדים – מבלי להיות משועבדת לכאן ועכשיו חדשותיים באופן מלא, ומבלי שהיא מרגישה צורך לתת מבואות והסברים על "המצב" על שלל פניו. ילדים זקוקים להסברים על המצב וזקוקים לטקסטים טיפוליים. אבל הם זקוקים גם לספרות העומדת בפני עצמה ומבקשת להיות יותר מאשר תיווך וטיפול.

ילדת המילואים שהייתי היא כבר אמא לחייל מילואים. עד השבעה באוקטובר העזתי לקוות שמנכדי העתידיים ייחסכו חוויות הילדות שלי, או לפחות האינטנסיביות והתדירות שלהן. לצערי, זו נראית עכשיו תקוה רחוקה. כל עוד ניאלץ להילחם על קיומנו כאן, יהיו גם ילדות שמחכות לאב במדים בשער הגן, בתקווה, בגעגוע וגם בחשש. אנחנו נרצה לפחות שיימצא להן מקום במילים.

חן ארצי סרור

—

געגועיי לאורסולה מדוע אנו זקוקות לנבלים בתרבות הפופולארית?

חן ארצי סרור היא מנהלת תוכנית מנדל למנהיגות בתרבות יהודית, עיתונאית ובעלת טור במוסף לשבת של "ידיעות אחרונות" העוסק בחברה הישראלית.

"חשוב על הרוע ולא תיכשל."

[המשורר צ'רה פבזה, איטליה]

אורסולה הייתה הדבר הכי מפחיד שהיה קיים בילדותי הנתנייתית בשנות ההתשעים, ויש לציין שאותה ילדות הייתה מלווה באוטובוסים מתפוצצים עקב פיגועי מחבלים ובבתי עסק מתפוצצים עקב סכסוכי עבריינים. אבל אורסולה, המכשפה האימתנית שגוזלת את קולה של אריאל בת הים, היא עלתה על כולנה. תמצית האימה. למרות אימתה של אורסולה, ביום הולדת 16 הזמנתי את חבריי הטובים להקרנה חגיגית אל תוך הלילה של שני הסרטים האהובים עלי – "מלך האריות" ו"בת הים הקטנה". אל הבית ברחוב נתן קומי הגיעו חברות דתיות עם חצאיות ג'ינס ארוכות, חברים חילונים מהמושבים הסמוכים לנתניה, ואפילו אחיין קטן שהיה אז בגן. כל הקהל הקדוש ידע את כל המילים של הדיאלוגים החשובים, וכמובן של השירים. בזמן שהסרטים הוקרנו ברקע, אנחנו פטפטנו ואכלנו פופקורן ופיצה.

מה קרה לנבל הישן והטוב עם
ההדר הרשעותי? למה אין נבל
רע, אלא רק נבל שרע לו? ואיך
ייתכן שכל מפלצת היא למעשה
חבר שעוד לא פגשנו?

בעולם שמטשטש בין טוב לרע
ומתמכר לפוליטיקלי קורקט,
הרוע נעלם. אלו בשורות רעות,
כמובן

תשומת הלב נמשכה אל המסך והשליטה שקט מוחלט בסלון
רק כשהופיעו שני הגיבורים הבלתי מעוררים – סקאר
ואורסולה. אולי כי למרות האימה שברוע, יש בו משהו
מהפנט. אורסולה, סקאר ונבלים בני דורם, גיבורי שנות
הרנסנס של דיסני, מסמלים את תור הזהב של הנבלים. הם
היו גם רשעים גמורים וגם בעלי קווי אישיות וסיפור יחודיים.
חיבתי לסרטים מצוירים לא חלפה בעשרים השנים
שחלפו מאז, ואני מתעדכנת בקביעות בכל סרט חופש
גדול חדש שיוצא מבית דיסני או פיקסאר. ובכל קיץ מחדש,
עת מופיע להיט כמו "פרוזן" או "פלונטר", אני מתגעגעת
כל כך לאורסולה. מה קרה לנבל הישן והטוב עם ההדר
הרשעותי? למה אין נבל רע, אלא רק נבל שרע לו? ואיך
ייתכן שכל מפלצת היא למעשה חבר שעוד לא פגשנו? דמותו של הנבל בתרבות
הילדים הפופולארית הולכת ונשחקת. בעולם שמטשטש בין טוב לרע ומתמכר
לפוליטיקלי קורקט, הרוע נעלם. אלו בשורות רעות, כמובן.

—

מעקב אחרי דמויות הנבלים של וולט דיסני יכול ללמד הרבה מאוד על גלגולו של
הנבל בתרבות הילדים, וכך גם על שינויים שחלו בתפיסת הרוע לאורך השנים.
בסרטי האנימציה הראשונים הייתה הבחנה ברורה בין טובים ורעים, אבל הדמויות
הרעות היו שטוחות למדי. שלגיה היא דוגמה טובה. ההתמודדות של הנסיכות
או הגיבורים לא הייתה אל מול פני הרוע ממש, אלא אל מול ההשלכות שלו. כך
שלגיה תפגוש את הגמדים בזכות המכשפה הרעה והסתמית, והם יהוו את מרכז
העלילה. רק בסוף שנות השמונים ולאורך שנות התשעים דמויות הנבלים הפכו
למורכבות. אורסולה, סקאר, ג'אפר, קרואלה דה ויל, היו דמויות עתירות דמיון.
רשעותם הייתה מובהקת, אבל הן היו שנונות (סקאר), פסיכיות (קרואלה דה
ויל) או ציניות (האדס מלך השאול).

בשנות האלפיים חל שינוי משמעותי בעיצוב הרוע בסרטי הילדים
הפופולריים. בסרטי ההמשך שיצרו באולפני דיסני, דמות הנבל עברה היפוך –
לפתע ניתנו הצדקות מגוונות לרוע, או לחלופין, הרוע התברר כטוב לב. כך
מליפסנט, המכשפה השטחית מ"היפהפייה הנרדמת" של שנת 1956, הופכת
לדמות מורכבת ואפילו לגיבורה חיובית ב-2014, בסרט שנעשה מנקודת מבטה.
גם קרואלה דה ויל, ששמה הוא וריאציה של המילים 'אכזריות' (cruelty) ו'שטן'
(devil), מתגלה בגרסת הלייב-אקשן כדמות עם ילדות עשווקה. ילדה חריגה

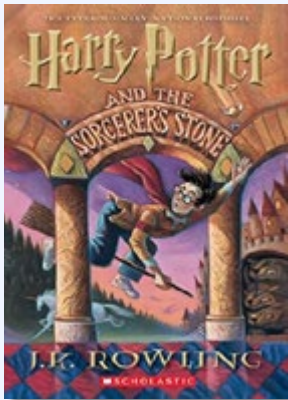
שנולדה עם שיער שחציו שחור וחציו לבן; שאמה מוצאת את מותה באופן אכזרי בידי כלבים דלמטיים של רוזנת עשירה.

בסרטים המצוירים דמות הנבל הופכת לשולית לחלוטין. כך ב"פלוטר", אמה המרשעת של רפונזל היא דמות שטחית שאינה ניצבת במרכז. ב"מואנה" הדגש הוא על בחירותיה של הגיבורה, וגם אם חצי האל מאווי הוא דמות נפלאה – אי אפשר לייחס לו רוע. גם ב"פרוזן", המאבק המרכזי של הגיבורה, אלזה, הוא בכוחותיה שלה. האנס, הדמות הרעה שמתווספת רק בסוף העלילה, לא ראוי לתואר נבל כי הוא סתמי כל כך. בעולם שבו כל התמודדות היא התמודדות פנימית, שבו אין הבחנה ברורה בין טוב לרע ולכל פעולה יש הצדקה ונסיבות, אימתה של אורסולה נכחדה.

הצורך להגן על נפשם העדינה של הילדים מפני מופעים בוטים של רוע פשוט יצרו סטדנרט חדש למה שנחשב טוב ומה שנחשב רע

אבל הרוע לא נעלם לחלוטין. הוא עבר טרנספורמציה. הצורך להגן על נפשם העדינה של הילדים מפני מופעים בוטים של רוע פשוט יצרו סטדנרט חדש למה שנחשב טוב ומה שנחשב רע. כך לאחר מגפת הקורונה השיקו בפארק השעשועים של דיסני שדרוג של המתקן הוותיק של שלגיה.

אם בעבר המתקן נחתם במותה של המכשפה הרעה בנפילה, כעת הוא מסתיים בכך שהנסיך נושק לשלגיה ומעיר אותה משנתה. בדיסני ויתרו על מותה של המכשפה כיוון שההורים טענו כי הוא מפחיד מדי, ובחרו בסוף מרוכך. אבל הביקורת לא איחרה לבוא: הנשיקה שקיבלה שלגיה הרדומה לא הייתה בהסכמה, והרי זה נוגד את כל התפיסות המעודכנות של מערכת היחסים בין המינים. שאלת הטוב והרע פשוט החליפה צורה. כמו מרפא בקרקס, שמשנה את ממדי הגוף האמיתיים, ייתכן ששינוי תפיסת הרוע בתרבות מייצרת עיוות גם בתפיסת המציאות.

ימים ספורים אחרי שבעה באוקטובר החליטו יוצרי הפודקסט "ההסכת שאין לומר את שמו" לחזור לכמה פרקים במתכונת חירום. הפודקסט, שבו צמד היוצרים דור סער מן ושיר ראובן קראו ופירשו באופן שיטתי את כל שבעת ספרי "הארי פוטר", זכה להצלחה אדירה ולקהל מעריצים נאמן, אך סיים את משימתו בנובמבר 2022, לאחר 88 פרקים. למה השניים הוציאו לעצמם צו 8 תרבותי כשהחלה המלחמה? התשובה הפשוטה היא שבשעת משבר כה גדול, כשרוע טהור פרץ אל בתי ילדים רבים כל כך, יש ערך בשיבה אל יצירה קאנונית כמו "הארי פוטר" ולמפגש עם הרשע שנותר פשוט רשע – וולדמורט. עולם הקוסמים אינו בריחה אלא הכלי היחיד שמאפשר להמוני מבוגרים, בני נוער וילדים, להכיר בחומרת המצב,

להתמודד איתו ולפרש אותו. בפרקי החירום דור ושיר חזרו אל הפרקים האפלים ביותר בספרים האחרונים, וקראו אותם לאור אירועי השבעה באוקטובר, תוך הקבלות מתבקשות והצפה של דילמות, פחדים או שרטוט של נכסים וחוזקות. דמותו של טום רידל, שיהפוך לימים לוולדמורט, מי שאין לומר את שמו, היא דמות רבת רבדים. היוצרת שלו, רולינג, בנתה אותו ואת העולם המופלא שלה מתוך אינספור ציטוטים מהתרבות הפופולארית לדורותיה. וולדמורט הוא למעשה הנבל האולטימטיבי והאחרון. גם לו יש ילדות מורכבת וחיים מרים וקשים. גם הוא עבר גלגולים שונים ומשונים. אבל הבחירה שלו ברוע ובאכזריות איננה דטרמיניסטית, היא לא גזירת גורל. גם הדמויות החיוביות בסדרה הן כאלה שדמותן מורכבת, כאלו שעשו בחירות קשות או אפילו גרועות, אבל היה להם עמוד שדרה מוסרי שהלך והתפתח לאורך הפרקים. סדרת ספרי "הארי פוטר", שמציינת עשרים שנה להיווסדה, מחזיקה בעיקשות בעמדה כי יש טוב ויש רע, והם תוצר של בחירה חופשית, גם אם הבחירה נעשת בתוך מערכת מסועפת של נסיבות וגלגולי חיים.

כתשעה חודשים אחרי פרוץ המלחמה האזנתי יחד עם אריאל בתי בת האחת-עשרה לפרקים הללו. אני קיבלתי את ספרי הסדרה כמתנה לבת המצווה שלי, והיא קוראת את אותם כרכים בשקיקה מכיתה ב'. כוחה של יצירה קאנונית הוא המרחב המשותף שהיא יוצרת בין דורות שונים והאפשרות לחוות יחד באופן שוויוני את הכוח הפועל של התרבות.

להפתעתי הרבה, השיחות שנרקמו בעקבות האזנה לפרקי הפודקסט היו המעניינות והמורכבות ביותר שקיימנו מאז שבעה באוקטובר.

מאז פרוץ המלחמה, השיחה המרכזית בינינו כאם ובת עסקה ברגשות שלנו –

איך היא מרגישה אל מול החדשות, ואיך אני כאמא וכעיתונאית מרגישה אל מול עבודתי. בשיחה הזו היו גם יחסי כוח מובנים: היא הילדה שעליה צריך להגן, ואני האמא שמתווכת ומפרשת לה את המציאות.

בשיחה שנולדה אחרי ההאזנה המשותפת קרה דבר חדש: הצלחנו שתינו להוסיף רובד נוסף לדיאלוג בינינו. הסיפור העניק לנו מרבד קסמים שאפשר לנו לרחף לרגע, להביט מלמעלה, ולתאר באופן כן פיקמה את התפיסות ואת האמונות שלנו.

הדבר הראשון שבתי בחרה להתייחס אליו היה השיפוט הערכי בנוגע לבחירות הקשות שהיו באותו יום ארוך ואחריו. כמו כן, לראשונה היא העזה לשתף בזוועות שהתרחשו ושעליהם היא שמעה אבל לא שיתפה אותנו כהורים.

היה רגע שבו בתי שאלה אם גם בעזה ילדים קוראים הארי פוטר ומה הם חושבים. היו בשיחה גם רגעים של שתיקות ושאלות נטולות כל תשובה, כמו הרגע הזה. עמדנו יחד על סף התהום והתבוננו בה, לראשונה, כשות

במקום לדבר על חולשת הממשלה, דיברנו על מחדל משרד הקסמים. האזרחים שירדו דרומה בלי שאיש קרא להם היו בדיוק כמו חיילי צ"ד (צבא דמבלדור), והיה רגע שבו אריאל שאלה אם גם בעזה ילדים קוראים "הארי פוטר" ומה הם חושבים. היו בשיחה גם רגעים של שתיקות ושאלות נטולות כל תשובה, כמו הרגע הזה. עמדנו יחד על סף התהום והתבוננו בה, לראשונה, כשוות. אורסולה של ילדותי הייתה בלתי ניתנת להכלה. כל העיצוב שלה משרה אימה. הגודל, הצבעים, הקול, המבט. אז לא יכולתי לשאת אפילו רגע אחד שלה על המסך. נהגתי לעצום עיניים ואוזניים גם יחד כשהופיעה. לא הופתעתי לגלות שגם בתי, כשצפתה בעצמה בסרט עשרות שנים אחר כך, נהגה בדיוק באותו אופן. והנה אנחנו זקוקות לאורסולה ולוולדמורט ולכל הנבלים כולם – בשביל להישיר מבט. הארי פוטר וחבורתו, כמו גיבורי ילדות אחרים, צללו אל עומק האפלה, ואנחנו – כילדות בדורות שונים, עשינו את זה יחד איתם. כעת זכינו לעשות זאת יחד בזכות יצירת תרבות חדשה, הסכת שאפשר לשמוע באוטו. על סיפה של תהום, אל מול עתיד לוט בערפל, תרבות הילדים היתה עבורנו מצפן.

שרה סגל-כץ

בְּיָמִים שֶׁכָּל הַיָּתוֹם שָׁלִי רוֹעֵד: הַזְמָנָה לִיצִירַת מִרְחָב לִילְדוֹת וּלִילָדִים אֲבֵלִים בַּתְּרָבוֹת הַיְּהוּדִית-יִשְׂרָאֵלִית

הַרְבֵּנִית שָׂרָה סָגֶל-כֶּץ הִיא מוֹרֶת הַלֵּכָה, מִיִּסְדֵּת וּמְנַהֶלֶת "מֶרְכֶּז גְּלוּיָה" וְהַמְגַזִּין הַמְּקוּוֹן "גְּלוּיָה".
אֶקְטִיבִּיסְטִית בְּנוֹשָׂאֵי דֵת וּמְדִינָה. מְלַמֶּדֶת בְּבֵתִי מְדַרְשׁ שׁוֹנִים וּמְנַחֶה סְדָנָאוֹת כְּתִיבָה.

...וְכָל הָאִמָּהוֹת כָּלֵן
הָיוּ שָׁם,
הִתְזַיְקוּ בִידָה.
...וְכָל הַיְּלָדוֹת בַּעוֹלָם
בָּכוּ אֶתָּה.
...כְּשֶׁאִמָּא שֶׁל יְלִידָה מָתָה
כָּל הָאִמָּהוֹת
וְכָל הַיְּלָדוֹת
נִעְצְבוֹת.
כִּי כְּשֶׁאִמָּא שֶׁל יְלִידָה מָתָה,
הַיְּלִידָה שֶׁבָּנוּ
קִצַּת יוֹתֵר
לְבָד.

[מִתּוֹךְ שִׁיר [לֵאל שָׁם], מֵאֵת קֶרֶן אֲדוּרִיאוֹן]

פתיחת שער לשדה היתמות

דרך העולם היא שבנים ובנות קוברים את הוריהם, ואף על פי כן, גם כאשר אדם מבוגר מאבד את הוריו, הוא חש יתמות כ"ילד שנעזב". השבריריות של גיל הילדות חוזרת אליו ללא קשר לגילו הכרונולוגי. אלחנן ניר כתב בשירו על טלטלת היתמות כילד המשווע לאמו: "[...] אני צריך אִמָּא / [...] / וְכָבֵד בְּאֶמֶת תִּיב אִמָּא, / בְּיָמִים שֶׁכָּל הַיָּתוֹם שָׁלִי רוּעַד / [...]". לצד השיבה לדפוסים ראשוניים של הזדקקות לנוכחות ההורים בחיים, קל וחומר היא שהיתמות של ילדים נגדשת בצער ובאמפתיה יתרים. כחברה אנו מזהים זאת כטרגדיה, ועולה בנו תחושה של אי-סדר ואי-צדק בעולם כשהיתמות מגיעה בשלב כה מוקדם בחיים. מאז השבעה באוקטובר ילדות וילדים איבדו את הוריהם, וסיפוריהם שוברים את הלב ומציפים הרהורים על המשא התמידי שנכרך בחייהם. עולה עימם דמותו של בנימין, הקטן בילדי יעקב, שאיבד את רחל אמו בלידתו. לעומת אחיו, בנימין לא זוכה במקרא ליריעה טקסטואלית רחבה ואיננו מתוודעים לבנימין הפועל באופן עצמאי, אפילו לא לרגעים קלים. כילד יתום מלידה הוא נותר בגדר דמות הסמוכה לדמויות בולטות יותר: אמו שנפטרה, אביו, אִחָיו מֵאָם ואִחָיו מאב. מלווה אותו השבריריות המיוחסת לו בשל קורותיו. בעקבות דמותו של בנימין המיותר יש מקום להביט בתינוקות, פעוטות וילדים המתייתמים בראשית החיים ולבחון: האם יש במסורת ובתרבות שלנו מקום טוב דיו עבור יתמותם של ילדים רכים בשנים, או שמא קיים בעניין זה חסר ביחס לתהליכי האבל הייחודיים להם? הלכות האבלות במסורת היהודית חלות באופן כללי על מי שנכנסו לעול מצוות – בנות שתיים-עשרה ובני שלוש-עשרה. ילדים וילדות מתחת לגיל זה אינם מחויבים בדיני אבלות, ונוצר מרחב לימינלי. במאמר זה אז אבקש להציע מסגרת וולונטרית שתואמת את צורכי הילדות והילדים הצעירים בטקסי אבלות, תוך שימוש בשכבות השפה ההלכתית. מסגרת זו תענה על הצרכים הפסיכולוגיים שלהן ושלם, כגון שיום והענקת מקום לאבל. המרחב הטקסי המוצע יספק מקום, זמן, שפה ופרקטיקה המשלבים את חיי היחיד והיחד באמצעות טקסים משפחתיים או קהילתיים, תוך אפשרות לשלב היבטים רוחניים או גם דתיים, שיותאמו לילדים.

לנגד עיני עומדת האפשרות להרחיב את המכלים התרבותיים ולרתום רְקִימָה תרבותית וולונטרית שאיננה מבקשת להתפלמס עם ההלכה.

אֲשַׁמַּע צִעֲקָתוֹ: ילדות ויתמות ביהדות

במסורת היהודית עלו לאורך הדורות ציפיות שונות ביחס לגילום האבלות על ידי ילדים. מצד אחד ישנה דאגה לילדים שהתייתמו, ומצד אחר הם לא נכללים באופן מלא בצינוני הדרך ההלכתיים ובמנהגי האבלות. כתוצאה מכך, מעמדם נותר אמביוולנטי וגם לימינלי – הם נותרים לא לגמרי בפנים, לא לגמרי בחוץ. למן המקרא, דרך חז"ל ועד הפסיקה ההלכתית, נוכל למצוא במקורות היהודיים דאגה גשמית וערכית ליתומים – דאגה בהקשר הכלכלי, תוך שמירה קפדנית על זכויותיהם ונכסיהם באמצעות בית דין שאחראי על רווחתם, המכונה "אביהם של יתומים".

ספר משלי מזכיר את החובה לדאוג לזכויות הילדים היתומים, ההופכים עם התייתמותם לחוליה החלשה בחברה, והציבור מזהר שלא לפגוע בחלקות השדה המיועדות כתרומות המחויבות לכל מי שתחת הקטגוריה של "מתנות עניים": "תִּסַּח גְּבוּל עוֹלָם וּבִשְׂדֵי יְתוּמִים אַל תִּבְא" (משלי, כג, ו'), נאמר כאזהרה. הדרישה להיזהר ביתומים ולקיים את ציווי התורה מצמיחה רגישות, כפי שהרבה מאיתנו רואים וחווים בקהילות שונות ובגילויי סולידריות חברתית רחבה. ברם, לצד דאגה הלכתית זו, יש מקום לשים לב למה שלא מפורט – המסע הרגשי הפרטי שעוברים ילדים יתומים, שאין לו מרחב ביטוי כמו המרחב שיוצרות הלכות האבלות החלות על המבוגרים, בשל היותם "קטנים" ועל כן "פטורים".

מן האמור בתלמוד הבבלי במועד קטן משתמע ש"אין אבלות לקטן". כלומר, שהלכות אבלות אינן חלות בפועל באופן מלא על ילדים. על פירוב בשלב הראשון של האבל, חלק מהלכות האבלות מיושמות על ידי ילדים, ב"שבעה" וב"שלושים", ולעיתים מעצם הממד הציבורי בחלק מפעולות ההתאבלות, כגון קריעת הבגד. ברם, בכל שאר חודשי השנה, שבהם מחויבים בני ובנות הנפטר באבלות, הילדים פטורים, כגון מהאיסור להשתתף ב"שמחות".

ביחס לאמירת קדיש, יש שמותירים זאת כחובת הילדים, יש שדוגלים באמירה צמודה עימם על ידי מבוגר אחר, ויש שמעבירים את אמירת הקדיש כחובה שנושא בה מבוגר במקום הילד. וכך, בשונה ממבוגרים המתייתמים מהוריהם או ששוכלים את ילדיהם ונושאים בדיני האבלות לאורך השנה, נשיאה זו איננה נדרשת מילדים וילדות מתחת לגיל מצוות באם איבדו הורה. ישנו גם דיון הלכתי על "קטן שהגדיל" – מי שהיו מתחת לגיל מצוות ונעשים בתוך "השבעה" או "השלושים" בני מצוות המחויבים בהן – האם הם מחויבים בהלכות אבלות?

הדרישה להיזהר ביתומים
ולקיים את ציווי התורה
מצמיחה רגישות

לצד דאגה הלכתית זו, יש
מקום לשים לב למה שלא
מפורט – המסע הרגשי הפרטי
שעוברים ילדים יתומים

ב"פטור" שניתן מקובל לראות ביטוי לכך ש"זה לא שייך" לכלול ילדים בחובות האבלות, וזו נחשבת עוד דוגמה למעמדו של "קטן" בקטגוריית "פטור ממצוות". ואולם, הלכות אבלות, ברובד נוסף שלהן, מהוות תבנית לעיבוד האבל, ומבחינה זו יש מקום לשאול, האם אין ל"קטנים" צורך במסגרות ובטקסי עיבוד? ואיזה נזק ישיר או משני נוצר מכך שמדלגים על הענקת מקום לאבל, ומה מחירו העתידי של דילוג כזה? נראה שה"פטור" יוצר מעין "לקונה" לצורך הרגשי והנפשי של הילדות והילדים, והם נותרים ללא הבניה של דרכי עיבוד למוות של דמות כה קרובה כהורה.

כמו בהתווית הלכות ומנהגי אבלות ביחס לילדים, ישנם מרחבים נוספים בהם ההלכה לא התייחסה באופן מפורש, או שפטרה קבוצות מסוימות מחיוב במצוות. מצבים אלו יוצרים מעין ואקום הלכתי, אך בה בעת מספקים הזדמנות תרבותית משמעותית ליצירה חדשה. בחללים אלו נפתח מרחב ליצירת טקסטים, רעיונות וטקסים חדשים, המתכתבים עם המסורת אך אינם כבולים אליה באופן מוחלט.

יש לשערכי תהליך ההתגבשות של דיני ומנהגי אבלות ביחס למקומם של ילדים וילדות, מגלם בתוכו את ההיסטוריה של תפיסת מקום הילד בחברה האנושית בכלל. תיאוריות פסיכולוגיות ממאה השנים האחרונות תרמו לתפיסת האובדן ותהליך האבל בקרב מבוגרים; היווצרותה של הפסיכולוגיה ההתפתחותית של הילד שינתה את היחס לילדים בתהליכי האבלות. הפסיכולוגיה, החל מפרויד ועד ימינו, מדגישה את חשיבות תהליך האבל בכל הגילים, במיוחד במקרים של אובדן פתאומי וטראומטי. חשוב לאפשר לילדה ולילד לבטא את רגשותיהם ולא לנסות "להציל" אותם מהכאב. יותר מכך – היעדר מסגרת לביטוי רגשות ועיבוד האובדן עלול להותיר צלקות נפשיות עמוקות לטווח ארוך. יצירת שיום, הנכחה וטקסיות ביחס לאבלות שילדים חווים, עשויה לסייע בתהליכי עיבוד בריאים שלהם ויש להניח שגם של סביבתם.

הפסיכולוגיה, החל מפרויד ועד
ימינו, מדגישה את חשיבות
תהליך האבל בכל הגילים,
במיוחד במקרים של אובדן
פתאומי וטראומטי. חשוב
לאפשר לילדה ולילד לבטא את
רגשותיהם ולא לנסות "להציל"
אותם מהכאב

ילדים ואבלות בחברה הישראלית אחרי השבעה באוקטובר

מתקפת הטרור של שבעה באוקטובר 2023 הותירה אחריה באותו יום נורא מספר גדול של יתומות ויתומים. חלקם איבדו את שני ההורים, ולעיתים גם שכלו אחים וסבים. בחודשי הלחימה שלאחר מכן נוספו עוד רבים, לצערנו, למעגל היתומות. על פי נתוני הלמ"ס מפברואר 2024, החל משבעה באוקטובר 2023 הוכרו מעל 600 יתומים עד גיל 18, ובהם כ-400 יתומי חללי צה"ל וכוחות הביטחון, ויותר מ-250 יתומים כתוצאה מפעולות איבה.

ימי "אחרי החגים" של שנת תשפ"ד הציפו בזעזוע גדול מוות, חורבן ושכול עצומים. לוויה רדפה לוויה, ומעגלי האבל כללו לא רק ילדים ומבוגרים אלא גם יישובים שלמים שאיבדו את מיטב חבריהם וחברותיהם. בטווח המיידי, המיתות המרובות הפגישו את החברה הישראלית עם דיני האבלות בהתמודדות עם התאלמנות, יתמות ואובדנים שונים באופן מסיבי. ברוב המקרים לא היתה פניות לעסוק בניואנסים של עיבוד האובדן; חלק גדול מן האבלים התאבלו במגורים זמניים, בחדרימלון צרים או בלובי מנוכח, ויש שישבו "שבעה" ללא גופה לקבור. ההלם היה סמיך ואפף את האבלות־רבתי על מי שנטבחו ואף על כל מה שנהרס. שום מקרא כבר לא היה כפשוטו – משפחה, בית, סדרי עולם.

בישראל, מסירת בשורה קשה מאופיינת בטקסיות שהתגבשה ראשית בהקשרים צבאיים ואחר כך נוכח פיגועי טרור, ורק בשנים האחרונות טקסיות זו הוטמעה בצוותי קהילות לגבי בשורת איוב באשר היא. טקס "הדפיקה בדלת" מתחיל כבר בצעידת בעלי התפקידים על השביל להבאת הבשורה. האם רואים בתוך מערך זה גם את מקומם של הילדות והילדים מכל הגילים? "חוק הראשוניות" קריטי להתקבעות במערך הפנימי־טראומטי, ויש לתת את הדעת גם על מקומם של הלא־מבוגרים, ברגעים אלו ובהשתלשלות האירועים שמתרגשת מרגע שבשורת האיוב נכנסת אל הבית. שאלות על אודות סוגיה זו רלוונטיות תמיד, וכמובן שנוכח השבעה באוקטובר, כששום דבר לא היה כסדרו ואף מסירת ההודעות היתה שלא בתוך דפוסי הבאת בשורה מרה, כשקשה היה ליישם נהלים ותיקים וליצור מהר נהלים חפים מטעויות.

גם "השבעה" הפכה למרחב התרחשות ישראל, שלא בהכרח כרוך בשמירה על דקדוקי מצוות. הדפוס התרבותי – המסורתי או המחולק, אינו נשען ישירות על "הוראות הבימוי" ההלכתיות ביחס לאמירת שלום, לדרכי ישיבת האבלים במקום

ימי "אחרי החגים" של שנת
תשפ"ד הציפו בזעזוע גדול
מוות, חורבן ושכול עצומים

חלק גדול מן האבלים התאבלו
במגורים זמניים, בחדרימלון
צרים או בלובי מנוכח, ויש
שישבו "שבעה" ללא גופה לקבור

נמוך, לא־רחצה וכביסה וכדומה, אבל כולל את פקידת המעגלים החברתיים בית האבלים. ל"שבעה הישראלית" נוצרו דפוסי התנהגות שמבוגרים מכירים – כדאי לעצור ולהתבונן על מקומם של ילדות וילדים גם בהקשר זה, מתוך תודעה שמאחדת בין צרכים נפשיים שתיאוריות פסיכולוגיות כבר שיימו, לבין הקשר פנים־תרבותי ישראלי ויהודי, לא בהכרח הלכתי. ההבנה הפשוטה, כי במהלך ימי "השבעה" ילדות וילדים שוהים לפחות חלק מהזמן עם מבוגרים שהם מכירים או אינם מכירים, דורשת תשומת לב, הן לחוויות־הווה שיירשמו בהם, והן למוגנות בפרק זמן ייחודי ורגיש זה שמהווה "שער פגיעה".

לְטָקְס בשדה היתמות: המרחב הטקסי כמענה לתהליכי אָבֵל בקרב ילדים

המענה המוצע כאן אינו מתמקד רק בהיבט הפסיכולוגי של אופן העברת המידע על סופיות החיים ובהסבר של הסיטואציה. הדגש הוא על יצירת מרחב של שהות, עיבוד וחיבור לממד תרבותי־רוחני ולכוחות הפנימיים. זהו מרחב טקסי,

קהילתי ומחבק, המונחה על ידי גישה רבנית־תרבותית, ולא בהכרח על ידי אנשי מקצוע טיפוליים. ביצירת מרחב טקסי כזה אנו מכירים בצורך הרגשי של הילדות והילדים, במיוחד אלו שחוו אובדן טראומטי, ויוצרים עבורם כלים להתמודדות, צמיחה והמשכיות. זהו גם הזדמנות לראות כיצד מסורת יכולה להתפתח ולהתחדש, תוך שמירה על ערכיה הבסיסיים והתאמתם לצורכי הדור ולמציאות הכואבת של חיינו.

זהו מרחב טקסי העומד בפני עצמו ויכול למלא תפקידים

תרבותיים ואישיים משמעותיים. הוא לא אמור להיות מובל על ידי אנשי מקצוע, ואינו מחליף טיפול פסיכולוגי מקצועי – אם נדרש. זו מסגרת משלימה, המאפשרת לילדות וילדים ליטול חלק בתהליך האבל הקהילתי והמשפחתי תוך שמירה על צורכיהם הייחודיים ועל עולמם הרגשי, ויוצרת עבורם מרחב שמספק להם תחושת שייכות וביטחון, ולגיטימציה לתהליך האבל הייחודי שלהם.

בנוסף, מבנה המשפחות מגוון ודרכי האובדן מרובות הן. חלק מהילדים איבדו הורה או הורים נשואים, אך גם גרושים ואלמנים. יש שאיבדו אחים ואחיות הסמוכים אליהם בגיל או רחוקים מגילם. כל המשפחות השכולות אינן דומות זו לזו, ולכל אובדן מרכיבי עצב משלו.

חשוב לזכור, כי גם ילדות וילדים שמשדרים כי הם אינם מזדקקים, ודאי זקוקים כמו כל מבוגר לזמן ולמקום שבהם הצער והקושי שלהם יקבלו ביטוי

ביצירת מרחב טקסי כזה אנו מכירים בצורך הרגשי של הילדות והילדים, במיוחד אלו שחוו אובדן טראומטי, ויוצרים עבורם כלים להתמודדות, צמיחה והמשכיות

ותהודה רשמיים. הטקס נועד אפוא לספק מסגרת בטוחה ומוכרת לעיבוד האובדן ולחיזוק הנפש במסגרת משפחתית-קהילתית, תוך שמירה על קשר עם המסורת והתרבות היהודית-ישראלית.

הצעות לטקסים משפחתיים/ קהילתיים עבור ילדים וילדות מתאבלים

הטקסים המוצעים כוללים התייחסות לאל בהתאם להשקפת העולם ואורח החיים של המשפחה והילד.

טקס עבור ילדה או ילד שלא הולכים ללוויית ההורה שנפטר

כאשר הוחלט שילדה או ילד שאחד מהוריהם נפטר לא ישתתפו בלוויה, מוצע לערוך עבורה או עבורו טקס חלופי או משלים. ראשית יש לשקול מי ילווה את הילדה או הילד בטקס זה, שכן בני המשפחה הקרובים יהיו אולי נטולי כוחות לאחר הלוויה, ועל כן מומלץ לבחור בדמות מקצועית שהיא גם קרובה דיה, שתקיים את הטקס הזה באופן פרטי ובנוכחות תומכת של מעט מבני או חברי המשפחה. יש חשיבות לעיצוב המרחב. מוצע להניח בחדר תמונה או תמונות של ההורה שנפטר או פריטים אהובים שלו. בטקס עצמו ניתן לשלב שיר מתאים מהווי המשפחה או קטע קריאה, ובהתאם למסוגלות ולרצון של הילדה או הילד, לתת להם מקום לבטא את עצמם ולהוסיף מלל תומך. למשל, לקרוא פסוק או פסוק מספר תהילים (לאו דווקא מהנהוג בלוויה), ואז, בהתאם לגיל ולאופי הילדה או הילד, כדאי להקדיש רגע לשתיקה. אחרי כן ניתן לומר משפט שמבטא פרידה, ולאחריו מסר של מציאת כוח במשותף, וחיזוק האמירה שההורה תמיד יהיה חלק מחיי הילדה והילד. אפשר לסיים בחיבוק של כל המשתתפים; ולאחר הטקס לפי גיל הילדים: פעילות מרגיעה כמו ציור, משחק שקט או קריאת סיפור אהוב.

טקס עבור התחלת אמירת קדיש על ידי ילדים

בהלכה יש עמדות שונות ביחס לאמירת קדיש על ידי ילדים. יש ילדים שאומרים בעצמם קדיש, למרות גילם הצעיר, ויש שאומרים יחד עם מבוגר או שלא אומרים כלל. במקרה של אובדן הורה אחד, יכול ההורה השני "לחנוך" את ילדיו באמירת קדיש, שהרי בן זוג מחויב באמירת קדיש במשך שלושים יום. יש ילדים שאמרו קדיש בהלוויה מעל הקבר ללא הכנה מעמיקה, ועתה אפשר להנכיח ולתרגל את הקדיש, בין אם יאמרו אותו שלוש פעמים ביום במהלך שנת האבל, ובין אם לעיתים רחוקות.

יש לקיים את הטקס בחיק המשפחה, הן כיצירת מקום בטוח, והן משום שבשבוע שלאחר הלוויה יתקיימו התפילות ואמירת הקדיש בבית.

את המניין ורעיון הקהילה העוטפת, שנמצאים מאחורי הקדיש הרגיל, יחליפו בני משפחה וחברי קהילה קרובים. אפשר לייחד את הטקס באמירה של דמות בוגרת קרובה: "היום אנחנו מתכנסים לתמוך ב[שם הילד] שמתחיל לומר קדיש עם הסתלקות [שם ההורה]. באמירת הקדיש אנו זוכרים ומזכירים את מי שאיננו איתנו עוד".

אחד הנוכחים יסביר את ההקדיש בשפה פשוטה: "הקדיש הוא כמו שיר שבו לאל. אנחנו אומרים בו שאלוהים הוא גדול וקדוש, ומבקשים ממנו שיעשה שלום בעולם. דרך אמירת הקדיש אנחנו זוכרים את [שם ההורה] ומראים כמה אהבנו אותו/ אותה." לאחר מכן יקרא החונך את הקדיש בארמית, יסביר כל משפט, וגם יתרגל את התנועות הנלוות: כריעה, קידה, פסיעות לאחור. מומלץ לחזור על המילים הקשות להגייה.

לאחר סיום ההסבר המילולי והמעשי פונים שאר המשתתפים אל הילד ואומרים לו: "אני כאן בשבילך, אני אעמוד לצידך בכל פעם שתגיד קדיש". במרחב חיים הלכתי אפשר לדבוק בכינוי הקב"ה, ובמרחב חיים לא הלכתי אפשר לשקול להחליף את המילה אלוהים במילה אחרת, וכן להציע לילד מילים חלופיות: "אם לפעמים קשה לך לומר את כל הקדיש, אתה יכול לומר: 'אני זוכר את [שם ההורה] באהבה', או 'תודה [אבא/ אמא] על כל מה שלימדת אותי'." לאחר מכן הילד אומר את הקדיש (בליווי מבוגר תומך), כשכולם עומדים סביבו ועונים לו, כנהוג.

לסיום, חשוב לחזק את הילד. המבוגר החונך או מבוגר אחר אומר: "כל פעם שתאמר קדיש, תזכור שכולנו כאן איתך, תומכים בך ואוהבים אותך. [שם ההורה] היה/ הייתה גאה בך מאוד."

אפשר לשקול לאחר הטקס להרוות את הצמא והמתח בשתיית מים ובאזכור כי אלו "מים חיים" וכי יש להודות על הקיים לצד הכאב המפלח את הלב והקיום. יש להקפיד שלא להעמיס מדי ולא להציף בזיכרונות ובשיתוף בקושי שכולם מסביב חווים, שחלקו נובע מעצם העובדה שילד שאומר קדיש מצמרר את המבוגרים, תמיד.

טקס לליווי ילדה וילד בביקור הראשון בקבר הורה

יש לתת את הדעת מבעוד מועד לעצם ההגעה אל בית העלמין – מה נהוג במשפחה ומה רוצים להנהיג. לקראת הביקור ניתן לקיים שיחות הכנה עם המשפחה והקהילה, הסברים מותאמי גיל על משמעות הביקור, דרכי התנהגות בבית העלמין והלכות רלוונטיות, יצירת "ספר זיכרונות" עם תמונות וסיפורים

על ההורה שנפטר, או בחירת חפץ אישי או מכתב או אבן מיוחדת שהילדה או הילד ירצו להביא ולהניח על הקבר.

ביום הביקור כדאי להסביר כי זו התכנסות משפחתית שיש בה הבעת תמיכה הדדית, בדיבור ובשתיקות. אפשר לבחור מבעוד מועד קריאת שיר או קטע מספר זיכרונות שאחד המשתתפים יקריא, או השמעת שיר בעל משמעות או סיפור אהוב על ההורה שנפטר.

עם ההגעה לבית העלמין אפשר לומר את הברכה המקובלת למי שלא היה שלושים יום בבית העלמין (אם נדרש), אוכל נוסח אחר שיחזק. משם כדאי לקיים את ההליכה המשותפת לקבר, תוך אחיזת יד או חיבוק תומך.

בעלייה לקבר כדאי לשלב רגע של שקט להתבוננות. אפשר לשלב קריאת פסוקי תהילים או שיר ישראלי מתאים; להניח אבן או פרח על הקבר, או שניהם. רצוי להעניק לילדה ולילד זמן אישי לדבר או להניח חפץ/ מכתב שהביאו, וכן לשתף בזיכרון נעים או משמח על ההורה שנפטר.

אפשר לומר לפי המנהג המסורתי פסוקים מתהלים קי"ט, על פי אותיות שם ההורה ואותיות "נשמה". לחלופין, אפשר להיעזר באסופת "משפטי אותיות הנשמה" שתיקן מוטי זעירא מתוך התרבות הישראלית.

לאחר מכן יאמר הילד קדיש, או יוקרא מלל אחר שהוכן מראש. בנוסף לאבן שנהוג להניח אפשר להניח גם ציורים שיוחזקו עם אבנים או ליצור קופסה קבועה שתכיל תשורות/ מזכרות שהילדה והילד יוכלו להביא בכל ביקור. אם העלייה לקבר נעשית בסמוך ליום השנה לפטירה, יש מקום להתייחס למה שעבר בשנת האבל. אם זה בסמוך לבת/בר-מצווה, אפשר להתייחס גם לכך. המטרה היא ליצור חוויה משמעותית ומחזקת עבור הילד והמשפחה.

ביציאה מבית העלמין – בין אם נהוג במשפחה ליטול ידיים

ובין אם לאו – יש לחשוב על המעבר ממרחב זה אל החוץ, ועל החזרה לכאורה לשגרה. אפשר לשלב אחר כך פעילות מרגיעה כמו פיקניק בטבע או ביקור במקום אהוב על ההורה שנפטר, תוך קיום שיחה על החוויה ועל רגשות שעלו. אפשר גם לדבר על תכנון ביקור עתידי תוך הדגשה שהילדה והילד יוכלו לבקר שוב כשירצו.

ביציאה מבית העלמין – בין אם נהוג במשפחה ליטול ידיים ובין אם לאו – יש לחשוב על המעבר ממרחב זה אל החוץ, ועל החזרה לכאורה לשגרה

הטקסים המוצעים לעיל מובאים כקריאת כיוון ומתן תשומת לב למקומם של ילדות וילדים אבלים במפגש ב"תחנות" המסורתיות והתרבויות. כאמור, מאמר זה פונה למבוגרים הסובבים את היתומות והיתומים, ומציע להם כלים תומכים בהכנסתם אל שדה היתמות, מתוך תשומת לב ואחריות וראיית צורכיהם בטווח המיידי והתהליכי, וכדי לא להותירם בהתמודדות דמומה וחסרה.

אם אפקח את עיניי אצטרך לראות

על שינוי נקודת המבט

יאיר אסולין

לצאת דווקא אל מקומות נפלאים –
קריאה קיומית בספרו של ד"ר סוס

—

נרי אלומה

על הספר "ירנה" מאת חיים פרי
וכיצד השתנתה הקריאה בספרי
ילדים

—

יעל גידיניאן

כל לילה הופך לבוקר –
על כוחו של שיר הערש

—

תמר הוכשטר

לב בצורה של שועל

—

כנרת רוזנבלום

חבקי דובים גדולים – על נוכחות
האימה של "מיצב הדובים"
במרחב הציבורי

—

שולי אביטבול

אחינו, בית כל ישראל – על הקהילה
החרדית, מלחמה, ילדים ותרבות

—

רות קלדרון

סיפור שמחפש את רגליו:
מחשבות משולחן הכתיבה

—

חנה ואזנה גרינולד ונפתלי שם טוב

כשתנין נכנס אלינו הביתה – הפואטי,
הפדגוגי, התרפויטי והפוליטי
בתיאטרון לקהל צעיר

—

חבקי דובים גדולים על נוכחות האימה של "מיצב הדובים" במרחב הציבורי

כנרת רוזנבלום היא סופרת, עיתונאית ויועצת ארגונית. בעלת הבלוגים "פריזאית",
"המגזין לעניינים מעניינים" ו"רווחים".

— 1 —

תיעבתי את הדובים האלה מרגע שהופיעו לראשונה: כפזותים, ירויים, מכוסים עיניים, מדממים, ערוכים בשורות על רקע המזרקה בכיכר דיזנגוף, מוכנים לצילום. עיני הדובים הלבנים, החדשים, נקשרו בסרטי בד שחורים, וכתמי צבע אדום רוססו על חלקים שונים בגופיהם. על צווארו של כל אחד מהם נתלה צילום של אחד מ-39 הפעוטות, הילדים והנערים שנחטפו לעזה במתקפת החמאס שבועיים קודם, בשבעה באוקטובר. דובים שלפי התמונות שעל צוואריהם ייצגו אחים שנחטפו – נקשרו זה לזה. הדובים שעל צוואריהם התמונות של יעל ונווה שוהם נכפתו גב אל גב, הדובים של אריאל וכפיר ביבס נכפתו זה לזה במפרקי הידיים המדומיינים. הכתב שדיווח לטלוויזיה על המיצב נשנק כשהקריא מתוך השלטים שעל שני הדובים את גיל הילדים בזמן חטיפתם: אריאל בן ארבע וכפיר בן תשעה חודשים.

תפקידו של מיצב הדובים היה,
לכאורה, ליצור הד, להעלות
את נושא הילדים החטופים
למודעות, וככה בדיוק עושים
את זה, הרציתי לעצמי: מזעזעים

שמותיהם עדיין לא היו שגורים בפינו כמו היום. למעלה משמונה
חודשים מאוחר יותר גורלם עדיין לא נודע, כמו זה של הוריהם,
שירי וירדן. קבס עלה בי למראה להקת הדובים הכפותים. אני גרה
לא רחוק מהכיכר, כך שנתקלתי בדובים הכפותים כמה פעמים
ביום, ותמיד עלו בי גועל, בושה ואשמה. מדי פעם חלף בי גם
כעס, לפעמים על עצמי, לפעמים על מי שיצרו את המיצב הזה.

באיזו זכות כעסתי על הזעזוע שהכה בי, על הגסות והפשטות, על הסחטנות
הרגשית? הרי אין אלו ימים לאנינות. תפקידו של מיצב הדובים היה, לכאורה,
ליצור הד, להעלות את נושא הילדים החטופים למודעות, וככה בדיוק עושים
את זה, הרציתי לעצמי: מזעזעים. לוקחים את האמצעים הפשוטים ביותר,
הדימויים המשותפים לכולם כמעט, ופוגעים כדי שאי אפשר יהיה להתעלם
מהם, אבל אפשר יהיה בהחלט לצלם ולשדר אותם. אז הילדים. הרשיתי
לעצמי לכעוס בשם הילדים. הרי לא רק אני גרה לא רחוק מכיכר דיזנגוף.

— 2 —

רחוב דיזנגוף, שהיה פעם המקום להיראות בו עד כדי כך שזכה בפועל על שמו,
כבר מזמן לא נושא איתו בשורה אופנתית או תרבותית. המוסד הכי פופולרי
ברחוב כולו הוא דוכן המיצים שתור ארוך משתרך בו יום ולילה, והוא בהחלט
לא "בתיה" או "כסית". ובכל זאת, התנועה בדיזנגוף ערה, וגם אם רוב החנויות
סתומות וכל הברבים דומים אלה לאלה, הם מלאים והמדרכות שוקקות.
בתחום הטרור קרנו של דיזנגוף דווקא בעלייה. מהפיגוע בקו 5 ב-1994 דרך
הפיגוע בדיזנגוף סנטר, שנתיים לאחר מכן, ועד לשמונה השנים האחרונות שבהן
נרצחו בו חמישה אנשים בשלושה פיגועי ירי שונים.

אולי זו הפקעתה של כיכר רבין לצורך עבודות הרכבת הקלה, או המחלוקת
הקשה מנשוא של יום הכיפור האחרון לפני המלחמה סביב שאלת התפילות
בהפרדה במרחב הציבורי, שיחד כוננו מחדש את כיכר צינה דיזנגוף ככיכר העיר,
גם אם ככיכר מריבה. כך או כך, מיד אחרי הטבח צמח בכיכר דיזנגוף מקדש
האבלות הספונטני המוכר מזירות אסון אחרות בעולם: נרות, תמונות ומזכרות.
בין התקפות הטילים ברחבי הארץ ולצד המלחמה הקשה בעזה, אנשים
חזרו לרחובות ולכיכר. יחד עם תפקידה כגלעד למתים המתרבים, כיכר דיזנגוף
חזרה להיות מקום בילוי, ועכשיו היא נעשתה שוקקת אפילו יותר. אלפי משפחות
שפנו מהעוטף והמצפון לתל אביב, מצאו בכיכר מעין סלון, הרחבה לחדרי המלון
הקטנים שהצטופפו בהם.

להקת הדובים הכפותים תפסה בכיכר מקום שהאנשים נזקקו לו, וכמו שהופיעה בוקר אחד בכיכר, כך היא פוזרה. והדובים, כך התברר בבוקר המחרת, נדדו לאורך הרחוב שמוביל לכיכר ונקשרו לספסלים, בבודדים או בצמדים. ידעתי שלעולם כבר לא ניפטר מהם.

שנאתי אותם, כי יותר מכל תמונות החטופים, הכרזות, הטקסים ואימוני היוגה למען והקפדה בשעה שלוש והקוקטייל לרגל יום ההולדת, מיצב הדובים הוא מכה נכלולית, צינית וכפולה. האחת – למפתח הלב, ריסוק האמונה ההורית בתפקיד החשוב מכולם. והשנייה – מתחת לחגורה, בגובה עיני הילדים, אל החרדות שלהם.

— 3 —

לדובוני הפרווה יש בתרבות שלנו תפקיד מוסכם: מתיקות, הגנה ונחמה. בצרפת הילדים מתבקשים להביא איתם יום־יום את חיות הפרווה שלהם כחפץ מעבר בין הבית לגן. באלבניה תולים דובוני צעצוע על הבתים כדי להרחיק את עין הרע. הצלב האדום הקנדי מוסיף לתיקי העזרה הראשונה דובים סרוגים. בתקופת הקורונה הדובים היו ניסיון להמתיק את הריחוק החברתי שגזרה עלינו המגפה: סרט המדע הבדיוני שהיינו תקועים בו הפך, מדי פעם, לסרט מצויר, כשאנשים מבוגרים היו יושבים לאכול במקומות ציבוריים וביניהם מפרידים דובים ענקיים. ב"שיר לשירה", אחד משירי הערש האהובים עליי ועל בנותיי, כתב יהונתן גפן:

חבקי את כל פחדיי בשתי ידייך,
חבקי דובים גדולים מתוך שנתך.

הדובים הגדולים של יהונתן גפן, של בתו שירה, שלי ושל הבנות שלי ושל אביהן, הם חפץ מעבר מסוג אחר, אולי חפץ של העברה: הם מציעים את הנחמה ששואב האחד, נקרא לו הורה, נקרא לו ילד, מהענקת חום ונחמה לאחר. הנחמה הזאת, מציע גפן, היא מקור לתקווה:

כמה חשוב לראות פתאום חצי ירח
קורץ צהוב צהוב מתוך האפלה.

אבל בדיזנגוף מופיע, כבר שמונה חודשים, ההיפוך המוחלט: במקום נחמה, הדובים הענקיים הם התגלמות כל הסייטים. הם מבעיתים את הילדים ואת

במקום נחמה,
הדובים הענקיים הם
התגלמות כל הסייטים

צילום: אבישו שער-ישוב

הם הודעה שנמסרת לילדים: אף
אחד לא חסין מפני הגורל האכזרי
ביותר. הם הודעה שנמסרת
להורים: אתם לא יכולים לשמור
על הילדים שלכם

הורים יותר מתמונות החטופים. תמונות החטופים מספרות
לילדים על אסון אמיתי, נורא ואיום, שקרה לאנשים רבים, אך
מסוימים, במקום רחוק מכאן. הדובים מביאים את האלימות
והסכנה אל פתח ביתם, אל המיטות שלהם, אל חיקם.
הם הודעה שנמסרת לילדים: אף אחד לא חסין מפני הגורל
האכזרי ביותר. הם הודעה שנמסרת להורים: אתם לא יכולים
לשמור על הילדים שלכם.

— 4 —

בעסקה בחודש נובמבר הוחזרו כמעט כל הילדים והנערים החטופים, ואולי אז
הוסרו התמונות שלהם מצווארי הדובים. חוץ מכפיר ואריאל ביבס והחטופים
האחרים שעדיין לא שוחררו. בשביל רבים מהם כבר מאוחר מדי.

הדובים הפכו לחלק מהנוף העירוני, כמו התורים בדוכן המיצים, כמו
וולטרים שחותכים נגד כיוון התנועה. הם הסמרטו בגשם והידבללו בשמש.
יותר מתזכורת לאכזריות, לאנשים שבשבי, הם תרגלו אותנו באדישות. מבלי
שהמתינו לשולחן נדחקו לצידיהם על הספסל עם סיגריה, ולפעמים, אחרי שקראו
להם לשולחן שהתפנה, קמו וסידרו בחזרה את הדובי על הספסל, כמו מתפיחים
כרית. ולפעמים לא.

באחד הערבים בחודש מאי מישוהו אסף את הדובים מכל הספסלים וקיבץ
אותם בערימה. הקדמתי לשמוח. קיוויתי שהדובים ייעלמו ויוחלפו בלוחיות
שיוצמדו לספסלים, חרוטות בשמות החטופים ובמניין הזמן לשביים. אבל לא.
הדובים השתחררו מהספסלים שלהם, אבל אנחנו לא משוחררים מהם: הם נעים
ונדים בעיר. שניים מהם הושלכו על פיגומים באתר בנייה, אחד הופיע פתאום על
מדרגות החירום בספרייה השכנתית, אחד או שניים נקשרו לגג של רכב והגיעו
להפגנות בירושלים. כבר אי אפשר להימנע מהם על ידי עיקוף ארוך. אין לדעת
היכן יפתיעו אותנו באומללותם, באין האונים שלהם, עד שנפסיק
לראות אותם, כמו שהפסקנו לראות את חסרי הבית שמוטלים
בקרנות הרחוב, במספרים הולכים וגדלים מאז המלחמה.
הדובים המדובללים שלא מרפים מאיתנו הם הקיסמים של
"התפוז המכני" שפוערים את עינינו, עיני ילדים כהורים, ולא
נותנים לנו לעצום אותן מול הזוועות, ולו לרגע. ובלי שנוכל
לעשות דבר, הטיפול בהצפה יכול לטעת רק קהות, רפיון וייאוש,
או נורא מאלה – תאוות נקם.

הדובים המדובללים שלא
מרפים מאיתנו הם הקיסמים
של "התפוז המכני" שפוערים
את עינינו, עיני ילדים כהורים,
ולא נותנים לנו לעצום אותן מול
הזוועות, ולו לרגע

ב"נורי", אחד השירים מרטיטי הלב שאני עדיין שרה לבנותיי מדי פעם,
כותב שלומי שבן לבנו:

מאז שבאת לעולם
הוא קצת פחות בטוח
אמיתי ומשוגע
אתה צודק, זה לא סיפור
אבל אולי זה משהו
שחשוב לי שתדע
כשאנחנו יחד
אין חיוך נדיב מספיק
אין מגע עדין מדי
אני שומר עליך
ואתה שומר עליי

הם צדקו, שניהם, גפן ושבן, גם אם האפלה והשיגעון שעליהם כתבו לא היו
סמיכים ורעים כמו הימים האלה. העולם האמיתי משוגע עכשיו ומאוד לא בטוח;
ועדיין, איך נוכל לחיות בו בלי חצי ירח.

אחינו, כל בית ישראל על הקהילה החרדית, מלחמה, ילדים ותרבות

שולי אביטבול היא מורה מחנכת בחינוך הממלכתי-חרדי לבנות, מנחה ומרצה במדרשות לבנות. מפתחת תוכן בחינוך ומחשבת ישראל, עוסקת בכתיבת מדיניות ובעלת טור במגזין "המקום". בוגרת תוכנית מנדל למנהיגות בקהילה החרדית.

סיפורי צדיקים

קצת אחרי יום הולדת חמש של עקיבא שלי, קיבלנו מסבתא ערימה תכלכלה של ספרונים, מדיפה ריח נוסטלגיה וילדות. אין ילדה או ילד חרדיים שלא גדלו עליה, על סדרת "סיפורי הצדיקים" של ספריית מחניים. הסדרה, שהופיעה לראשונה בחדרי ילדים מכל הקשת החרדית בשנות השבעים, כוללת כמאה ועשרים סיפורי מופת, שעניינם בעיקר בחייה של הקהילה היהודית וביחיד בין הגויים.

את הסיפורים מלווים ציורים עזי מבע המעירים לחיים את הרבי והפריץ, טובים ורעים, רשעים וצדיקים, עוול וצדק, גזירה ונס. מיד בדפדוף הראשון של העולל בערימת החוברות, שקלתי לגנוז אותן. הסיפורים, אשר לי כילדה בראו עולם של דמיון ושל צבע כבר מגיל הגן, הכניסו אל חדר הילדים שלנו מילים ומושגים שהקטן שלי לא שמע עליהם מעולם. רצח והרג, גזירות ועוני, כלא ושבי.

תהיתי, מה שונה בו, בילד הקטן שלי, ומה מבדיל אותו מאיתנו – ילדי דור אחד אחרוני, שנרדמו בשלווה למילות הסיפורים הללו בדיוק, ומה, אם בכלל, חסר בעולם של עכשיו. עולם של מודעות עמוקה לטראומה, צמר גפן של העצמה וחיוביות וזהירות גדולה על נפשם של ילדים.

הספרונים מצאו את דרכם למדף העליון בספרייה והשאירו אחריהם סימני שאלה; שאלת החשיפה אל הפחד ואיתה גם שאלת הסתירה: סתירה בין עולמם המצונזר של ילדים חרדים, עולם הסובר שזכות הציבור שלא לדעת, עולם שמבקש לבנות חומות גבוהות מפני הרוע, לבין ספרות הילדים הקאנונית שבה מככים כוחות הרשע במופע חסר רחמים הבא לידי ביטוי בשנות הגזירות והפוגרומים של העבר. אולי, כך חשבתי אז, המפגש בין העולם התמים, הטהור, של ילדי החיידר ובנות בית יעקב, לבין סיפורי הצדיקים וההיסטוריה היהודית שכולה דם ומאבק מול הרוע, הוא העומד בבסיס שאלת ההתבדלות החרדית, שאלת החומה בין טוב לרע – אם יש בכלל כזו. ומה עושים כשהחומה נסדקת? ובאילו מילים משתמשים כשהרוע בא מבפנים?

קשה מאוד עד בלתי אפשרי שלא לדבר על רוע כשאזעקה מפלחת את הבוקר המואר של שמחת תורה. וכשאנחנו רצים אל הממ"ד, שהוא במקרה גם חדר הילדים שלנו, אני מביטה בזווית העין אל ערימת סיפורי הצדיקים שבמדף העליון, שומעת חרישית את דרישת השלום היהודית שנשלחת ממנה אל החדר. כרגע, כך אני והאיש שלי מחליטים במבטים, ממשיכים לדחוק את חיית המתכת, חיית הברזל, אל המדפים שמעבר להישג ידם של ילדים. אנחנו מתחמשים בג'בריש מקרטע ובמילות קוד, ומנגבים את הדמעות רגע לפני שהן זולגות. שומרים, לפחות לעוד קצת, על התמימות.

בצרה ובשביה

אֶחָינוּ כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל
הַנְּתוּנִים בְּצָרָה וּבִשְׁבִּיָּה
הַעוֹמְדִים בֵּין בָּיִם וּבֵין בִּיבְשָׁה
הַמְּקוֹם יִרְחֵם עֲלֵיהֶם
וְיוֹצֵאֵם מִצָּרָה לְרוּחָה
וּמִפֶּלֶא לְאוֹרָה
וּמִשְׁעָבוֹד לְגָאֻלָּה
הַשְׁתָּא בְּעֵגְלָא וּבּוֹמֵן קָרִיב
וְנֶאמַר אֲמֵן

ככל שעוברים הימים אנחנו סהרים פחות, והמלחמה כבר נוכחת גלויה באוויר הבית. על החטופים, כך החלטנו, לא אומרים עדיין כלום. הילד עוד קטן מדי לחושך הזה שכולנו מגששים בו בייאוש.

הסדק הראשון מגיע מהחיידר בדמות "אחינו כל בית ישראל". הגננת, כך מספר הילד, לימדה אותם את המילים ואת המנגינה של התפילה הקצרה הזו, תפילה שמקורה אי שם בתקופת הגאונים ומאז היא מלווה יהודים בכל הדורות והצרות. "בארץ ישראל", כך אמרה הגננת, "יש עכשיו מלחמה. לכן אוריאל החמוד מקריית שמונה הצטרף לגן שלנו, ולכן נשיר 'אחינו' בכל בוקר אחרי התפילה." "אמא", שואל הקטן שלי, עקיבא, "מה זה 'שביה'?" וברגע אחד, באחר צהריים סתווי של חשוון, אני מרגישה לעומק את ישראל של אחרי השבעה באוקטובר, וממש כמו בבוקר שמחת תורה אני רואה אותה, את גדר ההפרדה מפני הרוע, נסדקת.

החומה

"אמא", כך הקטן שלי כמה שבועות אחר כך. "אסתי הגננת של 'הלכות שבת', אמרה שמחבלים שברו את הקיר של ארץ ישראל ונכנסו לבתים של יהודים. זה נכון?!"

בדופק מהיר אני מבררת באיזה הקשר מצאה לנכון הגננת המחליפה להעביר את האינפורמציה הזו, ועקיבא מספר שהיום בגן אסתי סיפרה סיפור. סיפור על יישובים בדרום, שבזכות שמירת השבת שלהם לא חדרו אליהם הרעים. הכעס על המסר הקשה והמעוות מתערבב אצלי בכאב ובבהלה, ולמחרת אני שמחה לשמוע שהורים נוספים ניגשו למחות. לא רק על המידע הלא מותאם, אלא בעיקר על המסר. מסר שאולי ביקש לבנות חומת הגנה, אך בפועל רק הפך לאבן נוספת בחומת הבידול והשנאה, חומה שמהר מאוד הופכת לחלק בלתי נפרד מהמלחמה הרעה הזו.

אחינו

במסיבת הסיום, שהיא גם "מסיבת הסידור" של הגן, שבה מקבלים הגוזלים שלנו לראשונה סידור תפילה לאחר שסיימו ללמוד את אותיות הא"ב, שרים שוב "אחינו".

הרב, שהגיע במיוחד לחלק את הסידורים, מברך את הילדים שלעולם יהיה

להם הסיידור כחבר טוב. הוא מזכיר להם ולנו שעם ישראל בצער, ושעכשיו נתפלל שכל החיילים, השבויים והמפונים יחזרו הביתה בשלום. והם שרים. ילדים של תשפ"ד, של חומות סדוקות, של תפילה. ואיתם גם אנחנו מתפללות. אמהות שמבינות כי כבר לא די לבקש על העולל הפרטי שלך, אלא עכשיו נדרש "קדיש כללי" על כל כך הרבה ילדים של אמהות אחרות.

עכשיו

תפילת "אחינו כל בית ישראל" הפכה לגשר מרגש בין ילדים וילדות על פני כל הקשת החרדית לבין החיילים, החטופים והמלחמה. בבני ברק ובביתר, באלעד ובקריית ספר, מילים עתיקות מתחו חוט עדין ובלתי נראה של ערבות מעל לשסע בעם ההולך ומתרחב.

וכשמבעד לחלון שלנו שבמרכז העיר ירושלים נשמעות קריאות מחאה, אני שומעת אותן נמהלות בשירת ילדי הגן של עקיבא, מבקשות עבור הנתונים בצרה ובשביה, יציאה מאפלה לאורה: "הַשְׁתָּא בְּעֶגְלָא וּבְזֶמַן קָרִיב", או בתרגום חופשי מארמית: עכשיו. ונאמר אמן.

תפילת "אחינו כל בית ישראל"
הפכה לגשר מרגש בין ילדים
וילדות על פני כל הקשת
החרדית לבין החיילים,
החטופים והמלחמה

סיפור שמחפש את רגליו: מחשבות משולחן הכתיבה

ד"ר רות קלדרון היא חברת סגל בתוכנית מנדל למנהיגות בתרבות יהודית ובקרון מנדל-ישראל. מייסדת "עלמא - בית לתרבות עברית" ובית מדרש "אלול". חברת כנסת לשעבר וכיהנה כסגנית יו"ר הכנסת. סופרת, זוכת פרס רוטברג לחינוך יהודי.

"היה היתה ילדה שלא צמחו לה רגליים.
היו לה ראש ופנים ושיער יפה קלוע בצמה
וידיים ארוכות וגוף זקוף וגמיש,
בלי רגליים."

הסיפור הזה התחיל בביקור במחלקת השיקום של "שיבא". הגעתי לשם במסגרת סמינר של מנדל. הרגשתי לא בנוח. חששתי שהפצועים ממלחמת שבעה באוקטובר נעשו לאתר עלייה לרגל וגיוס משאבים. כשהתקרבנו אל החיילים הפצועים נשארתי מאחור, אבל לאחר כמה דקות, כשראיתי את השיחה החמה שמתקיימת בין המבקרים למאושפזים, גברה בי הסקרנות והתקרבותי אט-אט עד שהצטרפתי לשיחה. חיילים צעירים, חסונים וקטועי גפיים. מראה קשה להבנה ולהכלה. האחד קטוע יד, וידו האחרת מחלימה מהשתלת בשר מן הזרוע לכף היד, סיגריה מודבקת בפלסטר אל הרווח בין האגודל לאצבע, והוא מספר ומעשן.

איך נכנס אל הבית הממולכד, איך הבין מן הכוח הרגלי שהבית מטוהר, ואז הפיצוץ, החשכה, המחשבה שזה הסוף, הצעקה: "אני צריך עזרה", והפינוי. על פני אשתו שיושבת לצידו ניכרים העייפות הדאגה והחיים שהשתנו לגמרי. אדם צעיר. מלא חיים. הרבה נוכחות צבאיות במדבקות, בדגלונים ובכרזות שמקיפים אותו. ניכר שהחברים סביבו. "ביקור חולים" קיבל משמעות חדשה. זכות לפגוש ולהודות למי שהגן עלינו בידיו. רצון להשיב טובה. בחדר הבא גבר מעט מבוגר יותר, אבא לילדים. קטוע שתי רגליו. הסמכות בקולו תואמת את הכתפיים הרחבות, וקשה להאמין שכיסא הגלגלים יכתיב מעתה את גובהו. הוא מספר שפסיכולוגית פוגשת אותו בכל שבוע. הקטיעה, הוא מסביר בענייניות, נעשתה במקום פחות גרוע, ואחרים, הוא מורה לאחור למחלקה – "במצב הרבה הרבה יותר קשה משלי". יש שעדיין מורדמים ומונשמים מאוקטובר, וההורים והמשפחות יושבים לצידם בטיפול נמרץ. עולמם חשך. "אני ממשיך קדימה". 'איך הילדים מקבלים את זה?' שואל מישהו, והוא עונה: "כל אחד בדרכו".

כל אחד בדרכו, הילדים, שאבא שלהם הגבוה יצא למלחמה ושם בכיסא גלגלים, שרואים עכשיו את עיניו מול פניהם, שיום אחד יהיו גבוהים ממנו, לא עצבו את מחשבותי. חשבתי איך ילד חווה אובדן כזה של רגליים של אבא. ועלה בדעתי לנסות לספר את סיפורו.

הגיע זמן כתיבה. מתוך רגשותי כילדה במלחמת יום כיפור, כשחרדתי על שני אחיי שהיו בחזית. כאמא וכסבתא ניסיתי לתאר לעצמי כיצד בית משפחה שעבר אובדן כזה מתנהל לפני ואחרי. מה שנכתב היה קשה כל כך, שלא חשבתי שאוכל לספר אותו.

"היה לה קשה ללכת ולעמוד והייתה נופלת הרבה.
אמא שלה, שגם לה לא היו רגליים, לימדה אותה ללכת.
אי אפשר היה לדעת שהיא הולכת בלי רגליים.
ואיש לא ראה את כאבה שכאבה בכל צעד וצעד.
כשבכתה אמרה לה אמה: 'ילדתי האהובה. ככה זה אצלנו. גם אני הולכת בלי רגליים, וגם סבתא.
זה כואב, אבל מתרגלים. וגם את תתרגלי.'
קיבלה הילדה את דברי אמה האהובה, ולמדה להתרגל לכאב."

כאן אני מבקשת לשתף במחשבה ותיקה. מחשבה שמלווה אותי מאז קראתי כילדה את "מוכרי הסיגריות מכיכר שלושת הצלבים" של יוסף ז'מיאן. אני עצמי הייתי בת לשני הורים שחוו את מלחמת העולם השנייה, כל אחד בדרכו. אבי בוגר מחנה עבודה בולגרי, ואמי מגורשת מגרמניה. הם המעיטו בדיבור על השואה

והדגישו את הזכות לחיות כיהודים חופשיים במדינת הלאום שלנו. ביום השואה היתה אמי עומדת ביני לבין הטלויזיה ומנסה למנוע ממני בגופה את המראות הקשים. עם זאת, כמו כולם, נמשכתי אל הסוד הנורא של השואה, אל תיאורי הפחד והאימה ואל הספרים. הופתעתי כשקראתי על חבורת הילדים היתומים, הסוחרים בסיגריות במרחב "נקימיהודים", ברחוב מרכזי בין קולנוע הומה חיילים גרמנים ומסעדה גרמנית, למטה הגסטפו. כנערה, התרשמתי מן הענייניות שלהם – שהיא, לדעתי, תכונה ילדית, משהו שהיום מכנים בשיעורי בודהיזם: קבלת "ככותם של הדברים", כלומר קבלת דברים בפשטותם, כהווייתם, ההבנה ש"ככה זה עכשיו". למדתי מהילדים. שיתמותם, הצער והכאב שחוו, היותם נרדפים כיהודים, הרעב והעוני היו עבורם מציאות עניינית.

למדתי מהילדים. שיתמותם,
הצער והכאב שחוו, היותם
נרדפים כיהודים, הרעב והעוני
היו עבורם מציאות עניינית.
תנאי פתיחה. ומכאן הם פילסו
את דרכם לפרוסת הלחם הבאה,
למסתור, לחברות, לחיים

תנאי פתיחה. ומכאן הם פילסו את דרכם לפרוסת הלחם הבאה, למסתור, לחברות, לחיים. חשבתי שאולי אין צורך לספר לילדים על הורה כרות רגליים. את המציאות הם מבינים כשהם נפגשים בה. הבנה בגובה העיניים פחות דרמטית ממה שהמבוגרים מייחסים לה. ילדים שואלים הרבה כדי לדעת מהם פני הדברים, ואחר כך מתגייסים למצוא בתוכם את הכוחות ואת הדרך לחיות. מתוך כך אני חושבת על ילדים במלחמה לא כקהל המוחלש ביותר, זה שהכי זקוק להגנה, אלא כמעט להפך – כציבור שיש בו יותר כוח חיים מייאוש ועייפות. אלפי שנות אבולוציה פיתחו

בילדים כלים שידעו להתמודד כמעט עם כל מכשול. ימי מלחמה ומשבר הם הזדמנות למפגש עם העולם והחיים כפי שהם. עם טבע האדם כפי שהוא, על האכזריות שבו ועל החמלה והאלטרואיסטיות המופלאות שמתגלות בזמן כזה. אני טוענת שצריך להסביר לילדים את המציאות ולא להסתיר אותה מהם. לשמור על ענייניות ולתאר את הדברים כהווייתם. לסמוך עליהם שימצאו את הדרך. וכמובן לתמוך, לאהוב, להאמין בהם. בלי רגשנות יתר. לאפשר להם להתגייס כדרכו של אורגניזם חי אלמול בצורת, אויב או סערה. להדגיש את היותם חלק מן המשפחה, הקהילה, העם. להזכיר להם שהם בנים לדרך ארוכה של עם למוד סבל שמחזיק באוצרות רוח ושואף לבית לאומי ולשלום, לבחור בחיים.

אחרי כל זאת מצאתי בעצמי נטיית לב חזקה לספר סיפור על חיים בלי רגליים, אבל בקושי גדול לספר אותו באופן ריאליסטי. למזלי ישבה לצדי הדסה חברתי. והיא הזכירה לי את סיפור החלמתה, ועוד הזכירה לי שאמרתי לה פעם שאני עצמי הייתי ילדה בלי רגליים. "אולי הסיפור הוא עלייך", אמרה, ומשם התחלתי לכתוב.

"יום אחד יצאה הילדה לבדה לגן העוזב שמאחורי הבית. היה יום חם. וההליכה קשתה עליה.

לפתע ראתה מחילה קטנה באדמה.
הציצה הילדה בסקרנות אל תוך המחילה,
וראתה לתדהמתה בעומק המחילה עין מציצה אליה!
עין שיש בה חיות וחיבה וסביבה אור נהדר שדומה למים.
'חבוי שם עולם!' קראה הילדה.
הדבר הפליא ושימח אותה כל כך.
והיא קיוותה: אולי זה אות. אולי עכשיו יצמחו הרגליים!"

חשבתי על יתרון מה שבדרך כלל מקובל כחולשת הילדים, ואז חשבתי על האב קטוע הרגליים כבעל כוח חדש. המילים "קטוע רגליים" הדהדו לי את סיפור שבעת הקבצנים של רבי נחמן מברסלב שלמדתי בצעירותי ב"אורנים" מזכריה גורן ז"ל, איש קיבוץ העוגן, מורה שהוא עצמו היה קטוע אצבעות מן השואה. בסיפור מתאר רבי נחמן שבעה קבצנים המתגלים לילד ולילדה שתעו לבדם אל תוך יער. כל קבצן מתאפיין בחולשתו שלו. קבצן כבד פה, קבצן עיוור, קבצן חירש, קבצן שצווארו עקום, קבצן שגיבנת על גבו, קבצן בלא ידיים וקבצן ללא רגליים. במהלך הסיפור כל קבצן מעניק לילדים האבודים מתנת כוח-על שיש לו כתוצאה מחולשתו. חיפשתי את המעשה כדי להיזכר בקבצן השביעי, זה שאין לו רגליים. חשבתי שאמצא בסיפורו רמז לסיפור ראוי לילדים בעת הזאת. להפתעתי מצאתי כי סיפורו של הקבצן ללא הרגליים לא סופר.

"גמר המעשה, היינו מה שהיה ביום השביעי, היינו עניין הקבצן שהיה בלא רגליים, וגם סיום והתחלת המעשה מעניין המלך הנ"ל – לא זכינו לשומעה ואמר שלא יספרה עוד. והוא הפסד גדול כי לא נזכה לשומעה עוד עד שיבוא משיח במהרה בימינו אמן." נכון לעכשיו, גם הסיפור שלי טרם הגיע לסיומו, אבל הגעגוע לסיפור שלא סופר הזכיר לי את שירו של משורר היידיש הגדול איציק מאנגר, "צום בראצלאווערס זיבעטן בעטלער" (תרגום לעברית: חנא שמרוק):

קבצן שביעי סיים הסיפור!
אנו המאזינים האחרונים
יהודים כה רבים לא זכו
למה לחכות עוד
קבצן שביעי גם אתה שותק
והעננים מכבידים והולכים
אנו מחכים, ספר שמא יהיה מאוחר מדי
מי יהיו המאזינים?

חנה ואזנה גרינוולד, נפתלי שם טוב

—

כשתנין נכנס אלינו הביתה הפואטי, הפדגוגי, התרפויטי והפוליטי בתיאטרון לקהל צעיר

חנה ואזנה גרינוולד היא במאית, כותבת ויוצרת תיאטרון.
מנהלת אמנותית של אנסמבל הפרחות ובוגרת תוכנית מנדל למנהיגות בתרבות יהודית.
פרופ' נפתלי שם טוב הוא חוקר תיאטרון מהמחלקה לספרות,
אמנויות ולשון מהאוניברסיטה הפתוחה.

בשבעה באוקטובר קבוצת התיאטרון שלנו, "אנסמבל הפרחות", שעוסקת בהצלבה בין מגדר, מעמד ואתניות, עמדה בפני שוקת שבורה. נדמה היה שפוליטיקת הזהויות פשטה את הרגל. הנושאים שבהם הקבוצה עוסקת בימים של שגרה הפכו ביעף לטריגרים לחברה הישראלית, עד כדי כך שלא ניתן לדון בפצעים ובמתחים שבין קבוצות שונות בשעה שאויב צר עלינו מבחוץ. האנסמבל שלנו עוסק בסוגיות פוליטיות וחברתיות. ההצגות שלנו מביאות לבמה קולות מושתקים, וממקמות את השוליים במרכז באמצעות תרבות, שירה, פרוזה וחומרים דוקומנטריים שמעובדים ליצירות בימתיות. יצרנו יחד את "פריחה שם יפה", "יולדות", "רצח בהסכמה" ועוד. אך בשבעה באוקטובר היצירה שלנו עצרה. בנובמבר היה מתוכנן חודש של הצגות שעוסקות באלימות נגד נשים, אבל כל ההצגות בוטלו.

צריך היה למצוא אפיק חדש, דרך חלופית לביטוי שלנו כיוצרות. בהבנה של רגע, בהבזק שהעניק תשובה, החלטנו שניצור הצגת ילדים ואליה ניצוק את התכנים והדילמות שמעסיקים אותנו. התגלגל לידינו ספר הילדים "סבתא טורבו ואלפי התנינים הבכיינים" מאת איריס אליה כהן, ובתוך שעה קלה של קריאה הבנו שיש לנו את התשובה המתבקשת לרפרטואר האנסמבל וליחסי הגומלין שאנו מקיימות עם הקהל.

הספר מתחיל כך: לסבתא מזולה, שכולם מכירים בתור סבתא טורבו... יש נטייה איומה להאריך בדיבור. "סבתא טורבו הוא כינוי לסבתא מזל, או מזולה, הבת של פורטונה. לפני ארבע שנים פתחה סבתא מזולה בית מלון. לפני ארבע שנים מתה הבת של סבתא מזולה והשאירה את הנכדה קרן קרנינה, נכדה שמביאה לסבתא אור גדול. עוד דבר שכדאי לדעת על סבתא מזולה – היא מסוגלת לדבר במהירות על כל דבר שבעולם. והיא מגזימנית ידועה, מכל זבוב היא עושה פיל, ומכל לטאה נחש אנקונדה.

הנכדה שלה, קרן, מובילה את ההצגה כמספרת, ומתווכת לקהל הצעיר והמבוגר את המתרחש על הבמה. סבתא מזולה היא הרול מודל של קרן. סבתא לא מפחדת מכלום, ועל הכול היא אומרת: מה הבעיה? אבל כמו שסבתא אמיצה, הנכדה שלה פחדנית:

"אני מפחדת מכבישים

אני מפחדת מעכבישים

אני מפחדת ממסננת עם חורים

אני מפחדת מאנשים זרים

וגם מאספות הורים.

מגנבים, מהחושך, ממרקמים של חול, מדרגות נעות, חידקים בשיניים, חורים באוזניים, עקרבים והכדור במשחק מחניים.

מחפץ חשוד, מללכת לאיבוד.

כשצובטים אותי בלחי ממש חזק וגם כשמתרסקים ממשוהו חלקלק,

מטיסות ארוכות, בומים אחרי אועקות

ממורות שצועקות, ממחניים בהפסקות,

מילדות שמציקות, מבעיטות חזקות, מצמות שלא מתפרקות

ופופיק."

רשימת הפחדים של קרן היא אמצעי שדרכו אנחנו מדברות על הפחד המשותק שכולנו חווים. הרשות לפחד והתיקוף לרגש הזה הם דרכנו להציע תיקון לחוויה המפחידה בשבעה באוקטובר. ההצגה מגוללת יחסים נעימים, מצחיקים ומעוררי אמון בין סבתא קצת אקצנטרית, שפעם היתה נגנית בתזמורת כלי הנשיפה של טבריה, לנכדה היחידה שלה שנותרה ללא אם. הבחירה בסבתא מזרחית ולא שגרית שרחוקה מהקלישאה המקובלת, היא חלק מסדר היום הפמיניסטי מזרחי של האנסמבל, אך הפעם מוקד ההצגה הוא בפעולות וברגשות של הסבתא ונכדתה מול איום ופחד.

יום אחד מגיע אורח לבית המלון של סבתא, חבר ותיק שלה ונגן הטובה הטוב ביותר בעולם. בתוך המזווה של הטובה הוא מביא עימו תנין קטן, מפחיד, מבהיל, מבעית. תנין שמכריח את סבתא וקרן למצוא דרכים להתגבר עליו.

יצאנו לדרך – שלוש שחקניות יוצרות-אמהות – וצללנו מתוך אי-ודאות למסע חיפוש שבו השפה הבימתית הלכה ונחשפה. זהו תיאטרון סיפור, על במה ריקה שעליה צינור ירוק וגמיש בצורת מעגל. מעין זירת קרקס או ביצת תנינים. הצינור הירוק מתפרק לאורך ההצגה לחלקים שהופכים לכלי נגינה, לבעלי חיים, להגה של מכונית, לתיק בית ספר ולשלוליות בדרך – טרנספורמציה של חפצים שמקבלים משמעות חדשה מרגע לרגע. בסוף ההצגה הופך הצינור לתנין ארוך ואימתני. המוזיקה היא "מבצע" נוסף על הבמה, מניעה את העלילה ואת פעילות הדמויות – הסאונד שותף לעיצוב החלל. התלבושות קרקסיות, ליצניות, תיאטרליות ומוגזמות במכוון. עיצוב קומי זה מאפשר להכיל ולהרחיק במידה מסוימת את החרדה והפחד העולים מהמפגש עם התנין. אך מעבר לעיצוב הטרנספורמטיבי והחגיגה הצבעונית, יש רובד נוסף, אקטואלי להחריד.

מיהו התנין? מהי המשמעות של תנין שנכנס למרחב הביתי הבטוח ומאיים לטרוף את בני הבית? האם קיימת הקבלה בינו לבין מחבל שחודר לבית ומעורר פלצות? אירועי השבעה באוקטובר מגיחים לתוך ההצגה. סבתא טורבו מהדהדת את סבתא רחל מאופקים שהתמודדה באומץ ובחוכמת הלב. סבתא טורבו, כמו רחל, מציעה לתנין מזון ומצליחה להפנט ולהרדים אותו בנגינה, בהומור וברכות, מצליחה כמוה לדומם את הרוע בעזרת תקשורת בין-אישית.

במובן זה ההצגה מציעה תרפיה לקהל הילדים והמבוגרים המלווים אותם. מצד אחד קומדיה מצחיקה ומהנה, רגע אסקיפיסטי, לכאורה, ממצאות המלחמה שאנו שרויים בה.

אירועי השבעה באוקטובר
מגיחים לתוך ההצגה. סבתא
טורבו מהדהדת את סבתא רחל
מאופקים שהתמודדה באומץ
ובחוכמת הלב. סבתא טורבו,
כמו רחל, מציעה לתנין מזון
ומצליחה להפנט ולהרדים
אותו בנגינה

ומצד שני, בדלת האחורית של בית המלון, מאחורי הקלעים ומתוך המזוודה, מגיחה המציאות בלבוש תנין טורף. גישות שמרניות בתיאטרון לקהל צעיר מנסחות רשימת טאבו של מה שלא ראוי להציג לילדים, למשל אלימות, מלחמה, מוות, מיניות ופוליטיקה. גישות חלופיות ועכשוויות מבקשות לאתגר זאת בטענה שניתן להציג כל נושא לקהל צעיר, אלא שיש למצוא את הדרכים ואת אופני הייצוג התואמים לגיל הקהל ולאופיו. בהצגה זו, הצורה הליצנית,

תיאטרון החפצים הקומי, והתנין המאיים על הבית כמטפורה, הם דרך פואטית לנסח גישה פדגוגית שמתמודדת עם המצב הפוליטי ומייצרת אפקט תרפויטי.

היכולת של התיאטרון להשתמש בדמיון כדי לפרק את בובת התנין המורכב מחלקי צינור, מצביעה על הפוטנציאל לפרק ולהרכיב מחדש את האירוע המפחיד ולהשיב את השליטה לידי הילדים. התנין הוא ישות שניתן להתמודד איתה. קרן קרנינה לומדת, באמצעות חיקוי של סבתא טורבו, שהיא יכולה להילחם עבור עצמה למרות הפחד. כך כשהתנין רוצה לאכול את עוגת יום ההולדת שלה, היא נאבקת על מה ששייך לה ולוקחת אותה ממנו. בסוף האפיזודה סבתא וקרן שרות את שירה של מרגלית צנעני: "יום אחד אולי אפרוש כנפיים, יום אחד תראו שלא אפחד", והסצנה היא אקט תרפויטי

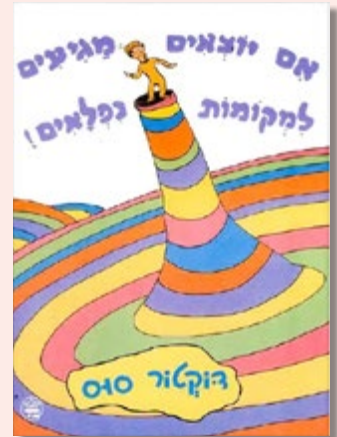
היכולת של התיאטרון להשתמש בדמיון כדי לפרק את בובת התנין המורכב מחלקי צינור, מצביעה על הפוטנציאל לפרק ולהרכיב מחדש את האירוע המפחיד ולהשיב את השליטה לידי הילדים

מעצים לקהל הילדים. התנין הוא בו־זמנית מחוצה לנו ובתוכנו. אנחנו האכלנו את התנין ואולי גם יצרנו אותו במו ידינו. וכך בהצגת ילדים תמימה לכאורה מגולמות תרפיה פוליטית ואסתטיקה של דאגה (care) בהשראת אתיקה של דאגה, המכוונות לחמלה ואכפתיות שמעוגנות בתודעה פוליטית. נדמה שסבתא טורבו הצילה אותנו ונתנה לנו משמעות מחודשת, פתחה לנו ערוץ תקשורת חדש עם קהל צעיר, ואפשרה לנו לגלות את השפה ואת הקצב של יצירתנו, להעניק קול למצב החברתי והאישי המורכב שאנחנו עדיין שרויים בתוכו.

לצאת דווקא אל מקומות נפלאים – קריאה קיומית בספרו של ד"ר סוס

יאיר אסולין הוא סופר והוגה דעות, בעל טור בעיתון "הארץ" ומלמד כתיבה. זוכה פרס ספיר לספר ביכורים, פרס ראש הממשלה ופרס שרת התרבות. בוגר תוכנית מנדל למנהיגות בתרבות יהודית.

"בהצלחה, הגיע היום, אתה יוצא למקומות נפלאים, אז שלום", כך נפתח הספר "אם יוצאים מגיעים למקומות נפלאים" של ד"ר סוס. הדגש של כותרת הספר, כמו גם של הפתיחה שלו, הוא קודם כל על היציאה לדרך. בלי היציאה אין כלום. והיציאה היא לא רק יציאה פיזית אלא גם תודעת היציאה, כוונת היציאה. לשם מה אתה יוצא. אתה לא

יוצא כדי לחזור, אתה לא יוצא כדי להישאר איפה שאתה נמצא, אתה לא יוצא כי אין לך ברירה, אתה יוצא מתוך האמונה שתגיע למקומות נפלאים. דווקא נפלאים. ואם רוצים לסמן את לב הרלוונטיות הגדולה של סיפור הילדים הזה, כביכול, לזמן שבו אנחנו חיים, לשאלות הגדולות שמאפיינות רגעים כמו שלנו לאורך ההיסטוריה, כדאי להתחיל עם העניין של ה"יציאה".

המהות של היציאה אל עבר העתיד, אל עבר האפשרויות הטמונות בו, האמון בקדמה כרעיון, בשיטוט כרעיון, בחיפוש האינסופי, היא אחת המהויות הרלוונטיות ביותר בזמנים של שינוי והתפוררות מחד, ושל מהפכה טכנולוגית אדירה מאידך. "עם רגליים בנעליים, עם שכל בראש – תמצא את הדרך שלך, אל תחשוש. אתה יכול ויודע, מוכן ומזומן, ואתה הוא זה שיחליט לאן". בכמה שורות קצרות מגדיר ד"ר סוס את התודעה שיש להחזיק כאשר מבקשים לצאת למקומות נפלאים. ראשית, רגליים בנעליים ושכל בראש, כלומר, השילוב ההכרחי בין נעליים לשכל, בין עבודה, דרך, תנועה, לבין חשיבה והתבוננות. הדבר השני, "אל תחשוש" – לאורך כל הספר, החל מהיציאה והמשך לכל אורך המסע, החשש הוא האויב הגדול של מי שמבקשים להגיע למקומות נפלאים. לא הזהירות או המודעות – שהן כלים חשובים במסע – אלא דווקא החשש הזה שמסרס, זה שבמידה רבה עלול ממילא לחסום את היציאה למסע, את האמון העצמי, את תחושת המסוגלות, הידע והיכולת. את מה שאני קורא לו לאורך השנים, כאשר אני מלווה יזמים ומנהיגים עסקיים וחברתיים, "שרירי הליבה של הנפש" – אותם שרירים סמויים כביכול התומכים בעמוד השדרה ומייצבים את הגוף. אלה שפחות בולטים ומרשימים, אבל בלעדיהם אי אפשר לנוע. כאשר שריר הליבה של האמון העצמי חלש, כאשר החשש גובר עליו, אי אפשר לצאת, אי אפשר לקפוץ. ומעניין לחשוב על המקום של רעיון ה"יציאה" בסיפור היהודי – בין אם מדובר ב"לך-לך" של אברהם אבינו, ובין אם מדובר בקפיצה לים סוף, הרגע הזה של היציאה מהמקום אל עבר הלא נודע הוא רגע מכונן של יצירת זהות ודרך. זהו הרגע שבו אברהם אבינו הפך למי שהוא, וזה הרגע שבו עם ישראל הפך באמת לעם. הרכיב השלישי הנדרש ליציאה למקומות נפלאים הוא החירות. הן ידיעת החירות, החופש להחליט, אבל לא פחות מכך, האומץ להחליט. "אתה הוא זה שיחליט לאן", כלומר, ככל שתהיה מחובר יותר לעצמך, לדרך שלך, לאינסטינקטים ולתובנות שלך, כך גדלים הסיכויים שתגיע. לאן תגיע? אף אחד לא יודע, וגם לא יכול לדעת. לא בכדי המקומות הנפלאים שמתאר ד"ר סוס בסיפור הזה שונים מאוד זה מזה, חלקם דמיוניים וחלקם מוחשיים יותר. לכל אחד ישנו המקום הנפלא שלו, יחד עם המסע הקשה והמורכב שלו.

ד"ר סוס לא עושה גלוריפיקציה למסע, הוא לא הופך אותו לרומנטי או קסום בלבד, הוא ממחיש אותו גם במלוא אכזריותו ופחדיו ואתגריו. ה"לפעמים אתה לא" שמגיע בסיומו של כל חלק בסיפור לאחר תיאור מבעבע של הצלחה גדולה וקסם והתרוממות רוח, מבטא את הסיכוי הנצחי לכישלון המסע, לקריסת החלום, והוא עיקרון יסודי במסע שד"ר סוס מבקש להעביר את הקורא, וברעיון העמוק שהוא מבקש להנחיל. "קרוב לוודאי

ד"ר סוס לא עושה גלוריפיקציה למסע,
הוא לא הופך אותו לרומנטי או קסום
בלבד, הוא ממחיש אותו גם במלוא
אכזריותו ופחדיו ואתגריו

שתהיה בצרה", הוא כותב באחד המקומות. במקום אחר הוא כותב: "לבד, אם תאהב זאת, או לא תאהב, לבד זה מצב שתהיה בו זמן רב". לצד ההתלהבות והתשוקה והריגוש העז שהוא מתאר בהם את הדרך אל המקום הנפלא ואת המקום הנפלא עצמו, הוא מקפיד לתאר, באותה רמת פירוט, גם את הסכנות והאימה והתבוסה המרה שעלולה להתרחש כאשר יוצאים לדרך. אבל הסיכוי הזה לכישלון בשום אופן לא אמור לרפות ידיים. כמו שחייבים להכיר בו, כך יש לנסות שוב ושוב. הכישלון, ד"ר סוס מלמד, הוא חלק אינהרנטי מהמסע אל עבר הנפלא. ובזמנים שלנו, שבהם החלוקה היא לרוב בין מי שמסתכלים רק על הטרגדיה והכאב של הזמן הזה הנלווים לשינויים הקיומיים הגדולים, לבין מי שרואים רק את ההזדמנויות הגדולות שמציעים אותם שינויים, העיקרון שד"ר סוס מסמן

לנו הוא עקרון מפתח: רק אלו שמצליחים להחזיק ב־זמנית הן את ההתרגשות והתשוקה אל עבר המקום הנפלא, והן את המודעות לקושי, יכולים באמת לפעול במציאות. "צינור הביוב של ההיסטוריה", קרא הסופר ויקטור הוגו לזמנים של מעבר בין פרדיגמות, זמנים של דרך בין מקום נפלא (יחסית) אחד למקום נפלא (יחסית) אחר. ואין ספק, ד"ר סוס לא חוסך מהקוראים שלו את תיאור הקשיים בצינור הביוב הזה. בחלוקה בין מי שמבקשים להסתכל על הסיכוי למי שמסתכלים על האפשרות, הוא מלמד אותנו להסתכל כל הזמן על האפשרות.

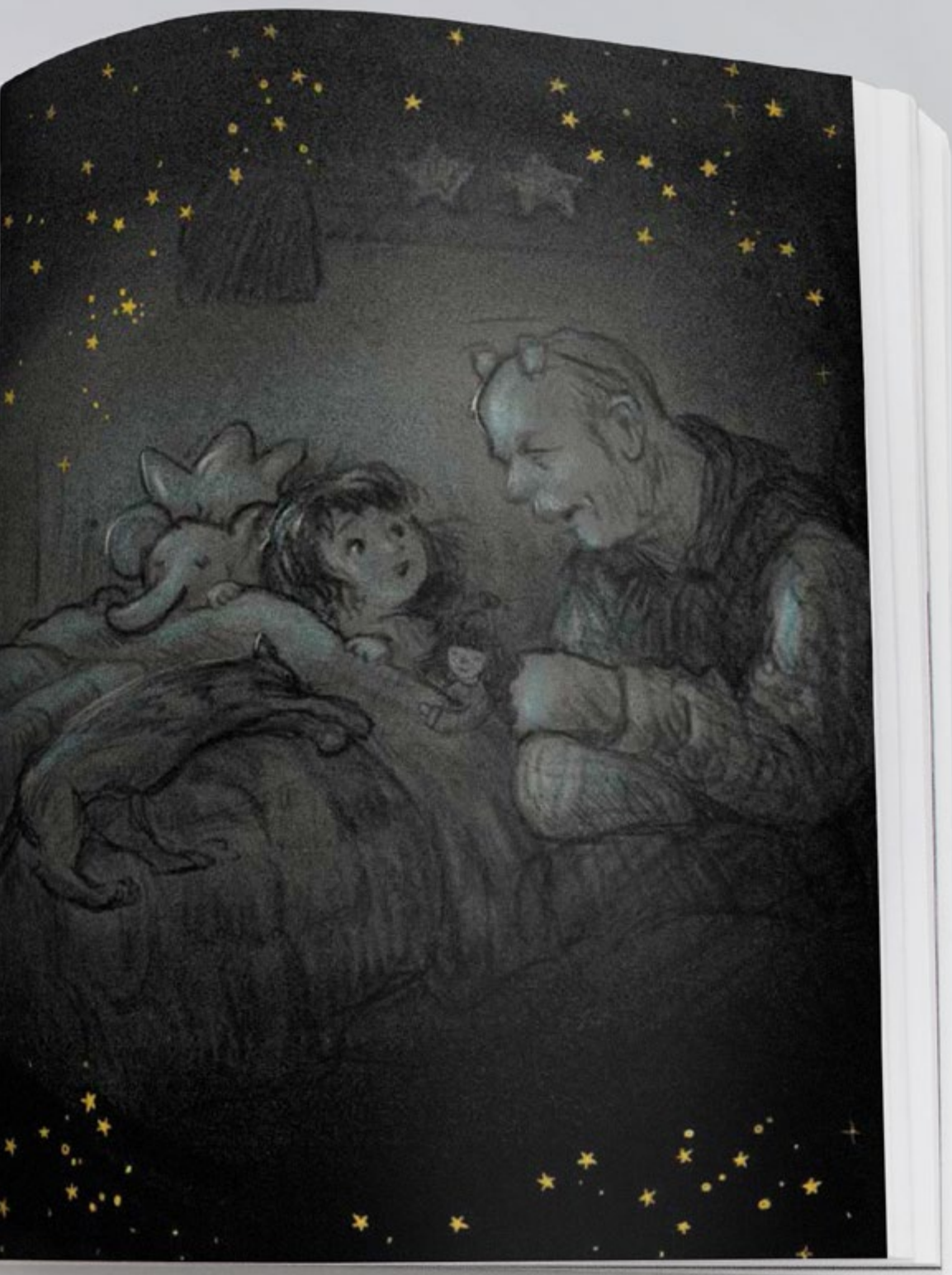
"אם יוצאים מגיעים למקומות נפלאים" הוא סיפור נאיבי, אבל הוא לא סיפור תמים או מיתמם או עוצם עיניים נוכח המציאות. וההבחנה הזו בין נאיביות, בין האמונה שאפשר להגיע למקומות נפלאים, לבין התמימות המסוכנת שבהכרח נגיע אליהם, גם היא הבחנה חשובה מאוד – שוב, בעיקר לעניין שאלת היציאה. במסה על "האתיקה של קיר הברזל" – שבמידה רבה הגדירה את תפיסת הביטחון הישראלית, זו שקרסה באסון שבעה באוקטובר – כותב זאב ז'בוטינסקי על התמימות של מי שהולך לקראת זה שלא רוצה ללכת לקראתו. למה תמימות? כי רוב הסיכויים שיקרה לו משהורע. לכן המסקנה של ז'בוטינסקי היא קיר ברזל,

שמשמעותו במונחים של ד"ר סוס היא לעולם לא לצאת לשום מקום בלי שיש ערובה להצלחה. אלא שלפי ד"ר סוס תפיסת קיר הברזל המתגוננת, המפוכחת מדי, חסרת האמון, לעולם לא תביא את האדם או החברה למקומות נפלאים. והמהות הנאיבית, האנושית, זו שמניעה את הקדמה האנושית, היא בדיוק השאיפה המשחקית, הילדותית כביכול, הנאיבית, להגיע אל המקומות הנפלאים. אם תרצו, במידה רבה מותר האדם מהבהמה טמון בדיוק ביכולת הזו לצאת אל עבר מקומות נפלאים.

רק אלו שמצליחים להחזיק
ב־זמנית הן את ההתרגשות
והתשוקה אל עבר המקום
הנפלא, והן את המודעות
לקושי, יכולים באמת
לפעול במציאות

והמהות הנאיבית, האנושית,
זו שמניעה את הקדמה
האנושית, היא בדיוק
השא יפה המשחקית,
הילדותית כביכול, הנאיבית,
להגיע אל המקומות הנפלאים

המתח בין עקרון קיר הברזל של ז'בוטינסקי המתגונן, המבקש לשלוט במציאות, המבקש ודאות וביטחון, לבין ד"ר סוס והקריאה הנאיבית שלו לצאת אל עבר הלא נודע, לקחת את מלוא הסיכון, ולו בשל האפשרות להגיע אל עבר מקומות נפלאים, ממחיש בעיניי יותר מכול את התפקיד החשוב של תודעת ספרות הילדים שמייצג הספר הזה דווקא בזמן הכאוטי בהכרח שלנו. מה שנחוץ לנו היום הוא פחות פיקחון ושליטה ודיכטומיות "מבוגרת", ויותר קריאה, ילדותית כביכול, לצאת למקומות נפלאים, לנאיביות המסוימת, להיעדר החשש המסרס, לחירות העמוקה, המשיחית כמעט, הנותנת את תחושת המסוגלות לעצב את חיינו. אלו הם שרירי הליבה החברתיים שעלינו לחזק כל הזמן. כי כמו שמלמד אותנו ד"ר סוס, רק אם נעז לצאת, ורק אם נאמין, ורק אם נשעה את החשש, ורק אם נבחר בחירות, רק אז נוכל להגיע למקומות הנפלאים שטומנים בחובם הימים הגדולים שאנחנו חיים בתוכם.

מתוך "ירנה" מאת חיים פרי, איור: עפרה אייל

נרי אלומה

—

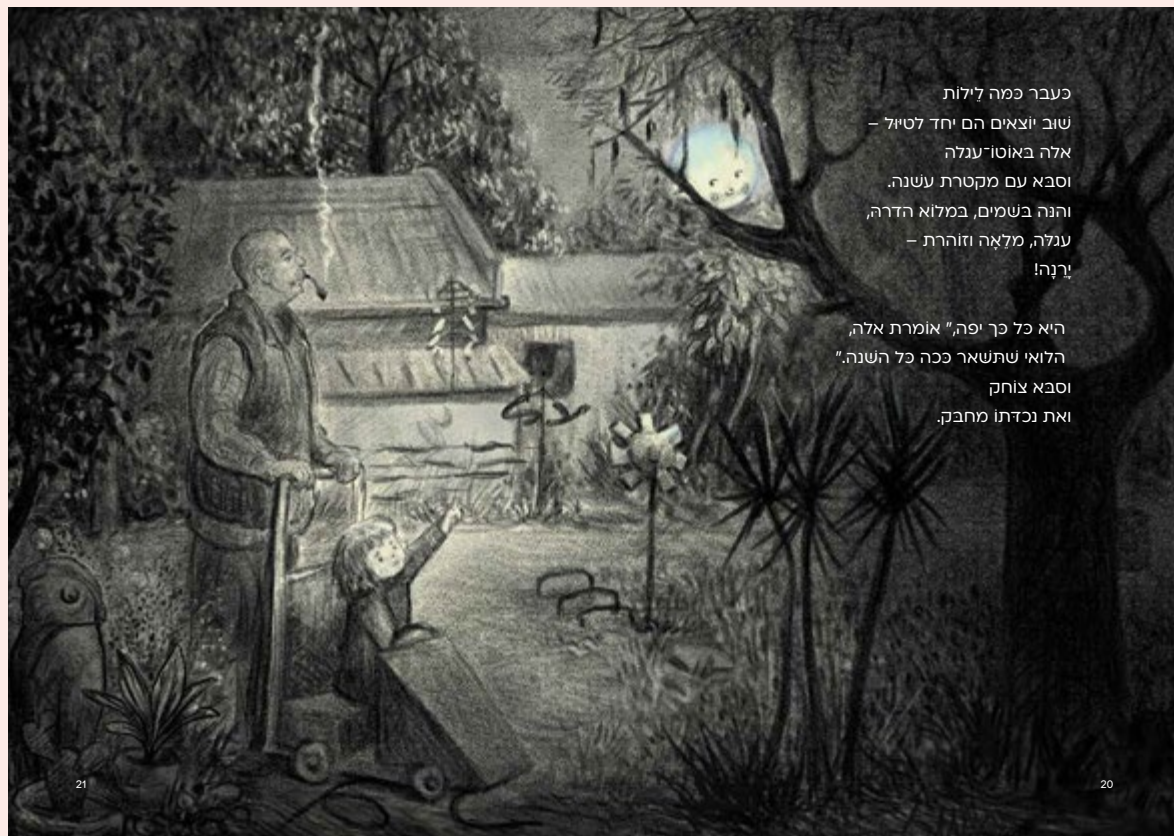
גלגול של 'ירנה'

נרי אלומה היא סופרת, זוכת פרס זאב לספרות ילדים.
עורכת ספרי ילדים בהוצאת "ספרית פועלים", ומנחה סדנאות כתיבה.

"ירנה" הוא סיפור ילדים שכתב חיים פרי ז"ל מקיבוץ ניר עוז לפני כעשור. במשך שנים "שכב" הסיפור במגירה, עד שחיים פנה לידידתו, המאיירת עפרה אייל, וביקש שתאייר את הספר לכבוד יום הולדתו ה-80, שהיה עתיד לחול ב-13 באפריל 2024. עפרה הבטיחה למלא את בקשתו, ותכננה להגיע לקיבוץ נירעוז כדי להכיר מקרוב את השבילים שבהם צעד חיים בטיולי הערב שלו עם נכדתו, שכן הסיפור נכתב בהשראת הטיולים הללו. אלא שהגורל סימן נתיב אחר. בשבעה באוקטובר 2023 נחטף חיים מביתו בידי חמאס.

עפרה אייל קיימה את הבטחתה, ו-500 עותקים של הספר "ירנה" נמסרו למשפחה ימים ספורים לפני יום הולדתו ה-80 של חיים, אך הוא לא זכה להחזיק את הספר בידיו. ב-3.6.24 הותר לפרסום: "חיים פרי נהרג בשבי חמאס".

כעבר כמה לילות
שוב יוצאים הם יחד לטיול –
אלה באוטו-ענלה
וסבא עם מקטרת עשנה.
והנה בשמים, במלוא הדרה,
עמלה, מלאה זוהרת –
יִרְנָה!

היא כל כך יפה, "אומרת אלה,
הלואי שתשאר ככה כל השנה."
וסבא צוחק
ואת נכדתו מחבק.

21

20

בסיפור התמים של חיים, מטייל הסב עם נכדתו אֶלָה לעת ערב בשבילי הקיבוץ, והם מחפשים אחר יִרְנָה (השם שממציאה אֶלָה לירח; מין הכלאה בין "ירח" ל"לבנה"). היכן היא מסתתרת? שואלת הנכדה, וסבא מספר אגדה על אמא שמש, אשר לה בת ביישנית בשם לבנה. בשל ביישנותה היא מתחבאת מפנינו, תושבי כדור הארץ, ולאט לאט מגלה עצמה, כל לילה עוד קצת, עד שהיא נחשפת בשלמותה. אבל אז היא שוב מתביישת ונסוגה. כעבור ימים סבא לוקח את אֶלָה שוב לטיול. הפעם נגלית בפניהם יִרְנָה במלוא זוהרה.

כשעפרה אייל והמעצבת מיכל מגן ביקשו ממני להצטרף אליהן לעבודה על הספר, לא נדרש יותר ממבט אחד בכמה איורים של עפרה וקריאה חטופה של הסיפור כדי לחוש צמרמורת: שבילי הקיבוץ השלווים בלילה – אוי, כמה נוראה הידיעה על מה שאירע בשבילים הללו בשבעה באוקטובר; הלבנה שמסתתרת – נשבר הלב כשחושבים על החטופים הלכודים במנהרות וחודשים לא ראו אור שמש ואור לבנה; פניו של חיים באיורים – הרי אלה הפנים שניבטים אלינו מהקירות, מהעצרות, מהשלטים!

האם בזמנים רגילים היה הסיפור מעורר בי רגש? אני מניחה שפחות, אבל קורה שקריאה ביצירה מקבלת תוקף חדש מכוח ההקשר של גורל הסופר. הקריאה שלנו השתנתה מאז השבעה באוקטובר. טקסטים ספרותיים נטענים במשמעויות חדשות, באסוציאציות וברגשות חדשים, שמקורם בטרומה שעברנו ועדיין עוברים.

נתקלתי בכך גם בספר "אורי ומלך החושך" מאת הסופר נתי בית והמאיירת כרמל בן עמי (הוצאת הקיבוץ המאוחד – ספרית פועלים), שראה אור בחנוכה 2023, חודשים אחרי השבת השחורה. מסופר בו על הילד אורי המחכה שאביו יחזור להדלקת נר ראשון. כשאבא מתעכב, אורי דואג לו. הוא מדמיין שאביו נלחם בצבאו של מלך החושך הרע, שפלש לעיר רכוב על גב פיל, ועתה הוא דופק בחלון הבית, רוצה לפרוץ פנימה. אני מודה שהתלבטנו אם נכון להוציא את הספר בעיתוי המתוכנן. דפדוף בספר לפני שבעה באוקטובר שלח אסוציאטיבית לסיפור חנוכה – למלחמת המכבים ביוונים, לאנטיוכוס על הפיל, ואילו עתה כל המטען האסוציאטיבי השתנה והפך לקיצוני ומאיים שבעתיים. לא יכולנו עוד לקרוא בספר מבלי להעלות על הדעת כיצד יחוו אותו משפחות שהרוע חדר לביתן באופן האלים ביותר, או ילדים שאבא שלהם באמת נקלע לקרב איום ולא שב ממנו הביתה.

גם ספרות קלאסית נקראת עתה מתוך נקודת מבט חדשה. "מה עושים העצים" מאת ע. הלל, עם איורים של דוד פולונסקי (אותה הוצאה לאור), שאף הוא פורסם בתקופה האחרונה, הוא דוגמה לספר שהחווייה הקיומית העולה ממילותיו ומאיוריו היא של ביטחון בעולם, של חופש תנועה, של פניות להרהר, לשאול סתם, לעשות כלום. פולונסקי בחר לאייר את גיבורו גדל ומשתנה בטבע הפתוח, רץ בשדות הקיבוץ, נרדם על האדמה, נוסע על אופניו בין הגבעות... בעיני מי שיקרא בספר היום, כל זה יכול להיראות פתאום נאיבי כל כך ביחס למציאות, כל כך מעורר געגוע ואף מצמרר.

נדמה לי שלא רק מתוקף הנסיבות מקבל הספר "ירנה" את כוחו, אלא גם מתוך סגולותיו האמנותיות. אין ספק שהנסיבות הטרגיות שבהן הופיע הספר מעצימות את החוויה הרגשית של הקוראים, בהעניקן רובד משמעות נוסף, חוץ-טקסטואלי, שכמו מאירועי המציאות לא ניתן להתעלם ממנו.

תמר הוכשטטר

לב בצורה של שועל

תמר הוכשטטר היא סופרת ומאיירת, זוכת פרס שרת התרבות ע"ש דבורה עומר ופרס רמת גן למצוינות ספרותית לילדים. עורכת ספרי הילדים והנוער של הוצאת "עם עובד", מייסדת שותפה של כתב העת המקוון "הפנקס" וחוקרת ספרות ואיור לילדים. בוגרת תוכנית מנדל למנהיגות בתרבות יהודית.

לא שועל, לא תנה,

זו בתי הקטנה...

[פניה ברגשטיון, "ויהי ערב"]

הילדה הגדולה אהבה שועלים. היא למדה עליהם מספר ירוק שמצאה בספרייה. השועלים חיים במעמקי היער. הם ישנים במאורות ויוצאים לצוד בלילה. יש להם פנים מחודדים, אוזניים זקורות וזנב רך ומעוגל.

הילדה חשבה שהשועלים יפים ומסתוריים. היא רצתה ללטף אותם. ערב אחד יצאה הילדה הגדולה מהבית ונכנסה אל היער. העצים היו גבוהים והשיחים סבוכים. צעדיה הדהדו בחשכה היורדת. היא שמעה רשרושים ולחשושים אבל לא ראתה דבר. זמן רב חיפשה את חיות היער המתחבאות, עד שלבסוף... "שלום שועלים קטנים!" אמרה הילדה הגדולה. אבל לשמע קולה החזק נבהלו השועלים ונסו.

בפעם הבאה שנכנסה אל היער פסעה הילדה הגדולה בשקט בשקט, ובקול חרישי, ממש בלחש, אמרה: "שלום שועלים קטנים." אך השועלים, שאוזניהם זקורות ושמיעתם חדה, שוב נסו מפניה.

כך היה גם בערב הבא. אבל הילדה הגדולה לא ויתרה. היא רדפה אחרי השועלים, אבל הם מיהרו והסתתרו מאחורי סלע אפור. "מדוע אתם בורחים מפניי?" שאלה הילדה הגדולה. "אני רוצה ללטף אתכם!" "אנחנו לא רוצים ליטופים," לחששו השועלים.

"אבל אני אוהבת אתכם!" קראה הילדה.
"אנחנו לא יודעים מה את," נהמו השועלים.
"אני ילדה."

"אנחנו לא מבינים מה זה ילדה," נבחו השועלים, והתחפרו במחילה.

בדרך חזרה הביתה אספה הילדה עלים, ענפים ובוץ. היא פינתה את השולחן, לשה את הבוץ והחליקה אותו עד שיצרה מסכת פנים מחודדים, אוזניים וקורות וחיוך שועלי. במקום שבו צריכות להיות העיניים השאירה חורים צרים. אחר כך לקחה בדים והובים ותפרה ארבע כפפות בצורה כפות. בתחתית כל כפה הדביקה עיגולים מחוספסים. לבסוף שזרה זנב ארוך והברישה אותו עד שהיה רך ומעוגל.

כאשר שקעה השמש בערב הבא, יצאו השועלים הקטנים להתרוצץ בין הצללים המתארכים. הם נשכו זה את זה נשיכות משחק והתגלגלו ללא קול על עלי השלכת הלחים. פתאום שמעו רשרוש זר. הם זקפו את חוטמיהם. מי פלש אל היער? כמעט ברחו אל המחבוא, אך לפתע הבחינו בזוג אוזניים ובקצה זנב. בכפות רכות ובחיוך שועלי.

"מי אתה?" שאלו השועלים.
"שועל, כמותכם," אמר השועל המשונה, הגדול.
סבבו השועלים סביבו, רחרחו ולחששו:
"פניך מחודדים, אוזניך זקורות וזנבך רך, מעוגל,
אבל הריח שלך הוא ריח אחר, אתה לא, אתה לא שועל!"
והשועלים הקטנים חשפו את השיניים המחודדות שלהם ונשפו.

נבהלה הילדה והתחילה לרוץ! מהר מהר! וכל היער הצטמצם לחורי המסכה. כשהגיעה הביתה זרקה עצמה על המיטה ולא הסכימה לקבל לא ניחומים ולא ליטופים.
"לעולם לא אבוא עוד אל היער," נשבעה בליבה.

כל הסתיו שיחקו השועלים הקטנים בקרחת היער ללא הפרעה. הם רדפו זה אחר זה, החליקו על העלים הרכים. אך מדי פעם קפאו פתאום - רגל אחת באוויר, והרימו את ראשם כאילו הריחו משהו ממרחק.

ואז, יום אחד, הגיע מכתב למאורת השועלים:

הילדה חיה בבית עם ארון ומיטה. יש לה לחיים עגולות, תלתלים ואצבעות.
היא אוהבת לצייר ולאכול קרטיב צהוב.

השועלים הקטנים לא היו רגילים לדפים וגם לא להסברים. הם העבירו את המכתב ביניהם, וכל אחד רכן לעברו והצמיד אליו את חוטמו. הם הריחו וליקקו. הקטן ביותר אפילו נגס בו קצת. כך עשו שוב ושוב עד שהמכתב הפך לבוץ צבעוני שריפד את מאורתם.

בבוקר התגנבו השועלים הקטנים בשיירה אל מחוץ ליער.
באוזניים זקורות ואף מרחרחח חיפשו את הדרך לבית עם המיטה והארון.
כל הדרך פעם ליבם:
"פניה עגולים, צעדיה שניים ואין לה בכלל זנב,
יש לה ריח אחר, והריח הזה, מוביל אותנו עכשיו."

זמן־מה סבבו באור השמש עד שהגיעו לבית לבן שריח לחם עלה ממנו. השועלים ייללו יללות קטנות.
הדלת נפתחה. בפתח עמדה הילדה הגדולה.
היא לא אמרה דבר, רק התכופפה, לאט לאט, ונתנה להם לחם ומים. השועלים התקרבו בזהירות.
"אנחנו עדיין לא רוצים ליטופים," נהמו.
השועל הקטן ביותר התקרב עוד קצת.
"אנחנו לא רגילים להסברים."
הילדה שתקה.
"אנחנו עדיין לא מבינים מה זה ילדה"
"גם אני לא תמיד מבינה," אמרה הילדה.
"אבל," לחששו השועלים, "את מחפשת אותנו. את רודפת אחרינו. את קוראת עלינו בספרים. כמה שאת יותר ילדה, אנחנו יותר שועלים."

באביב ישבה הילדה על הסלע האפור. השמש שלחה קרניים אלכסוניות דרך העלים. השועלים שיחקו במרחק־מה. היא ציירה אותם. תמיד אהבה שועלים.

"פנייך עגולים, צעדייך שניים ועל ראשך זנב מתולתל.
יש לך ריח צהוב של קרטיב ולב בצורה של שועל."

יעל גידניאן

כל לילה הופך לבוקר על כוחו של שיר הערש

יעל גידניאן היא יוצרת ויזמת תרבות. אוצרת "סדרתרבות", ומספרת את סיפורם של יהודי איראן. בוגרת תוכנית מנדל למנהיגות בתרבות יהודית.

יאללה תנאם – נו, שתישן

מילים ולחן: האחים רחבאני, תרגום: יעל גידניאן

אלוהים, תעשה שרימא תישן
אלוהים עשה שתאהב את התפילה, ושתאהב את הצום
ושתהיה בריאה בכל יום ויום

נו, שתישן. נו, שתישן
אבשל לה יונה...
לכי, יונה, אל תאמיני
אני מתברחת עם רימא כדי שתישן
רימא שענייה מעפפות
שערך בהיר וחלק
מי שאוהב אותך יישק לך
ומי שלא? נראה לאן הוא יגיע...

הו מוכרי הענבים והשיזוף, הגידו לאמי ולאבי
צוענים חטפו אותי ממאהל (בשם) מג'דליה

נרוץ ל(מקום שבו) האפרסק נמצא תחת המשמש
ובכל פעם שתנשוב רוח, אקטוף לרימא משמש
היי והיי והיי לינא, השאילי לנו את הגיגית והקומקום שלך
שנכבס את בגדיה של רימא ונתלה אותם על שיח היסמין

יאללה תנאם רימא.. יאללה יגיחיה النّوم
יאללה تحبّ الصّلاة.. יאללה تحبّ الصّوم
יאללה تجيها العواقي.. كلّ يوم بيوم

יאללה תנאם.. יא الله تنام
لأذبلها طير الحمام
روح يا حمام لا تصدّق
بضحك ع ريمّا تتنام
ريما ريمّا الحندقة
شعرك أشقر ومنقّي
واللي حبك بيبوسك
اللي بَعْضك شو بيترقّي

يا بَيْاع العنب والعنبيّة.. قولوا لِأُمِّي وقولوا لِأَبِي
خطفوني العجّر.. من تحت خيمة مجدليّة

التّشّيشة والتّشّيشة
والخوخ تحت المشمشة
كلّ ما هبّ الهوا
لأقطف لريما مشمشة

"ח'טפוני אל ר'ג'ה..." – "צוענים חטפו אותי מן המאהל", שרה הרועה הקטנה, רימא, בשיר הערש הפופולרי ביותר בקרב דוברי ערבית בעולם כולו, השיר "אללה תנאם" (לבנון, 1968). זהו שיר מבית היוצר של היוצרים הלבנונים האחים רחבאני, והביצוע הראשון והאלמותי שייך לשותפה שלהם ליצירה ולמשפחה, פירוז. השיר יפה ומתאר את תפילת האם על בתה, לפני השינה, ואת הסיפור שהיא מספרת לילדה כדי שתירדם. אך לפתע נכנס לשיר קטע מסיפור אחר: ילדה קוראת לעזרה ומספרת איך חטפו אותה בזמן המרעה. היא שרה מתוך מאהל הנוודים שלקחו אותה, היא שרה בתקווה שהשיר עצמו יעזור לה לחזור הביתה.

הרבה שירי ערש אחרים כוללים
אף הם נושאים מפחידים
ומעוררי אימה. בעברית, למשל,
שירו המפורסם של אלתרמן:
"לילה לילה אחד היה טרף / לילה
לילה, שני מת בחרב / לילה לילה
וזה שנותר / נומי נומי, את שמך
לא זכר..."

מה לסיפור על חטיפה בתוך שיר ערש מרגיע, בתוך יצירה נעימה עם קצב עדין, שנועדה לפעוטות שהולכים לישון? אולי שמתם לב שהרבה שירי ערש אחרים כוללים אף הם נושאים מפחידים ומעוררי אימה. בעברית, למשל, שירו המפורסם של אלתרמן: "לילה לילה אחד היה טרף / לילה לילה, שני מת בחרב / לילה לילה זה שנותר / נומי נומי, את שמך לא זכר..." או שיר הערש האנגלי המוכר והידוע, Rock-a-bye Baby שמילותיו:

Rock-a-bye Baby

שיר ערש עממי אנגלי

Rock a bye baby on the tree top,
When the wind blows the cradle will rock,
When the bough breaks the cradle will fall,
And down will come baby, cradle and all.

תרגום: רמי בר-גיורא

נדנד נדנד על העץ נדנד,
תישוב לה הרוח העריסה תתנדנד,
יישבר הענף העריסה תיפול,
מטה יפלו התינוק והכול.

מדוע הנושאים האיומים הללו מופיעים בשירי ערש שמיועדים לפעוטות? ואיך זה שהורים שרים את השירים הללו לילדיהם? נתחיל רגע בניסיון להסביר מדוע קיימים שירי ערש. לכאורה, התכלית ברורה: זהו שיר או נעימה שאמורים להרדים תינוק או פעוט, לעזור לו לישון. רמי בר-גיורא, פסיכולוג ילדים וחוקר, מציע כיוון נוסף. לטענתו, השיר הוא מעין כלי שמרגיע את המרגיע. האם או האב

נדרשים להרגיע את התינוק הקטן ולסייע לו להשתחרר ולהתמסר לשינה. אבל, פעמים רבות, האם עצמה מגיעה לרגעי ההרדמה כשהיא מותשת מיום ארוך של טיפול בתינוק ובבית, ואולי גם בעבודה ובדברים נוספים. היא דואגת לפעוט שלה ואוהבת אותו, אך מתוסכלת מתשומת הלב האינסופית שדורש התינוק הקטן. על פי בר-גיורא, שיר הערש מהווה מקום לפריקת התסכולים, מעין סובלימציה לרגשות הקשים שעולים אצל הורים ברגעי ההרדמה.

ההורה פורק תסכולים, ובאשר לתינוק, או לתינוקת הקטנים, הם הרי לא מבינים את מילות השיר. המילים הללו מְלוּות, בדרך כלל, בלחנים עדינים ונעימים שמתאימים לשעת ההרדמה המיוחדת. כך מקפל בתוכו שיר הערש שתי תכליות המתקיימות במקביל: האחת, להרגיע את התינוק באמצעות נעימה יפה, באמצעות קולה של אמא והערסול העדין של הגוף. השנייה, להרגיע את המרגיע/ה, את האם או את האב, באמצעות שירה שמבטאת את הכעס והתסכול, ואת הפחדים של העולם הזה שצפים לעתים קרובות בשעות ההרדמה.

הנה כי כן, להורה המרגיע ומרדים את הילד מצטברים תסכולי היום-יום, אך נלווים אליהם פחדים איומים מן העולם שאליו הביאו את תינוקם. והעולם הזה עלול להיות מסוכן ומפחיד. בשעה הזו, שעת הדמדומים, בין החושך לאור, בין הערות לשינה, מגיע פתאום רגע שבו ההורה יכול להתפנות ממשימות התפעול של העולל, ולחשוב מחשבות. ברגעים אלה עולות וצפות החרדות ההוריות וכל סכנות הקיום והעולם. גם אלה מתבטאות במילותיהם של שירי הערש. באיחולים ובתחינות שמובעות בתוך השירים.

“אֵלֶּה נָנָה אֵי אֵלֶּה בּוֹבֶה” הוא שיר ערש מוכר מאוד בלאדינו. מילות השיר בתרגום חופשי: “שיר הערש מרדים את ילדתי, יצירת תנובת שדי, אך לא מפרי בטני.” גם כאן, השיר מכוון לסיפור עלום שנמצא מאחורי השיר. למעשה, השיר הזה הוא פרגמנט אחד מתוך רומנסה ספרדית המספרת סיפור ארוך ומפותל, על שבין של נשים נוצריות בידי המורים (מורו, הכובשים המוסלמים של ספרד), על חילופי תינוקות ועל החלפת זהויות. את הסיפור הכרנו באמצעות ד”ר שושנה וייך-שחק, חוקרת אוצר הרומנסירו של יהודי ספרד. וכך, בדרך מפותלת, שיר הערש מקפל בתוכו סיפור שמקפל בתוכו את סיפורם של ספרד, היהודים, המוסלמים והנוצרים, חילופי הזהויות והדמויות והסכנות שבעולם הזה, סכנות מעשה ידי אדם.

בשעה הזו, שעת הדמדומים, בין החושך לאור, בין הערות לשינה, מגיע פתאום רגע שבו ההורה יכול להתפנות ממשימות התפעול של העולל, ולחשוב מחשבות. ברגעים אלה עולות וצפות החרדות ההוריות וכל סכנות הקיום והעולם.

A la nana y a la buba

Ce durma la criatura

El dió alto que los guarde

A los niños de los males

תרגום (שירי ולא צמוד למשמעות): יעל גידניאן

הסבתא והבובה

מרדימות את ילדתי

מרחמי אותה לא הוצאתי

אחרי השבעה באוקטובר הבחנתי בכך פתאום, כאילו לא ראיתי את זה קודם: שני שירי ערש שבהם עסקתי, מתרבויות שונות ומתקופות שונות, מספרים סיפור על חטיפה, על הפרדה של ילדים ממשפחתם. עליהם אפשר להוסיף את השיר העברי המוכר, "ערב מול הגלעד" שכתבה לאה גולדברג ב-1938. שם מדובר על פרידה של טלה מאמו, ויש מי שמייחסים את המילים

שכתבה ללינה המשותפת בקיבוץ, בנפרד מההורים. ובימים

שבהם שירי ערש מפחידים קמים לתחייה במציאות משוגעת,

בימים שבהם סיפורי אימה קדמוניים הופכים למציאות עכשווית, זה הזמן להתחבר מחדש לכוחם של שירי ערש.

לאמצעי העתיק הזה, שיר הערש, יש יכולת לייצר חוויה

תרפויטית משפחתית. באווירת הדמדומים ובערב שיורד, זהו

רגע של הפגה ופריקת תסכולים, כפי שתיאר בר-גיורא. זה רגע

של חיבור לפחדים ולחרדות עמוקות של הורים על ילדיהם.

ומתוך החרדה הזו, והעולם המפחיד באמת הזה, שיר הערש

הופך גם לרגע של תפילה. מתוך חיבור מלא לעצמי, מתוך

חיבור לתינוקת או לתינוק, מתוך הרגע המזוכך הזה של חשכה בחוץ וצלילות

שלמה בפנים, רגעי ההרדמה ושיר הערש הופכים לרגע של תפילה אמיתית,

מחוברת, מדויקת: שתזכו לחיים טובים וארוכים. שתהיו מוקפים באנשים

נפלאים תמיד. שתחיו.

ב"ערב מול הגלעד" השיר הופך לתפילה על שובו של הטלה לחיק אמו, וכך

גם בשירי ערש רבים, התפילה היא חלק משמעותי מהטקס. באחת הגרסאות

של "ללאי" באיראן ("ללאי" הוא שיר ערש בשפה הפרסית), האם מתפללת על

ילדה שיזדקן (כלומר, שיזכה לחיים ארוכים!) ושכתי הקוראן יהוו לו דרך וגורל.

בשירי ערש יידיים מבקשים ההורים שילדם יהיה תלמיד חכם ("ראזשינקעס

בימים שבהם שירי ערש
מפחידים קמים לתחייה
במציאות משוגעת, בימים
שבהם סיפורי אימה קדמוניים
הופכים למציאות עכשווית, זה
הזמן להתחבר מחדש לכוחם
של שירי ערש

מיט מאנדלען" – "צימוקים ושקדים"), או שבתם תינשא לתלמיד חכם ("עס קומט א קאזאלע א וויסע" – "הנה באה עז לבנה"). וגם בערבית, האם מתפללת על בתי שתהיה בריאה ושתאהב את התפילה ואת הצום ("יאללה תנאם" – "נו, שתישן").

ואולי זה הזמן להתחבר מחדש לשירי ערש ולתפקיד החשוב שלהם בעולם. להתחבר לכוח של תפילה על הילדים ועל הטוב. להתחבר לפחדים הקמאיים ביותר שלנו, לתסכולים האמהיים הגדולים ביותר, ולשיר אותם החוצה, לשיר לתינוק, לשיר לעצמנו. להתחבר לעוצמה המופלאה של לילה שהופך לבוקר, שוב ושוב ושוב. לתקווה שיש בילדות ובהורות, לאמונה בחיים.

עיקר המידע במאמר הגיע מעבודת תחקיר לקראת הסכת חדש, "שיר ערש", יצירה משותפת של עומרי בן-דור, יאיר הראל ויעל גידניאן.

תנו לגדול בשקט

הכוח המרפא של התרבות

אמיר חרש

תעלומת הברווזי של ברווזי – פרק מתוך
הספר "תעלומות מלון נוף לחוף"

גליה עוז

ואולי אין ארץ לעולם לא – כשהטרגדיה
משתקפת בפניהם של ילדים

מירב רוט

"ספר החתולים זה עליו" – על כוחה המרפא
של היצירה למול הטראומה

דני אדמסו

שלושה שירים

תמר הוכשטטר

אחרית דבר: תנו להם אמת

סער גמזו

מה שרים ילדים במלחמה – מדוע המורכבות
נעדרת מרשימות ההשמעה לילדים

קאיד אבו לטיף בשיחה עם יותם שווימר

דגל לבן של שותפות

נעמי (יפה) עיני

ילדים במלחמה – עת משמעות – כיצד ניתן
לגלות את המשמעות שהתערעה

לילה נוי

מה נגיד לילדים? על כוחה של התרבות
לשהות בתוך צרימות המציאות

מה שרים ילדים במלחמה מדוע המורכבות נעדרת מרשימות ההשמעה לילדים

סער גמזו הוא שדרן ועורך רדיו בנלגל"צ, עיתונאי מוזיקה, יועץ תקשורת לארגוני תרבות. בוגר תוכנית מנדל למנהיגות בתרבות יהודית.

בשבועות הראשונים אחרי שבעה באוקטובר לא הצלחתי להאזין למוזיקה. לא הצלחתי להביא את עצמי אקטיבית לבחור שיר או להרכיב רשימת השמעה. אם לוקחים בחשבון את העובדה שכבר מעל לשני עשורים אני עורך ומשדר מוזיקה, כותב עליה ונהנה ממנה (בעצם מאז שאני זוכר את עצמי), העובדה הזו נדמית דרמטית יותר. האירועים המזעזעים של אותה שבת, החוסר המוחשי של החטופים והנופלים, אימת המלחמה, מראות ההרס והסיפורים טורדי המנוחה חסמו אצלי כל אפשרות אמיתית ליהנות ממוזיקה. זה כמובן לא אפשר לי לשדר ולערוך את תוכנית הרדיו שלי, אבל חלחל גם ליומיום – איך ולמה אני יכול להאזין במהלך היום בלי להרגיש ניכור למציאות, ואיך ומה אני יכול להשמיע לילדיי כדי שאסייע לתווך להם את הזוועות האלה מבלי לפגוע בנפשם הרכה? השאלות האלה חידדו מאוד את ההבדל בין שני התפקידים האלה שלי: האם כעורך ושדרן אני אמור להציף את המורכבות? האם ברדיו יש מקום לדיון מעמיק או שצריך להקליל כמה שיותר?

האם כאבא אני צריך לספק לילדיי פסקול קופצני ואסקפיסטי או לעורר מחשבה ודיון על נושאים כבדי משקל? האמת העגומה היא שבשבועות הראשונים פשוט נמנעתי. העדפתי לשמוע את רצף הפרשנים בטלוויזיה וברדיו מנסה ללוש את הכאוס לתוך נרטיב מסודר יחסית ולא לחפש אחרי שיר או שירים שיעשו את זה. אילוצי פרנסה הביאו אותי לחזור ולעסוק במוזיקה, אבל מול הילדים, ובעיקר מול בכורתי, נותרתי משותק. הרצון האוטומטי היה לגנון עליה לחלוטין מפני הרוע הצרוף, למנוע ממנה היכרות עם הצד המפלצתי שבאדם ולעטוף אותה בבועה אטומה ובטוחה. התקשיתי להסביר את המורכבות הזו לילדה בת שש, מפני שלא הצלחתי ועודי מתקשה להסביר אותה לעצמי, וגם בתפריט המוזיקלי שבו הזנתי אותה לא היו אזכורים למלחמה. אמנם היא הייתה חשופה למשדרי חדשות ולשיחות אקטואליה של מבוגרים בבית ובסביבה, אבל היה ברור לי שאין לה את הכלים הדרושים כדי לתפוס את התמונה על כל מרכיביה – הצודקים, האכזריים והבלתי נמנעים.

אחרי ההלם הראשוני החלה להתקבע שגרת מלחמה גם בתפריט המוזיקלי שלנו בבית. עם הילדים שמענו שירי ילדים אסקפיסטיים ומתקתקים (מתברר שלהיטי הענק של סטטיק ובן אל התבגרו ממש יפה), וברדיו שמענו ש"יהיה טוב". אמנם הלהיט הזה של יסמין מועלם נכתב מתוך סיטואציה זוגית ושוחרר לפני המלחמה, אך עתה עבר השלכה אל הלאומי. הקול הסדוק של מועלם והטון החשוף שלה, שילוב של אלמנט אמוני לצד אופטימיות זהירה, עזרו לשיר לדלג מהסלון שלה ושל בעלה אל המרחב הכל-ישראלי. השורה "הפרחים ישבו לפרוח" מרפררת לשיר "מקום לדאגה" של מתי כספי, והשילוב של לשון יחיד ורבים כמעט מתיכה יחד את החוויה האישית עם הלאומית. גם "יהיה טוב" של דיוויד ברוזה חזר לרשימות ההשמעה, אך הוא נכתב על רקע הסכמי השלום עם מצרים, ולכן נגע פחות בפצע הפעור. אפשר היה למצוא בשירים האלה, לכל הפחות בהאזנה מקרית להם, נחמה מסוימת, אך נעדרה מהם המורכבות העצומה שיש לרגע הזה בזמן.

אני חוזר ומשתמש במילה "מורכב" על הטיותיה השונות, כי גם מרחק החודשים שעברו מאז האסון לא הצליח לנסח עבורי ועבורנו את מכלול התחושות והרגשות שלנו. כאן ממלאת האמנות בכלל, והמוזיקה בפרט, תפקיד קרדינלי בעיניי: היא מכירה במורכבות, מנסחת אותה, ומספקת שכבת פענוח ופרשנות למציאות על מורכבויותיה, מייצרת בה סדר, מעניקה זוויות מבט חדשות ובלתי צפויים, מנסה לייצר התרה. השבועות הראשונים של הלחימה שלחו את האמנים להופיע בפני חיילים, פצועים ומפונים, ועברו חודשים לא מעטים עד שהחלו להופיע

כאן ממלאת האמנות בכלל,
והמוזיקה בפרט, תפקיד
קרדינלי בעיניי: היא ממירה
במורכבות, מנסחת אותה,
ומספקת שכבת פענוח ופרשנות
למציאות על מורכבויותיה,
מייצרת בה סדר, מעניקה זוויות
מבט חדשות ובלתי צפויים,
מנסה לייצר התרה

שירים שמציעים מבט מרובד ולא חד־משמעי על "המצב". הראשון והמהיר ביותר שהגיב ישירות למצב היה אייל גולן עם "עם ישראל חי". שיר פופ עם ארומה יהודית, שמסלק את הספקות והלבטים לטובת ה"ביחדנס" המרגש שהופיע בעיקר במעשים של ארגוני החברה האזרחית של אותם ימים, וכמו מועלם וברוזה מבטיח שהכל יהיה טוב יותר בקרוב ("בקרב תזרח השמש/ נדע ימים יפים מאלה"). ימים ספורים אחרי ששחרר השיר, הוא כבר עשה את המעבר מעולם המבוגרים אל עולם הילדים – בתי שרה אותו לעצמה באחד הימים כשהחזרתי אותה מהגן. "הגננות השמיעו לנו אותו היום", סיפרה לי, אבל כששאלתי אותה על מילות השיר, גיליתי שהשמעה לא מוסגרה עבור הילדים על ידי הצוות בגן. מבחינת הצוות, השיר עבד כמעט לחלוטין ברמה הפונקציונלית בלבד – שיר קצבי שמספר לילדים שהם בצד הנכון והצודק והמנצח, בלי להעמיס עליהם את משקל הדילמות הלאומיות שקורעות את החברה שלנו. המקרה הזה מייצג אינספור מקרים שבהם שירי מבוגרים "הועתקו" אל עולם הילדים, כשהמשותף להם בדרך כלל הוא מסר קל לעיכול, קצב מידבק ופנייה למרכז של הקונצנזוס החברתי המדומיין.

שבועות ספורים אחרי "עם ישראל חי", שוחרר "חרבו דרבו" של נס וסטילה, והצליח להיות שטוח וחד־ממדי אפילו יותר. זהו מניפסט לוחמני שכולו שיכרון כוח, אלימות ויצר נקמה מבעבע. פה כבר לא מבטיחים עתיד טוב יותר או סולידריות ולכידות, אלא נצחון מוחץ ומהדהד. השיר עושה את הקפיצה ההפוכה – מעולם הילדים אל עולם המבוגרים. עבור המבוגרים, שממהרים לאמץ אותו, השיר מצדיק דה־הומניזציה של האויב ומחיקה של הקונפליקטים המוסריים שמביאה עימה המלחמה. מעבר למיליטנטיות העולצת שלו, הפער בין המילים שמבטאות ניצחון קליל וסוחף של צה"ל, לבין מציאות הלחימה המתמשכת והעקובה מדם, הפכו אותו לתלוש בעיניי. מיליוני השמעות בשירותי הסטרימינג לימדו אותי שהרוב חושב אחרת, או לפחות לא מחפש למצוא בְּשִׁיר דריל פֶּתַח לקתרזיס. יכול להיות שהמשולש המוגדר על ידי הנקודות: ילדים־מוזיקה־מלחמה, מעולם לא התקיים?

הימים שאחרי, וההיעדר המוחלט של שירי ילדים שעוסקים בנושא, שלחו אותי לחפש כאלה. גיליתי מעטים, וגם הם לא נכתבו במפורש לילדים. היה להם מכנה משותף: כולם הדגישו כמיהה לשלום לצד הגבורה וצדקת הדרך הבלתי מעורערת. בין הבולטים שבהם: "בשנה הבאה" של נעמי שמר, "המלחמה האחרונה" של חיים חפר, "אליפלט" של נתן אלתרמן. לאורך רוב שנות קיומה של ישראל, שירי הילדים, וסוגי יצירה אחרים, נמנעו כמעט לחלוטין מטיפול בנושאים הנפיצים האלה. מי שכן ניגשו באומץ לתווך מלחמה לילדים הותרצה

הימים שאחרי, וההיעדר
המוחלט של שירי ילדים
שעוסקים בנושא, שלחו אותי
לחפש כאלה. גיליתי מעטים,
וגם הם לא נכתבו במפורש
לילדים. היה להם מכנה משותף:
כולם הדגישו כמיהה לשלום
לצד הגבורה וצדקת הדרך הבלתי
מעורערת

אתר עם הספר "מלחמה זה דבר בוכה" שראה אור בשנת 1975, ורעיה הרניק, שכתבה לבנה את "שירים לגוני". בשירים של אתר והרניק ניתן למצוא גבורה והגנה על הבית, אבל גם פחד וחוסר ודאות. אתר עוסקת בין היתר בהשפעה שיש למלחמה על משפחה שבה האב מגויס ("אָבאָ שְׁלִי יָבֹא בְּשֶׁבֶת/ בְּטוֹחַ וְקִצָּת אוֹלִי/ וְזֹאת אוֹמֶרֶת שְׁאֶפְשֶׁר לְשִׁמּוֹחַ/ אֲבָל לֹא לְהִגָּזִים מִדִּי.// כִּי עַד שֶׁבֶת יָכוֹל לִהְיוֹת/ שְׂיִחֻלוֹ שְׁנוּיִים/ וְאֵז אֲנִיחֵנוּ נִתְאַכְזֵב/ וְנִמְרָר לְאִמָּא אֶת הַחַיִּים". מתוך שיר מס' 9), ולא חוששת לעסוק בפחד עצמו ("אֱלֹהִים, אֱלֹהִים הַגָּדוֹל, תַּעֲשֶׂה, / שֶׁכָּל הַחַיִּים יֵאָכְלוּ וְיִשְׁתְּנוּ/ זֹאת אוֹמֶרֶת, שֶׁהֵם יִחְיוּ וְכָל זֶה.../ וְגַם/ תַּעֲשֶׂה שֶׁהֵם/ יִפְחָדוּ.// אִם שְׁלֹנִי יִפְחָדוּ/ וְגַם שְׁלֵהֶם יִפְחָדוּ/ וְכָל אֶחָד יֹאמַר שֶׁהוּא לֹא רוֹצֶה, / אֵז כָּל הָאִשִּׁי הַמְּמַשְׁלוֹת יִגִּידוּ: 'בְּסֶדֶר, מָה נַעֲשֶׂה?' " מתוך שיר מס' 3). הרניק, שכתבה לבנה את השירים בילדותו וניבאה בצורה מצמררת את נפילתו, מעיזה ונוגעת בנושא המצמית מכולם – מות בנה בקרב.

אמנם המקרים של אתר והרניק בודדים, אך מלמדים את חשיבות התיווך של המלחמה לילדים. השירים שלהן מבקשים ללמד את מחיר המלחמה ברמה האישית והלאומית, ולהציב סימני שאלה עדינים מול צייט־גייסט שצוהל אלי קרב מתוך שכנוע פנימי עמוק בצדקתו ובניצחונו החד־משמעי.

שירי ילדים, ותרבות ילדים
בכלל, נוצרים ברובם המוחץ
על ידי מבוגרים, ואלו אינם
מצליחים – או נמנעים כבר
עשורים – לנסח עבורם תמונה
שבורה ואמביוולנטית

השירים האלה מעולם לא הולחנו, וקל לדמיין את הסיבות מדוע. הם שואפים לייצג מורכבות גדולה, הם מציפים לדיון ערכים ואידיאלים שבמחלוקת, הם לא חד־משמעיים ונחרצים כמו "הניצחון המוחלט" (שבאופן אירוני הוא תיאור מעורפל לחלוטין, במקרה שלנו). שירי ילדים, ותרבות ילדים בכלל, נוצרים ברובם המוחץ על ידי מבוגרים, ואלו אינם מצליחים – או נמנעים כבר עשורים – לנסח עבורם תמונה שבורה ואמביוולנטית. ייתכן שהדבר נעוץ בתפיסה הדיכוטומית של

ילדים – "טובים" מול "רעים", אך קשה להתעלם מהמחשבה שדווקא הרצון של המבוגרים לגונן על הילדים ולעטוף אותם הוא המחסום המרכזי כאן. את בתי בת השש קשה היה לשכנע לקרוא איתי בשירים האלה, אבל עבורי הם סימנו הכרה מבורכת באמביוולנטיות של המלחמה. מצאתי בהם, לצד רלוונטיות מצמררת, ניסיון כן ואמיץ להגיש לילדים צעירים הצצה אל עולם המבוגרים.

אחרי שלושה חודשים ארוכים חזרתי לערוך ולשדר, וחיפשתי שיר שיש בו הרבה מן האור אבל גם מעט מן החושך. כזה שיבטא במקביל את הרצון הבלתי נגמר שלי לעטוף את הילדים ולגונן עליהם, אך לא יתעלם מהרוע שמסביב. שיר למבוגרים שידבר גם אל הגיל הרך. את התשובה מצאתי ב"דע" של שי צברי, שיר שריגש אותי כבר כשיצא לאור בתחילת 2021, אך עתה נטען במשמעות גדולה פי כמה. ההצגה הטבעית שמתקיימת בושל הטוב והרע הזכירה לי מאוד את שיריהן

של אתר והרניק. המילים, של אבישי חורי, נכתבו בהשראת מדרש בראשית רבה שאומר: "אין לך עשב ועשב מלמטה שאין ממונה עליו מלמעלה, ושומר אותו... ואומר לו גדל". הן אינן עוסקות במלחמה באופן ישיר, אך האזנה מחודשת להם בתוך ימי המלחמה חשפה שהן מציגות ברגישות וביופי גדול את המאבק התמידי בין אור וחושך.

דע

אבישי חורי

דע לך שכל עֶשֶׂב ועֶשֶׂב
יש לו מלאך טוב שאומר לו "גדל".

אבל דע,
יש שמלאך נרדם.
יש שרפות ביער,
יש עֶשֶׂב שוטף ואכזבת מלאך
בוצרת את הערוגה.

יש שנים שחונות עוברות בשדה כמו חרמש,
תנים משתופפים כתבואה הנדרסת.
יש שכאבי גדילה מצהיבים את הירק,
ועם הגבעול מתגבהת תהיה: אולי מוטב היה
להשאר פקעת.

אבל דע. יש מלאך. לכל הפחות היה.
מישהו ירד כמו טל כשהבקר
בקע מציצי הלפנות,
לחש לך
גדל.

צברי שר את המילים כָּאֵב השר לילדיו, וקולו רך ואבהי. המקהלה הקטנה
שמלווה אותו מסייעת לתחושה ה"עוטפת" של העיבוד, והציווי "גדל!" מרמז
שגם הסכנות והקשיים שבדרך לא יפריעו לילדים לצמוח ולגדול. אחרי ההשמעה
בתוכנית לקחתי אותו הביתה, השמעתי לבתי ודיברנו מעט על השיר והמילים.
לרגע היה נדמה לי שהיא ממש מבינה את הדאגות והפחדים שלי, כשעצרה לרגע
משמעוטי של שתיקה למחשבה ועיכול. אבל מיד אחריו הביטה עליי בעיניים
תמימות ושאלה, "אבא, אתה יכול לשים לי 'נאדי באדי'?"

קאיד אבו לטיף בשיחה עם יותם שווימר

דגל לבן של שותפות

קאיד אבו לטיף הוא מנהל אמנותי של תיאטרון אליימאמה – בית היוצר של המרכז הקהילתי רהט, יזם ומוביל תרבות. מנחה קבוצות דרמה וכתביה יוצרת דו־לשוניות.

יותם שווימר הוא העורך הראשי של הוצאת "טל-מאי" וכתב העת המקוון "הפנקס". מבקר ספרות, מנחה סדנאות כתיבה ומרצה על תרבות וספרות לילדים.

מאורעות האימה הרצחניים שהתרחשו בשבעה באוקטובר ניפצו הרבה אקסיומות בחברה הישראלית. על פי קאיד אבו לטיף, מנהל אמנותי של תיאטרון אליימאמה ברהט, יזם ומוביל תרבות בחברה הבדואית, הם גם ניפצו את הנרטיב הדיכוטומי בין ערביי ישראל והתושבים היהודים. "לכל עיר ערבית גדולה בישראל יש נרטיב שהיא מספרת לחברה הערבית," הוא מסביר. "נצרת, העיר המובילה בחברה הערבית, ניסחה נרטיב של דו־קיום, שבפועל מנציח את המעמד של החברה הערבית כחלשה אל מול החברה היהודית החזקה. השבעה באוקטובר ניפץ את הנרטיב הזה: אין חזק מול חלש – יש אנשים שנמצאים בעת מצוקה, ומצוקה זו ניכרת אצל כולם."

רהט, העיר הגדולה בחברה הבדואית, חרתה על דגלה אחריות – כלפי פנים וחוץ. "רהט החליטה שהיא לא יכולה להמשיך לספר את אותו סיפור. הנרטיב צריך להשתנות לשותפות גורל. כולנו חייבים לעבוד."

ואבו לטיף עבד. עד מהרה הוקם החמ"ל המשותף. בדומה ליוזמות אזרחיות רבות בתחילת המלחמה, החמ"ל לא נתמך על ידי גורמים ממשלתיים, והתמקד בעיקר בסלי מזון. "בשבעה באוקטובר לא היתה מדינה," סכר אבו לטיף, "מי שהרים אותה אלו ארגונים אזרחיים. לחיילים לא היה ציוד ולא אוכל. אחי ז"ל, אחמד, ואני ידענו שאם אנחנו לא נעשה מעשה – אף אחד לא יעשה. אם הייתי מחכה שמשרדי הממשלה ישיגו לי תקציבים, כלום לא היה קורה. היה לנו ברור שזה לא זמן לחפש את החור של הגרוש."

אבל האחים ושאר המתנדבים לא הסתפקו בסלי מזון. "אחמד אמר לי: 'אתה איש של תרבות. איפה הנשמה בכל הסיפור הזה?' " מכאן נולד הרעיון של סלי אמנות ויצירה. "דרך התיאטרון יצרנו קשר עם תיאטרות ברחבי הארץ ועם גורמים נוספים. תרמו לנו ספרי ילדים, חוברות ועוד, וכך הכנו בחמ"ל סלי יצירה ואמנות." למרות היותו מנהל אמנותי של תיאטרון, אבו לטיף מגדיר את עצמו כ"קבלן תרבות", אחד שנמצא בשטח, מכין את הקרקע ופועל עד לקבלת התוצר המוגמר. "לא רצינו שרק ייקחו דברים הביתה," הוא מבהיר, "אז קיימנו שעות סיפור ותיאטרון, נפגשנו בשטח עם המון ילדים וילדות."

— הפרויקט התרבותי הזה היה מיועד רק לחברה הבדואית?

"בהתחלה נפגשנו עם ילדים מהפזורה הבדואית, ואחר כך הגענו לילדים שהיו בבית חולים סורוקה, ולמפונים בים המלח ובירושלים. סיפרנו להם סיפור או המחזון אותו, יצרנו עבורם הפוגה מהמציאות הקשה, ובסוף הענקנו להם סלי אמנות ויצירה שאפשר להם לצייר, לכתוב ולקרוא. כמדיום אמנותי התיאטרון הוא אמנות שמתקיימת ב'לייב', אמנות בלתי אמצעית – צריך רק קהל, והקהל היה איתנו. לתיאטרון יש כוח אדיר כי הוא אמנות ישירה מאוד, אנשים יכולים להגיד כל מה שהם רוצים דרכו."

גישתו האמנותית של אבו לטיף נשענת על אינטראקטיביות והפריה הדדית – יש שחקן וקהל שמדברים תוך כדי, מביעים את עצמם. "אני לא רוצה דממה במופע," הוא מבאר. "ילדים קמים תוך כדי, ובמפגשים אני מפעיל אותם ומבקש מהם לזוז, ואפילו שישחקו תפקידים, שלא ירגישו זרים לעולם הזה. זה מגיע מתחום האימפרוביזציה – האמן מאפשר לקהל שלו להרגיש חופשי. בדרך כלל מגיעים עם גישה שהאמן הוא יודע כול, ואנחנו שוברים את המוסכמה הזאת. זה היה רלוונטי במיוחד לתקופה הזו, כשהקהל הורכב מילדים שחוו טראומה. נתקלתי בילדים שהיו בתחרות זה עם זה איפה היה רע יותר

נתקלתי בילדים שהיו בתחרות
זה עם זה איפה היה רע יותר
ולאיזו משפחה נהרגו יותר.
הייתי יוצא משם מרוסק, שזה
השיח של הילדים. העובדה
שהם יכלו לתעל את המקומות
הרגשיים האלו דרך התיאטרון
והסיפור היתה מהותית

ולאיזו משפחה נהרגו יותר. הייתי יוצא משם מרוסק, שזה השיח של הילדים. העובדה שהם יכלו לתעל את המקומות הרגשיים האלו דרך התיאטרון והסיפור היתה מהותית.”

לא במקרה אנחנו רואים תמיד
בכל מלחמה את האמנים
בחזית של קו התמיכה.
מבחינתי האחריות היא של
שותפות הגורל

לא רק הילדים שפגש אבו לטיף חוו טראומה. אחיו, אחמד, לוחם בגדוד 8208 של חטיבה 261, נפל בקרב ב-22.1.24; קרובי משפחה נוספים שלו נהרגו או נלקחו בשבי. “אתה לא מוצא בית שלא ספג מכה קשה,” הוא מספר. “זה אירוע שלא חווינו מעולם, ויש לנו אחריות. יכולתי לומר שהמצב לא טוב ולבכות על מר גורלי, אבל לדעתי לאמן אין את הפריבילגיה לעשות את זה, ולא במקרה אנחנו רואים תמיד בכל מלחמה את האמנים בחזית של קו התמיכה. מבחינתי האחריות היא של שותפות הגורל. גם כשהקמתי עם דני אלטר, בחור יהודי, את תיאטרון אליימאמה באפריל 2021, לפני מבצע ‘שומר חומות’, זה היה מתוך כוונה שתהיה עשייה משותפת, אחדות אמיתית, כי בלעדיה אין לנו עתיד; נמשיך לדבר עוד על אותו דבר שאנשים כבר מכירים ולא באמת משנה את המציאות. כאמנים יש לנו אחריות גדולה ליצור יחד למרות הכאב והקושי הגדולים, ואני יודע שזה עוזר מאוד לילדים.”

— איך התמודדת עם עשייה תרבותית לילדים בזמן שאתה עצמך מתאבל?

“נתינה זה ערך, ואתה לומד אותו כל הזמן. זאת פרקטיקה שצריך לעסוק בה תמיד. כשאתה נותן מהלב זה משחרר, מרגיע. זו תרפיה ממש. כשאני נותן כל מה שיש לי, ודאי כאמן, אני מקבל בחזרה אהבה וחיבוק שאני זקוק להם כאח שכול, וכמי שקרובי משפחה שלו בשבי. בלילות אני בוכה ולא מצליח לישון. אנשים רואים רק את הצד המחייך שלי, אבל אני מרוסק מבפנים ושוב. הנתינה עוזרת לי להתמודד עם המציאות. גם בגלל שאנחנו לא מדברים על קיומים נפרדים של ערבים ויהודים, אלא על חיבורים ועל גורל אחד שאותו אנחנו חולקים ושצריך לקחת אחריות עליו, כאשר אני מיישם את זה בפועל, זה נותן לי הרבה כוח, ובמידה מסוימת מניח את היסודות לעבודה הקשה שמחכה לחברה ולתרבות הישראלית בכללותה אחרי המלחמה. מה גם שהרעיון למהלך היצירתי-אמנותי הגיע מאחי אחמד, ואני ממשיך את זה לעילוי נשמתו, למענו, ואמשיך לעשות את זה תמיד.”

— אמנות שמיועדת לילדים בהחלט יכולה ליצור חיבורים שמקורות אחרים לא מסוגלים. ובכל זאת, פעלת בתקופה נפיצה במיוחד. איך הגיבו הילדים למופעים תיאטראליים שבהם יש ערבים ויהודים שמציגים יחד?

בהתחלה הם לא ידעו 'איך לאכול
את זה' שיש שחקן יהודי ושחקן
ערבי על במה אחת

"ילדים הם הקהל הכי אמין: הם לא משקרים. התגובות שלהם
הכי אמיתיות. אני מודה, בהתחלה הם לא ידעו 'איך לאכול את
זה' שיש שחקן יהודי ושחקן ערבי על במה אחת. זה נכון גם לגבי
הילדים הבדואים וגם לגבי היהודים. אבל לאט לאט, ממש תוך
כדי המופע, זה השתנה. כשהם ראו שאנחנו עובדים ביחד ושחשוב לנו לעשות
את זה על הצד הטוב ביותר, הם למעשה חזו בשותפות הלכה למעשה – ומאחר
שמדובר בתיאטרון, הם יכלו לראות את זה קורה מול העיניים
שלהם, ואני בטוח שזה משפיע עליהם. זאת העשייה שאנחנו
צריכים לחיות אותה, ולא רק להגיד אותה בסיסמאות ובמילים.
אנשים, ובטח ילדים, צריכים לראות את היוצרים – לא משנה
מאיזה רקע הם באים – עובדים ביחד. אנחנו לא אנשי צבא
ולא יודעים להשתמש בנשק, אבל אמנים מניפים דגל לבן בעת
מלחמות, וזה מסר חשוב עבור הילדים."

כשהם ראו שאנחנו עובדים ביחד
ושחשוב לנו לעשות את זה על
הצד הטוב ביותר, הם למעשה
חזו בשותפות הלכה למעשה

אבו לטיף מאמין שהחברה הערבית בישראל הוכיחה מנהיגות ראויה לאחר
מאורעות השבעה באוקטובר. אולם חוסר האמון עדיין פושה בחברה בכללותה,
ודווקא האמנות לילדים יכולה לשנות זאת.

"הופענו מול ילדים מקיבוץ בארי ומול ילדים בפזורה הבדואית. אצל הילדים
היהודים, הערבי האחרון שהם זוכרים זה המחבל שנכנס להם
הביתה, ואצל הילדים הבדואים היהודי האחרון יכול להיות
גורם שלילי עבורם. אבל פתאום, למשל אצל ילדי בארי, הערבי
האחרון שהם רואים הוא דווקא זה ששיחק איתם, ששיתף איתם
פעולה. ככה, באמצעות התרבות, אתה הופך את העולם שלהם
למגוון יותר, שלא יחשבו על ערבי רק כמחבל. ומהנקודה הזאת
הכול יכול להשתנות."

באמצעות התרבות, אתה הופך
את העולם שלהם למגוון יותר,
שלא יחשבו על ערבי רק כמחבל.
ומהנקודה הזאת הכול יכול
להשתנות

נעמי (יפה) עיני

ילדים במלחמה – עת משמעות

נעמי (יפה) עיני היא פסיכולוגית חינוכית ולוגותרפסטית. אחראית תחום ההתמחות וההכשרה בשירות הפסיכולוגי-חינוכי בשדרות, בעלים של חברת ויקטור פראנקל-ישראל. בוגרת בית ספר מנדל למנהיגות חינוכית.

פעם היה ילד ושמו דני. הוא התגורר בעיר שדרות... כך כתב ילד צעיר. "מה קרה לו?" שאלתי, סקרנית לשמוע. בתגובת לשאלתי הוא נראה מופתע כמעט כמוני. "אני עוד לא יודע," לחש. ילדי העוטף ושדרות חווים זה שנים ילדות חריגה ומאתגרת. ריצה זריזה לממ"ד היא תגובה שגרתית ו"טבעית" עבורם, ותרגילי ויסות – נשימה ותנועה, הם חלק מפרוטוקול מפגש הבוקר בגן. ועם זאת, אירועי השבעה באוקטובר יצרו בקע עמוק ומאיים בקרקע המציאות. שיא שלילי של ערעור המעורער.

"אמא, למה את ואבא לא נותנים לנו לצאת מהחדר?" "למה אסור לנו לדבר? אני רעבה!" "אל תלכי, אמא, אני מפחד להירדם..." מה אם גם לכאן יגיעו האנשים הרעים?" כפסיכולוגית חינוכית בשירות הפסיכולוגי של העיר שדרות, נחשפתי לעדויות מסמרות שיעה. היו אלה ההורים שהתקשרו אל המוקד העירוני ואל אנשי המקצוע על מנת לספר, לפרוק ולהתייעץ: אם ואב לילדים המתמודדים עם אבדות וחרדות משל עצמם, חסרי בית והכנסה, שחתרו לייצר בסיס נפש-רגשי בטוח עבור ילדיהם הרכים, במציאות של כאוס וכאב.

לעיתים הם נשמעו מיואשים וזועמים, אבודים במציאות טראומטית ובלתי נתפסת. "תבדקי שהיא בסדר", "תגידי לנו שהוא יחזור להיות כמו קודם. שמח", ביקשו ממני. "את חושבת שהיא שמעה את היריות והצעקות?" "נראה לך נורמלי שתינוק ישן כל כך הרבה שעות?"

העזרה הפסיכולוגית בתחילת המלחמה הוגשה לתושבים בטלפון, בזום ובמרכזי הפינוי. היא לא היתה קונבנציונלית. מחדר מלון קטן ניבטו אליי בזום פניהן של שתי אחיות מחייכות, רחוצות ומסורקות, ישובות על מיטה גדולה. הן התחרו על תשומת ליבי כשכל אחת מעוניינת להרשים אותי בחוויות שעברה. "כשעזבנו את הבית במכונית אבא אמר לנו לא להרים את הראש ולא להסתכל", אומרת האחת. אחותה, כבת שלוש, מוסיפה כשעל פניה מבט שובב: "ולא תאמיני, אמא הרשתה לנו לצאת לרחוב בבוקר עם פיג'מה!"

אדם אינו יכול לעצב מחדש את
שנות ילדותו. אולם את פרשנותו
לאירועים ואת תגובותיו עליהם,
ניתן לעבד ואף לווסת.
כאן נכנסים המבוגרים לתמונה

אדם אינו יכול לעצב מחדש את שנות ילדותו. אולם את פרשנותו לאירועים ואת תגובותיו עליהם, ניתן לעבד ואף לווסת. כאן נכנסים המבוגרים לתמונה.

מרכיב מרכזי בעבודתי נעוץ בהכשרתי כלוגותרפסטית. גישת הלוגותרפיה היא אסכולה פילוסופית ושיטת טיפול המתמקדת בסיוע במציאת משמעות בחיים. היא פותחה על ידי

הנורולוג והפסיכיאטר היהודי, ויקטור אמיל פראנקל טרם מלחמת העולם השנייה. מאורעות המלחמה הדגימו עד כמה יסודותיה של הגישה וכליה מוצקים ונכונים. שלוש רמות קיומם יש לאדם על פי הלוגותרפיה: גוף, נפש ורוח. לעיתים קיומו של אדם מתרכז ברובד הגופני – באספקת מזון, שינה, אוויר, בהנעת אבריו ובהשגת הנאות חושיות; לעיתים מעייניו נפשיים והם נתונים לעולם החברתי ולדימוי שלו בעיני עצמו ובעיני סביבתו, ולעיתים מרכיב הרוח באישיותו מכוון אותו למימוש מעשי של ערכים ורעיונות, המהווים מצפן מוסרי להתנהלותו.

כמטפלים, ישנה חשיבות להפניית תשומת לב לכל מרכיבי האישיות ולבחירת השפעתם על התפישה ועל ההתנהגות, בפרט בעת מצוקה. למשל: אדם המתלונן על חרדה, יתכן ומקורה גופני והיא תגובה לגירוי חיצוני מאיים שחוה. אפשרות חלופית היא שמקור החרדה הוא חברתי, והיא נעוצה באיום נתפס שהאדם חווה בנוגע למעמדו, הכנסתו או בהתייחס למערכת יחסים מסוימת. מקור רוחני לתחושת חרדה כרוך לרוב עם תחושת סופיות (זמן קצוב) וחשש להחמצת הזדמנות ייחודית לפעולה, באמצעותה יוכל האדם לבטא את מהותו – את ערכיו, כישוריו ואת משימותיו הייחודיות בעולם.

על פי גישת הלוגותרפיה, מתח קבוע מאפיין את האדם בכל ממדי אישיותו: בין מי שהוא כעת לבין מי שהוא מסוגל עוד להיות, ולעולם יש לו אפשרות להשתפר ולצמצם את הפער בין הפוטנציאל שלו לתפקודו במציאות. כל רגע

בחיים יכול לשמש הזדמנות ו"קריאה" להוציא מן הכוח אל הפועל את הניסיון, הכישורים וערכי היסוד האישיים שלנו.

**"מי שיש לו איזה למה שלמענו יחיה,
יוכל לשאת כמעט כל איך".**

[פרידריך ניטשה]

מאורעות המלחמה המטלטלים גורמים לרבים מאתנו לבחון את מרכיבי היומיום שלנו ואת חיינו בכלל ולשאל (עם או בלי קבלת מענה) מהו האופן בו ניתן וראוי לחיותם. כמעט מוכרעים על ידי אובדניהם, ציינו הורים לילדים משדרות את משימת ההורות ואת ילדיהם כמניע מרכזי וכ"קרש ההצלה" שלהם מן התהום של חוסר המשמעות. בעצם חיוניותם והחיבור הטבעי שלהם לטבע ולגירויי הסביבה, ביטאו הילדים והפעוטות בפרט עבור הוריהם ערכים כמו תקווה, נחישות, צחוק ואהבה תמימה, והעניקו להם משמעות: סיבה טובה לקום בבוקר. מעניין לציין כי גם ילדים אשר הדגימו תפקוד ירוד "גייסו" את הוריהם והניעו אותם מעמדה פיזית ונפשית של תבוסה לפעולה בריאה ונמרצת, שתכליתה נתינה והקלה על סבל צאצאיהם.

מחקרים בתחום המשמעות העלו שתחושה זו כוללת שלושה מרכיבים: היגיון – יכולתו של אדם לשרטט נרטיב לחייו ולהסביר לעצמו את מסלול החיים שלו עד כה ואת בחירותיו; מטרה – יעד מוחשי שהאדם חותר להשיג, יעד שתובע ממנו השקעה של מאמץ ומשאבים; ייחודיות/ חשיבות – הבנה עמוקה ויומיומית של עובדת היותו של אדם יצור חד-פעמי ובלתי ניתן להחלפה על ידי אדם אחר. עבודה לוגותרפסטית מסייעת בחשיפתם ובביטויים בפועל של מרכיבי המשמעות. בעבודה עם הורים משוחזרים אירועים וחוויות משפחתיות מעצימות, כמו גם החלטות שונות שההורים קיבלו סביב הבית והילדים. גם מטרות ההורות (ערכי יסוד של ההורים בנוגע לחינוך ולהתמודדות בחיים) מקבלות חידוד והתאמה יישומית נוכח המציאות. באשר לתחושת הייחודיות, ההורים מתבקשים לשרטט בעיני רוחם את דיוקן הבת או הבן ולזהות תכונות ונסיונות ייחודיות שלהם. התנסות זו מעוררת בהם לא פעם חיוך ורוך.

גם ילדים זקוקים לתחושת משמעות. זו מתערערת אך גם יכולה להתפתח מתוך המפגש שלהם עם החיים – עם כשלון, הצלחה, עודף חירות או לנוח מצבים של איום ואי-ודאות. כ"סוכני בריאות הנפש", שמור להורים תפקיד מאתגר של חינוך ערכי רציף ועקבי לצד תווך אירועי המציאות והענקת כלים והרבה סבלנות בלוויים אל המסע שלהם לגילוי משמעות.

בשלוש דרכים ניתן לגלות משמעות, על פי הלוגותרפיה: באמצעות יצירה – נתינה לעולם של פירות מעשה ידינו באשר הם, באמצעות חוויה – קבלה מן השפע שיש בעולם, התענגות חושית ממה שהעולם יכול להציע ובמצבים קשים אותם לא ניתן לשנות, באמצעות נקיטת עמדה – עמידה נחושה על קידום מימושם של ערכים בהם אנו מאמינים.

על משמעות באמנות

העשייה האמנותית נחשפה במהלך המלחמה כזירה רחבה לגילוי משמעות ולהעצמת הרוח האנושית בקרב מטפלים, הורים וילדים. היא באה לידי ביטוי ביצירה פלסטית, ציור, פסיפס וכד' וכן בהבעה באמצעות דרמה, תנועה וכתובה. עיסוק ביצירה נמצא משלב את שלוש מרכיבי המשמעות – הוא תבע הגיון – שרטוט של רעיון או נרטיב שהתגבש, בתוך כאוס האירועים, מצויה היה בו מטרה – של ביטוי רגש ויצירתיות, והוא כלל ביטוי עצמי משוחרר ואותנטי של היוצרים. בעשייה האומנותית באו לידי ביטוי גם שלוש הדרכים למציאת משמעות: נכלל בה אלמנט של יצירה, היא אפשרה חוויה – התפלשות בצבע ובחומרים ואביזרים שונים וגם היוותה בסיס וזירה לנקיטת עמדה – התרסה כנגד הרוע, האובדן, הצפיפות וכמיהה למרחב, לשקט, לבית ולנוכחות מיטיבה. באמצעות שימוש בטכניקות יצירה וביטוי מגוונות, ובתמיכתם של המבוגרים, עודדו הילדים לספק, לכתוב, לצייר וליצור את סיפור המלחמה וההתמודדות שלהם, תוך שילוב תחושותיהם ופרשנויותיהם לאירועים. "הייתי גיבור. ככה אבא אמר לי", שיתף ילד תוך שהוא צובע במרץ ציור בחוברת צבעונית "השוטרים הצילו הרבה אנשים והחילים הגיעו לשמור עלינו. "הסבירה לבובה שלה ילדה כבת חמש. "עכשיו יהיו פחות טילים." ציירו תמונת עתיד – מבט אל עוד חצי שנה, היתה אחת ההנחיות של מורה בבית ספר שהוקם למפונים. היואגב כאלה – שהתקשו לחשוב ולדמיון תמונה כזו.

לעיתים נדרש הומור ומבט ציני כדי לעכל את שהתרחש ואת המציאות הקשה. בהקשר זה, פסיכודרמה נמצאה כלי יעיל, "שובר שתיקה", ומאוורר. במסגרת מפגש של צוות חינוכי לאחר כשלושה חודשים של עבודה מקוונת מבתי מלון, שתפה מורה אחת: "בקיץ התלוננתי בפני בעלי שאני לא נמצאת מספיק עם הילדים וכל הזמן מחוץ לבית, עובדת ואמרתי שהייתי רוצה לעשות שינוי בעניין, בשנה הבאה. הוא מצדו אמר שהיה רוצה שכולנו נעבור לגור בירושלים... והנה באופן לא צפוי – משאלות שנינו התגשמו..."

לילה נוי

—

מה נגיד לילדים? על כוחה של התרבות לשהות בתוך צרימות המציאות

לילה נוי היא חברת צוות ב"שיח", בית חינוך דיאלוגי במושב עמקה שבגליל המערבי.

האלם שמכה בנו כשאמונות מתרסקות, ההבנה הצלולה שאין מי שיגן עלינו, שתמונת העתיד שלנו יכולה להתערער ברגע, שנבגדנו בעומקים שעוד לא בהירים לנו – נהוג לחשוב שכל אלה אינם חומרים לבוא איתם למפגש עם ילדים. אבל כשאנינו באים, השתיקה משמשת מוליך עוצמתי לחומרים האלה, שמחלחלים היישר אל ילדינו שמחכים ללמוד מאיתנו גם על זה. המבוגרים השתתקו. נאלמו. נעלמו. הם לא איתנו, אין להם מה לומר, ולהקשיב אינם מסוגלים.

כשהייתי בת תשע קראתי את הספר "האחים לב ארי" מאת אסטריד לינדגרן. נדהמתי לגלות שיש ספרים כאלה. יש! כאלה שמדברים בדיוק על מה שמעסיק אותי עוד לפני שידעתי שזה מעסיק אותי. הרגשתי שיש פה ספר שמלמד אותי על שאלות חשובות שמבוגרים מעדיפים שלא יתקיימו, אבל הן קיימות, מציקות ותופחות ככל ששותקים לגביהן. גם היום יש ספרים וסרטים כאלה, תרבות שעצם קיומה והאפשרות לחלוק אותה עם ילדים יש בהם ממד מרפא ומעורר תקווה.

אנחנו רגילים לשבור את הראש בשאלה כיצד להגן על הילדים ממידע מפורר ומזעזע, לבלום תכנים מזיקים ולא מותאמים. אבל בתוך המציאות שלפעמים מתנהגת כך – מזיקה, מפוררת ומזעזעת, יש גם תכנים מרפאים, מחברים, שכדאי לתת להם להיכנס. אפשר דרכם לגלות סודות. שקט מיוחד משתרר ברגעים האלה בין הילדים ובינינו, כשאמת נכנסת לחדר ועולה נושא שתוק. צריך אז לברור את המילים, להתייחס ברצינות, להקשיב.

שקט מיוחד משתרר ברגעים האלה
בין הילדים ובינינו, כשאמת נכנסת
לחדר ועולה נושא שתוק

במרחב שבינינו לבין הילדים שאנחנו פוגשים, אפשר לגשת אל הדחיסות של הנושאים המורכבים האלה ולהניח משהו. כמו, נניח, להדליק "מדורה" שאפשר להתכנס סביבה, להביט בלהבות ולדבר. בבית הספר שבו אני עובדת אנחנו בוחרים את הלימוד שלנו, ומגששים אחרי המדורה הזאת שהיא מה שחי כמצפן ללמידה ופעילות עמוקה. המלחמה והמרחק שיצרה, הדריכות המתמדת בצפון והשינויים שהתחוללו, ערערו את האפשרות להיפגש, וגם אחרי שכבר התחלנו להיפגש היה קשה להיכנס ביחד לתהליך. הקשבה לסיפור היא חזרה לנוכחות בהווה, ועדיין יש בה שאלה: האם המבוגר יבחר להרדים את התודעה שלנו, למסור מסר ממוסס או להזמין אותנו לפקוח עיניים ולשאל עוד שאלות? ואולי משהו אחר בכלל: הודאה כנה בפגיעות, הזמנה אחרת אל עולם המבוגרים, סקרנות אמיתית לחוויה שלנו. הבחירה בתרבות שחושפת אמת אנושית, אפילו ללא קשר למלחמה, ולא רק מנסה לחנך אותנו ולשנות אותנו כך שנתאים לפאזל הכללי, היא מנחמת. היא משב של אוויר צלול וחיזוק ליחסים בין המבוגרים לילדים, שבתוכם התרחשה הלמידה.

בשאלה איך מקיימים מרחב מפגש, עזרו לי בתחילת המלחמה הספרים שקראתי עם הנוער הצעיר שאני עובדת איתו. בימים אלה בחרתי לקרוא עם הילדים את הספר "אימה בראשון מערב" מאת אמיר חרש, שיצא כמה חודשים קודם וממילא תכננתי לקרוא אותו איתם אחרי החגים. על רקע המלחמה התברר כי שני הסיפורים הראשונים שלו הם מה שנקרא "טריגריים" לתקופה. נכון שהמחשבה על (זהירות, ספוילר!) יועצת בית הספר כזומבית מוצצת מוחות זעזעה את המאזנים יותר מאשר הדיון שנשמע כמו ויכוח פוליטי (רק על זומבים), אבל הוויכוח נשמע עכשווי ממש. לפעמים תהו הילדים אם הספר נכתב על המלחמה הנוכחית, והבטחתי שלא. כך נוצרה ההבנה, שמצבים אנושיים נודדים בין אוכלוסיות, שאפשר למצוא את עצמנו משני צידי מתרס, שאולי הוא דמיוני, ושמא שקורה עכשיו הוא חלק מתהליך שלא התחיל בשבעה באוקטובר. שאפשר לדוגמה, להתחבר לרגשות של אנשים במלחמה אפילו דרך סיפור על דרקון סיני שתוקף ללא הבחנה בשמי הארץ. התרבות מאפשרת לשהות בתוך צרימות ושאלות הרות גורל מבלי לצטט מה שנשמע כמו נאום מועתק-מודבק. הפחדים

התרבות מאפשרת לשהות בתוך צרימות ושאלות הוות גורל מבלי לצטט מה שנשמע כמו נאום מועתק-מודבק

הנוכחים יכולים להבהב בין שורות הסיפור, והשיחה על התמודדות הגיבורים יכולה להיספג על פי הצורך והקיבולת הנפשית, ללא כפייה ישירה של "כך מתמודדים" שעשויה לעצבן מאוד בני נוער (כלומר, בני אדם).

למה זה מעצבן? כי מתוכניות התערבות חינוכיות-ייעוציות, ומהשפה הפדגוגית שמשתדלת למהר ולסייע לנו – מחנכים חסרי אונים בתקופה מטלטלת – לסתום את הבורות שנפערו במציאות, עולה מול הילדים ניחוח של ניהול הרגש והדעות. אנחנו, המחנכים, עלולים להפוך לנציגי ממסד שמעוניינים לסדר את הרגשות ואת היחסים ולא לפגוש אותם. להתעלם מהאמת ולא לברר אותה.

היועצת בסיפור הזומבים מייצגת דמות כזו. היא באה לנרמל את המזעזע, לסדר את הרגשות, לטשטש ולהשתיק את הסכנה האמיתית. היא כולה זיוף, ולבסוף היא עצמה הסכנה. היועצת היתה חינוכית גם עבורי. היא הזכירה לי שכמחנכים אנחנו עלולים להימשך לזיוף הזה, שכן התמונה המרוטשת יפה כל כך מהתמונה שטרם התגלתה במלוא הזוועה. עבורי, קריאת הסיפור וסלידה משותפת מהיועצת הקריפית (יחד עם האפשרות לחזק ביחד בקול רם, הנדירה בפני עצמה ובפרט באום), היה בהן משום ברית עם הילדים. לא נשקר, לא נטשטש את הקצוות החדים. באנו ללמוד משהו ביחד.

אני מאמינה שהברית הזו היתה מאוחר יותר, כשחזרנו לבית הספר, תשתית לבחירה של הילדים להעמיק בהיסטוריה של הסכסוך, ולסמוך עליי בהובלת שיחה ישירה על הנושא הרגיש הזה.

המפגש עם ספרו של אמיר הביא לעוד הרפתקה שבעיניי מלמדת הרבה על הנושא: קריאה מוקדמת של טיוטת ספרו החדש, שהחל כסיפור או שניים ל"אדם צעיר", והתפתח לספר שיצא בקרוב. הנוער הצעיר הסכים להאזין לסיפורים ולהעיר הערות לסופר הצנוע שביקש לקבלן. הסיפור סובב סביב נדב, ילד שחי כבר תקופה בבית מלון ומציע שירותי בילוש. בסיפור הראשון חושדים באדם שמדבר בשפה אחרת וייתכן שמתחבא בארון, ובסיפור השני סבתא מזילה דמעה מתוך געגוע לנכד שלה, שלא ברור מה קרה לו. חלקים אלה העלו מיד בקרב מאזיניי סיטואציות מתחילת המלחמה, והם פצחו בדיון רציני ואחראי אודות הילדים הצעירים מהם שעלולים לקרוא את זה – מה הם ירגישו ומה יבינו. חלקם תהו אם זה יפחיד את הקטנים או שאולי הם פשוט לא יבינו מה קרה לאותו נכד אבוד. חלקם התרגשו מהנגיעה האמיצה במצב שלנו וגלשו להשפעת עדכוני החדשות עליהם. הדיון הזה היה עבורי מרגש ומלמד, כי בלי לדרוש מהם להכריע בהתלבטות הזו בדיוק ביחס אליהם, נפרשה הדילמה דרך עיניהם. הדיון של הנוער בהשפעת הספר על הילדים הצעירים מהם, היה מקביל לגמרי לדיוני

בקבוצת הנוער, כמו בשיחות
המבוגרים שהשתתפתי בהן, היו
הדעות חלוקות בין הרצון לשמור
על הפרדה מוחלטת של עולם
הילדות מעולם המלחמה הנורא,
ובין ההבנה שהחומה הזו נפרצה

המבוגרים באשר לחשיפה של הנוער לסרטונים, עדויות ומבזקי
חדשות מהמלחמה. בקבוצת הנוער, כמו בשיחות המבוגרים
שהשתתפתי בהן, היו הדעות חלוקות בין הרצון לשמור על
הפרדה מוחלטת של עולם הילדות מעולם המלחמה הנורא, ובין
ההבנה שהחומה הזו נפרצה, ואולי היתה בכלל בועה, ושליד
מפונה לא צריך להסביר למה נדב הבלש חי במלון. אם המציאות
כבר חדרה לילדות, מה יש לנו להסתיר? בוא ניתן להם לעסוק

בזה. ואם יהיה ילד אחד מפונה בבית הספר, אולי הוא ירגיש פתאום על כתפו יד
מדומינת שאומרת לו: הנה אתה, גם בספרות שמעו עליך. הילדים האחרים, כמו
ילדים צעירים יותר ששמעו אצלנו את הסיפורים, יעסקו בסיפורים עצמם, כי
טריגר שלא קיים, לא נלחץ.

אנחנו רוצים ולא רוצים לדבר על זה. רוצים לפגוש דוגמאות מעוררות
השראה, בלי שיטיפו לנו. רוצים גם להרגיש בנוח עם הבחירות שלנו וגם שיהיה
מקום לא־נחת, לבלבל ולחוסר אונים. במחיצה הפרוצה הזו שבין ילדות תמימה
לבין חוסר האונים של מבוגרים שמעדיפים לשקר לגבי המציאות, יכולה לגור
התרבות ולעזור לנו במעברים. אפשר להביא סיפור ולחשוב אם הוא מתאים לנו
ומה זה עושה לנו. ללמוד איך משפיע עלינו מידע מסוגים שונים, להרגיש אותו.
כך בפעם הבאה שנפגוש את ההרגשה הזו במציאות, אולי נדע לסגור את הסרטון
רגע לפני שינחת בתודעה שלנו לתמיד. את כל זה מאפשרת התרבות, ואני מלאת
תודה ליוצרים ולכל מי שנותן להם דווקא עכשיו במה. כי עכשיו אנחנו צמאים
לעזרה הזו. כמהים לצרף לאוסף המסרים שניחתים עלינו מהמציאות המתקיפה
והקודרת, דברי אמת שגם אם אינם מנחמים כשלעצמם, העובדה שמישהו יצר
אותם במחשבה עלינו – שמחפשים עולם טוב ובו דיאלוג בריא ואמיץ – יש בה
נחמה כלשהי. מעבר לכל מסר או עלילה ישנו סיפור שהוא מקום לנוח בו. מישהו
חשב עלינו, ובאין מתווה ברור להיחלץ מן המשבר במציאות, לעלילה יש תוואי
ערוך ומוכן עבורנו: נסתבר ונצא מן התסבוכת, אולי לא פתורים, אבל לפחות
ביחד. כשכבר לא ידעתי מה להגיד לילדים, כשלא נשאר עוד מה לעשות במסך,
כשהשגרה התפוצצה לנו וחלקם נפוצו ליבשות שונות ולא חזרו הביתה עד היום,
אפשר היה לבקש להיפגש באמצעות השאלה, "מתי ממשיכים לקרוא?" והיה
בדרישה הזו משהו שהזכיר את טעם קיומנו.

אמיר חרש

הקדמה

ד"ר אמיר חרש הוא סופר ויוצר פרפורמנס מבוסס טקסט תחת הפסבדונים כתבן א'. עורך שותף בכתב העת "בו!" לאימה בספרות, בתרבות ובקולנוע, ובהוצאת הספרים הקוליים "בדיבור - הוצאה לאוזן".

זה מוזר, אבל המלחמה החזירה לי את האמונה בכוחה של הספרות. כשהמלחמה התחילה רציתי לתרום, לקחת חלק, וידעתי שמילים הן הכוח שלי. כבר בשבוע הראשון נסעתי למלון של מפונים עם מכונת כתיבה ודיברתי עם חבורת ילדים משדרות על מה שעניין אותם, בעיקר על כדורגל, וכתבתי להם במקום שירים וסיפורים. בסוף נתתי להם במתנה את העותק היחיד.

בחודשים שלאחר מכן המשכתי לפקוד בתי מלון ברחבי הארץ, ובכל פעם הצטרפו אליי עוד שניים או שלושה חברים-כתבנים. דיברנו עם ילדים ומבוגרים על החיים שלהם לפני מה שקרה, ועל הרגע הזה בחיים שלהם, ואם הם רצו הם אפילו סיפרו לנו על מה שקרה ביום ההוא. את הסיפורים שלהם הפכנו לשירים, שנכתבו על מכונת כתיבה. מתוך המפגשים האלה, מתוך ההתבוננות על השגרה המשונה של חיי המפונים, מתוך האבסורד והאימה והשעמום והגעגוע לבית, נולדו "תעלומות מלון נוף לחוף".

הבחירה בז'אנר הבלשי הייתה טבעית עבורי. הבלש חוקר תעלומות, הוא מבחין בסדקים הקטנים, הוא מוצא סימנים ומגלה משמעות. והמלחמה היא תעלומה. אחד הילדים שפגשתי אמר לי: "אני לא מבין למה אנשים שאני בכלל לא מכיר רוצים לעשות לי משהורע". והוא צודק, גם אני לא מבין את זה. לפעמים הכתיבה עוזרת לי להבין, למרות שהיא לא מספקת תשובות.

יש יתרון נוסף לסיפור הבלשי — הוא נותן כוח. כל ילד יכול להפוך לילד בלש: כל מה שהוא צריך זה פנקס ועט, ותשומת לב לפרטים. ואם יש לו מזל, מתקבצת סביבו חבורה של בלשים. ככה קרה לאמיל, ככה, בערך, קרה גם לג'ינג'י. וככה קרה גם לנדב הבלש. מתעלומה לתעלומה החבורה של נדב גדלה. ועם כל תעלומה הוא הבין קצת יותר את העולם, וקצת יותר את עצמו. ולאט לאט הוא הכין לעצמו עוד קצת מקום בעולם, והפך את בית המלון ליותר בית ולפחות מלון.

תעלומת הברווזי של ברווזי

מתוך: "תעלומות מלון נוף לחוף", מאת אמיר חרש

איורים: הילה נועם

הוצאת עם עובד

נדב ישב בחדר המדרגות של המלון והקשיב לשקט. הכול במלון נוף לחוף היה כל כך רועש: חדר האוכל, הלובי, הבריכה, אפילו המעלית. בכל פינה היו משפחות, אנשים עצבניים, או חבורות של ילדים משועממים. ותמיד מישוהו צעק או שרק או בכה או סתם דיבר חזק מדי או

חלש מדי. כל הקולות התערבבו, והד נדבק להד עד שהאוויר היה דביק מרוב קולות. רק חדר המדרגות היה שקט ורגוע. חדר המדרגות לא היה רק שקט אלא גם די חשוך, כי האור בו נכבה באופן אוטומטי, והדלת נסגרה מעצמה. נדב השאיר אותה קצת פתוחה בעזרת פח, שייכנס אור מהמסדרון.

פתאום הוא שמע צעדים נמרצים עולים במדרגות, וזה היה מוזר. חוץ ממנו אף אחד אף פעם לא השתמש במדרגות. כולם עלו וירדו רק במעליות, בגלל זה המדרגות נשארו המקום הסודי שלו. והנה, צעדים שעולים, צעדים קלים שהולכים ומתקרבים. ועוד לפני שהוא ראה מי זה, הוא שמע קול של בת קורא בשם שלו:

"נדב, אתה שם?"

הוא זיהה את הקול, זאת הייתה עלמה, הילדה מחדר 512. לפני שבוע הוא עזר לה לגלות מי נכנס אליהם לחדר, ומאז הם לא דיברו. הוא ראה אותה כמה פעמים משחקת עם החברות שלה, והיא נופפה לו וקראה לו להצטרף, אבל לא התחשק לו. ועכשיו היא באה ומחפשת אותו. מעניין מה היא רוצה.

"משהו קרה," היא אמרה כשהגיעה והתישבה לידו על המדרגות, היא נראתה מודאגת, "אני שוב צריכה עזרה של בלש. זה ברווזי, הוא נעלם!"
נדב לא האמין. זה נורא ואיום, "אח שלך נעלם?" שאל המום, היא חייבת לקרוא למשטרה.

היא התבלבלה לרגע. ואז צחקה.

"לא, לא ברווזי אח שלי. אלא הברווזי של ברווזי נעלם."

נדב צמצם את הגבות שלו. כל זה היה מוזר, מאוד מוזר. לא מספיק שקוראים לאח שלה ברווזי אלא שיש לו גם ברווז קטן משלו? זה לא יכול להיות צירוף מקרים.
"אז בגלל זה את קוראת לו ככה?" נדב שאל.

"לא, לא, זה בדיוק להפך." עלמה גלגלה עיניים, "קודם בא השם. אני הייתי הראשונה שקראה לו ככה, ואז כולם הצטרפו. ובגלל זה אמא קנתה לו ברווז גומי צהוב. זה ברווז המזל שלו, הוא לוקח אותו לכל מקום, לא רק לאמבטיה, אלא גם לבריכה, או למיטה לישון."

נדב נענע את ראשו ברצינות כמו מישוהו שמקשיב בכובד ראש. כן, זה כבר מעניין, זה נשמע כמו מקרה חשוב מספיק בשביל כישורי הבילוש שלו.

"ומה קרה לברווז שלו? הוא נגנב, הוא נשדד?"

"ברווזי שכח את ברווזי במעלית, אבל אחר כך, כשהוא שם לב וחזר לקחת אותו, ברווזי כבר לא היה שם."

"במעלית את אומרת?" נדב שאל וצמרמורת אחזה בו רק מהמחשבה. הוא קיווה שהוא לא שמע טוב. הוא קיווה שהיא אמרה "חללית" או "חלילית" או כל דבר אחר, רק לא "מעלית". נדב לא אהב מעליות. הוא ראה פעם סרט אמיתי על מישוהו שנסע במעלית, והמעלית נתקעה, והאור נכבה, ואז כשהאור חזר הייתה שם רוח רפאים של ילדה. נדב לא מאמין ברוחות רפאים. אבל הוא כל כך נבהל שהוא קפץ במקום, ורק מלהיזכר בזה יש לו צמרמורת. מאז הוא פוחד לנסוע במעלית, וגם כאן, במלון, הוא עולה ויורד רק במדרגות, אפילו שצוחקים עליו. לפעמים הוא צריך לעשות את זה בריצה בשביל להספיק להגיע באותו זמן עם אמא שלו והחבר המעצבן שלה, שנוסעים במעלית. אבל לא איכפת לו, זה במקום שיעורי התעמלות.

"נדב אתה בסדר?" עלמה שאלה בקול מודאג. מאז שהיא הזכירה את המעלית הוא החוויר והשתתק. היא הבינה שמשוהו קרה, גם אם לא הבינה מה בדיוק.

"כן, לא..." הוא ניער את הראש, מעיף ממנו את המחשבות המטרידות, "ספרי לי

מה בדיוק קרה לאח שלך."

"אתה יודע איך זה אחים קטנים." אמרה עלמה ונאנחה, "ברווזי אוהב לעשות שטויות. ויש לו משחק מעליות מטופש, שהוא קורא לו 'ללחוץ על כל הכפתורים'. אני לא מבינה מה כיף בזה, זה רק גורם למעלית לעצור בכל קומה וכולם מחכים ומתעצבנים סתם. הוא כנראה נהנה לעצבן. הוא כזה טרול לפעמים. פעם אחת הוא החביא לי את החתיכה האחרונה של הפאזל, ופעם אחרת הוא קשקש לי בטושים ביומן, וכמה פעמים הוא ירה עליי נזלת ישר מתוך האף שלו..."

"כן, אני יודע מה זה אחים קטנים..." אמר נדב בהזדהות.

הוא ידע מה זה אחים קטנים.

"בכל מקרה," עלמה המשיכה, "לפני שעה הוא נכנס למעלית, לחץ על כל הכפתורים, ואז ישב בפינה ושיחק עם הברווזי שלו. ואז משהו צעק שהביאו פיצות ללובי, והוא רץ לשם מהר, לפני שייגמר, ומרוב שהוא מיהר הוא שכח מאחורה את..."

"שמעתי מספיק," נדב הכריז, "בואי נלך לחקור."

—

ברווזי היה ילד נמוך, מנומש, שלבש חולצת כדורסל של מכבי חיפה. שתי שיני חלב קדמיות היו חסרות לו, והאף שלו היה אדום כאילו הוא מקנח אותו גם כשלא צריך. הם עמדו שלוש שעות בקומה החמישית, מול שתי המעליות.

"איזה מעלית זאת הייתה?" שאל אותו נדב בקול רציני ומקצועי.

"זאתי." ברווזי הצביע על המעלית הימנית.

נדב לחץ על הכפתור והזמין את המעלית, וכשהמעלית הגיעה והדלת נפתחה הוא ביקש מעלמה שתעמוד בפתח כדי שהיא לא תיסגר.

"תראה לי איפה בדיוק ישבת עם הברווזי שלך," הוא ביקש. האח הקטן נכנס פנימה, ונדב נשאר בחוץ. הוא לא חייב להיכנס למעלית כדי לחקור.

"הנה, כאן," אמר ברווזי והצביע על הפינה הרחוקה של המעלית. נדב הסתכל ואימץ את העיניים. מעניין! מעניין מאוד! היה נדמה לו שהוא רואה שם משהו חשוד, איזה כלוך או ערמת אבקה או משהו בחיר. הלב שלו פעם מהר כמו זנב מקשקש של כלב. אוי לא... יהיה עליו להתקרב כדי לבדוק מה זה. אין ברירה אלא להיכנס. היד שלו התחילה להזיע קצת, והברכיים גם, והבטן שלו התהפכה כמו גרב במכונת כביסה. הוא ניסה להרגיע את עצמו שזה בסדר, שאם הדלת תישאר פתוחה, זה בסדר. כי מעלית שלא עולה או יורדת היא לא באמת מעלית, היא סתם קופסה גדולה. ולהיכנס לקופסה גדולה זה לא מפחיד. הוא הזכיר לעצמו שהוא בלש, ושיש לו משימה חשובה. נדב לקח הרבה אוויר, נשך את השפתיים, כמו שהוא ראה פעם בסרט, ונכנס פנימה. ומהר-מהר, לפני שהוא ישים לב שהוא בתוך המעלית, הוא הלך לפינה והתכופף למטה

אל הדבר שהיה שם, וראה שזאת ערימה קטנה של חול צהוב בהיר. הוא ליקק את קצה האצבע שלו ואז נגע בחול, הרים את האצבע והסתכל מקרוב. מעניין! זה נראה כמו חול ים, אבל זה לא בטוח. הכי טוב לטעום בשביל להיות בטוח, אבל זה הגעיל אותו מדי.

ואז בא לו רעיון.

"ברווזי, אתה אוהב לעשות דברים מגעילים, נכון?"

"כן." חייך ברווזי חיוך ארנב שובב בלי שיניים קדמיות.

"יש לי רעיון למשהו כל כך מגעיל שאפילו אתה לא תעז לעשות."

"מה?"

"ללקק את החול הזה כאן מהרצפה."

"לא בעיה."

ברווזי לא בזבז זמן, הוא מיד הלך לשם, קרב את הראש לרצפה, הוציא לשון, ואז, בתנועה אחת, ליקק את זה.

"איכס!" צעקה עלמה, "איזה דוחה-כלבים!"

זה באמת נראה ממש מגעיל, גם את נדב זה הגעיל.

"איזה טעם היה לזה?" הוא שאל.

"מלוח," ענה ברווזי.

"ככה חשבת," אמר נדב.

ופתאום, בלי שום אזהרה, ברווזי קפץ לגובה, שלח יד למעלה, הצמיד אותה לכפתור של הקומה הכי גבוהה, קומה עשרים, וכשהוא נפל למטה הוא לחץ ברצף על כל שאר הכפתורים כמו פסנתרן שמקיש על כל הקלידים בפסנתר אחד אחרי השני. עלמה כל כך נבהלה שהיא צעדה אחורה, והדלת של המעלית התחילה להיסגר – אוי לא! – נדב ראה הדלת נסגרת עליו, והעיניים שלו כמעט קפצו מתוך החורים שלהן. הוא זינק מהר החוצה, ובקושי הספיק לצאת ברגע האחרון.

נדב ועלמה עמדו מול שתי המעליות. נדב התנשף מאוד, כאילו הוא רץ במדרגות לפחות עשר קומות. "קרה משהו?" שאלה עלמה, מודאגת.

"לא." הוא ענה.
היא לא השתכנעה.
"אתה פוחד ממעליות?"
"זה לא חשוב..."
היא ראתה שהוא לא רוצה לדבר על זה, אז היא החליפה נושא:

"למה גרמת לאח שלי ללקק

את הרצפה?"

"החול הוא הרמז היחידי שיש לנו, ורמזים יודעים לדבר, אם יודעים להקשיב להם. רצייתי לדעת מה הטעם של החול. אם זה מלוח, אז זה בטוח היה חול מהים. כי המים המלוחים של הגלים מתייבשים בשמש ומשאירים לחול טעם מלוח."

עלמה לא מאוד התרשמה מהתגלית:

"אז מה אם זה חול מהים, מלון נוף לחוף נמצא ליד חוף הים."

נדב גיחך, הוא ידע משהו נוסף:

"מי שלקח את ברווזי זה מישו שגר במלון, שנועל כפכפים או סנדלים, שמאוד

אוהב את הים, ושמשו מטריד אותו."

"מה, באמת???" הפעם היא התרשמה. מרוב התפעלות עלמה פתחה את הפה

לצורה של עיגול מושלם, "את כל זה אתה יודע מהחול?"

"זה קל. המסעדה והבריכה שתיהן בקומת הכניסה," הוא הסביר, "מי שבא אליהן

לא צריך מעלית. המעלית מובילה לקומות עם החדרים, אז רק מי שגר במלון משתמש

בה. מי שלקח את הברווזי של ברווזי לקח אותו מהמעלית, ולכן אנחנו יודעים שהוא

גר במלון. חוץ מזה, זאת הייתה ממש ערימה של חול, יותר ממה שנתפס בסוליה של

נעל. אז זה שייך למישו עם סנדלים או כפכפים, מישו שנכנס ממש לחול של הים,

ושנתקע לו חול בין הכפכף לכף הרגל, וכשהוא התכופף להרים את הברווז, הרגל

התרוממה בזווית והחול נפל לרצפה." נדב הדגים איך זה שמרימים משהו, ועלמה

ראתה שהרגל שלו באמת מתרוממת קצת. הוא המשיך להסביר, "חוץ מזה, חורף וקר

ויש רוחות. לא נעים ללכת לים כשקר ורוח. ואם רוצים לשחות, עדיף בבריכה, היא מחוממת. רק מי שמאוד אוהב את הים ילך לחוף בחורף."

"טוב, זה הגיוני. אבל איך אתה יודע שמהו מטריד אותו?"

"כי רוב האנשים מנקים את הרגליים אחרי ביקור בחוף הים. זה ברור, לא חוזרים עם כזאת כמות בתוך הכפכף. רק מי שמוטרד, שהראש שלו עסוק במשהו אחר, יכול לשכוח לנקות את הרגליים כשהוא חוזר מהים."

"אז למה אנחנו מחכים? בוא נלך מהר לחוף ונתפוס אותו!"

"לא, עדיין לא. נלך מחר."

"למה רק מחר?"

"זה פשוט מאוד. הרי מי שלקח – ("או לקחה!" אמרה עלמה) – נכון, מי שלקח

או לקחה את הברווז בדיוק חזרו מהים למלון. אז הם בטח ילכו לים שוב, רק מחר."

"איזה יופי," אמרה עלמה בהתפעלות, "וכל זה מערמת חול שמצאת על הרצפה!"

נדב חיך, הוא כל הזמן מסתכל על דברים וחושב מחשבות ומנסה להבין, אבל בדרך כלל הוא לא מספר על זה לאנשים.

"ומה עושים עכשיו?" שאלה עלמה.

"עכשיו מחכים למחר." הוא ענה.

—

למחרת, בשעה עשר בבוקר, נדב ועלמה, וגם האח הקטן ברווזי, נפגשו בלובי של המלון והלכו ביחד לחוף הים. הם התלבשו בבגדים ארוכים ועבים, נגד הרוח, ובאמת הייתה רוח קרה ורק מעט אנשים נמצאו בחול של החוף: איש עם נעליים סגורות שעישן סיגריה, שתי נערות בסנדלים עם ציפורניים ארוכות וצבועות שריכלו בקול אחת עם השנייה, איש זקן ורזה שעשה תרגילי גמישות, אצן בלי חולצה שרץ לאורך החוף, ואישה מבוגרת במשקפי שמש שטבלה רגליים יחפות בתוך החול.

נדב בחן במבט חשדני את כל האנשים וניסה לנחש מי מהם יכול להיות הגנב.

"אתה חושב שזה מישו מהם?" שאלה עלמה.

"צריך פשוט להתבונן..." אמר נדב והפעיל את חוש ההיגיון הבלשי שלו. דבר

ראשון הוא פסל את האיש הרץ, הוא סתם חולף שם, הוא לא מהמלון. אחר כך הוא

פסל את האיש המעשן, כי היו לו נעליים. ואחריו את הזקן שעשה תרגילי גמישות.

הוא כבר לא הצליח להתכופף כל כך טוב, הוא בקושי הצליח להגיע לבהונות שלו, אז

יהיה לו קשה להתכופף להרים ברווז פלסטיק מהרצפה של המעלית. זה משאיר את

שתי הנערות או את האישה במשקפי השמש. משום־מה משהו במשקפי השמש שלה

נראה לו חשוד. כאילו יש לה משהו להסתיר. וחוף מזה חורף, האור חלש. למה היא

צריכה משקפי שמש?

"אולי זאת היא," הוא הצביע עליה.

"כן," ענתה עלמה, "נראה כאילו משהו מטריד אותה."

"תראו!" אמר ברווזי והצביע. לידה, על החול, ראו זוג סנדלים.

השלושה ניגשו לאישה שישבה על כיסא החוף והתיישבו לידה. נדב לא ידע איך בדיוק הוא ישאל אותה. כולם יודעים - זה לא יפה להאשים משהו בגניבה של ברווזי.

חוץ מזה, הוא גם היה קצת ביישן. אבל עלמה לא התביישה וישר פנתה אליה:

"היי, אני עלמה, איך קוראים לך?"

האישה הודקפה בכיסא הנוח וענתה:

"שלום עלמה, שמי חנה."

"זה נדב," הציגה אותו עלמה, והוסיפה בגאווה, "הוא בלש. וזה ברווזי, האח שלי."

"נעים מאוד..." אמרה חנה, "נעים מאוד..." ואז שקעה בשתיקה. עלמה עמדה

להגיד לה עוד משהו, אבל נדב סימן לה עם היד שתחכה. הוא הרגיש שמהו מתבשל

אצל חנה בפנים, ושלא כדאי להפריע לה. הפנים של חנה רעדו קצת מתחת למשקפי

השמש, והפה שלה התעקם. כן, משהו באמת הטריד אותה.

אחרי דקה חנה פנתה לברווזי ואמרה:

"ברווזי, אתה מזכיר לי את הנכד שלי. היה לי נכד בגיל שלך. קראו לו גל. ובאמת,

כמו שהגלים אוהבים את הים, גם הוא אהב את הים. הים היה הבית השני שלו. ועכשיו,

מאז ש... מאז אני חייבת להיות בים. רק ככה אני יכולה לנשום. כשאני יושבת כאן

כל החושים שלי נפתחים. רק להקשיב לים, רק להרגיש את החול ברגליים, זה כאילו

שהוא כאן איתי. ומרגש אותי שאחותך קוראת לך ברווזי, כי לגל שלי היה ברווזי אמבט

צהוב, זה היה הצעצוע האהוב עליו." היא פתחה את התיק שלה והוציאה ממנו את

ברווזי הגומי שנעלם, "ואתמול מצאתי במלון אחד כזה, תראה איזה יופי, ממש כמו זה

שהיה לגל-גל שלי..."

ברווזי הושיט את היד, וחנה הניחה את הברווזי בידיים שלו. הוא החזיק אותו, לחץ

עליו קצת ושמע את הצוויץ. עלמה הסתכלה לו בעיניים, הוא החזיר לה מבט. גם נדב

הסתכל בו, רומז לו בלי מילים מה הדבר שצריך לעשות. ברווזי הבין, היא צריכה אותו

יותר ממנו. הוא החזיר את הברווזי לחנה.

"גם אני אוהב ברווזים." אמר ברווזי וחייך חיוך קטנטן, חיוך פרידה.

"כן?" אמרה חנה, "אז קח אותו. במתנה. אולי הוא ישמח אותך, כמו שהברווז של

גל שימח את גל."

"באמת?" שאל ברווזי "לתמיד?"

"באמת ולתמיד," ענתה חנה. היא הושיטה לו את הברווז, והוא לקח אותו. החיוך

הקטן שלו הפך לחיוך גדול, וכבר ראו עליו שהוא שמח.

גליה עוז

ואולי אין ארץ לעולם לא כשהטרגדיה משתקפת בפניהם של ילדים

גליה עוז היא סופרת, זוכת פרס ראש הממשלה, פרס שרת התרבות ע"ש דבורה עומר ועיטור "הפנקס". תסריטאית ובימאית סרטים תיעודיים.

כשפרצה המלחמה התחלתי לנסוע בארץ ולהקריא ספרים לילדים שפוננו מבתיהם. באחד הימים הראשונים סיפרה לי עובדת סוציאלית שפונתה מאשקלון על מה שעבר עליה ביום ההוא. הבת שלה עמדה בסמוך, והאישה דיברה במילים מוצפנות שילדים לא אמורים להבין, אבל הילדה הקשיבה ופענחה. במבט לאחור אני מבינה שהעצב וההלם הקיפו אותנו באותו יום כמו הילה. כל מילה שלנו היתה קינה, לא חשוב מה אמרנו.

השבעה באוקטובר משתקף בפניהם של ילדים כל הזמן, כשהם עליזים, קצרי רוח, דברנים או שותקים. באילת, בבית ספר שהלימודים בו התקיימו באוהלים, ילדים שפוננו מעוטף עזה שיחקו בהפסקות במשחק תופסת שנפתח בצעקה "מחבלים באים!" (שבעקבותיה כולם בורחים, כמובן). ב"קווה קווה", משחק אוריגמי שכל קיפול שלו חושף מילה אחרת, ילדות החביאו את המילים "לבכות" ו"לברוח". והקללה המעודכנת: "שאבא שלך ייחטף לעזה".

כשישבתי בכיתה מאולתרת במכללה האקדמית בצפת וביקשתי להקדיש ספר לילדי בית הספר "נוף הרים", ילדה תיקנה אותי ואמרה, תכתבי "נוף פצצות". היא לא הגזימה. "נוף הרים" המקורי ממוקם בקיבוץ סאסא, ומחלונותיו נשקף בימים אלה נוף עם הרבה פצצות. האמת מוצאת דרכים להתגנב ולהנכיח את עצמה, והיא צובטת את הלב במיוחד כשמשמיעה אותה תלמידת כיתה ד' שבית הספר שלה הפך לשטח צבאי סגור. גיבורי "פיטר פן" יכולים להחליט להישאר ילדים ולחיות לנצח בעולם פנטסטי, אבל הם בוחרים לחזור הביתה. רוב הילדים שפגשתי לא מחפשים את ארץ לעולם לא. להפך: המשחקים שלהם, השפה, ההומור השחור, כולם מבטאים רצון להתקרב למציאות, קשוחה ככל שתהיה. עשרה ימים אחרי הטבח נסעתי לאופקים וישבתי עם ילדים במקלט מספר 9 שהפך למקום מפגש למשפחות שביקשו לצאת קצת מהבית. על הקיר החיצוני של המקלט רוססה כתובת: "מוות לכל הערבים בייסורים". מבוגרים (כולל בעלי תפקידים ומתנדבים, שתי חיילות ועובדת סוציאלית) וילדים נכנסו ויצאו מהמבנה כאילו כלום. אני נבהלתי מהמילה בייסורים – היתה כאן תוכנית מפורטת, לא רק להרוג אלא לנקום. ושכולם יסבלו, לא רק המחבלים. צילמתי בטלפון שלי והחלטתי לצלצל לעירייה להתלונן, אבל הדחקתי ואחר כך שכחתי. ואולי גם אני, כמו הילדים, חשבתי שאני מוכרחה להכיל את המציאות במלוא קשיחותה. או שהרגשתי שזה גדול עליי ואין לי זכות לשפוט. בשבעה באוקטובר נרצחו באופקים 47 בני אדם. אזרחים חמושים, שוטרים וחיילים בחופשה בלמו את המחבלים. בזמן הביקור שלי, בשעת צהריים מוקדמת, היא נראתה כעיר רפאים, עם מחסום של הצבא בכניסה ורחובות נטושים כמו בסרט דיסטופי עתידי. בדרך הביתה ראיתי שיירה של משאיות סולר צבאיות שנסעו לכיוון עזה, כהכנה לתמרון הקרקעי שעדיין לא התחיל. "מוות לכל הערבים בייסורים" היה אז רק נבואה. או ציווי.

ספרים מאפשרים לחוות את העולם באופן מוגן יחסית, בלי להסתכן, אבל בימים שלאחר הטבח הספרות היתה שמיכה קצרה מדי. כל מילה נטענה במשמעות חדשה, גיבורי "האריה", המכשפה וארון הבגדים" מפונים מלונדון המופצצת על ידי הנאצים. שני נוודים פורצים לביתה של בילבי באמצע הלילה. טייגר לילי נחטפת. כל מה שנחשד כטריגר נשאר על המדף. כלבים עשו עבודה טובה יותר מכל ספר. מחוץ לכיתת לימוד בקיבוץ שדות ים, שקלט מפונים מעוטף עזה, הסתובבו הכלבים המקומיים וחילקו חמלה ואהבה לילדים שיצאו להפסקה. באחד הימים, כשרמת הקשב והריכוז צנחה, יצאתי עם הילדים החוצה וביקשתי שיתארו גולדן רטריבר שבא להתלטף, ושיימנעו משימוש במילה כלב. התשובות: אהבה, מתיקות, שער, בהיה, אף שחור, קסם, הצלה, לב ושוב פעם לב. כשהצלחתי לחזור לספרים גיליתי שהטובים שבהם, אלה שמכילים אחוזים

גבוהים של חום והומור, הצליחו לתפקד כמו כלבים. ספרים על טיפשים התגלו כאוצר אמיתי. הברון מינכהאוזן יכול לירות את עצמו מקנה של תותח כשהוא רכוב על פגז כדי לבצע משימת ריגול מעבר לקווי האויב, ולזנק תוך כדי טיסה על פגז של האויב שטס לכיוון הנגדי ומחזיר אותו הביתה בשלום (כמה ברק יש בסיפור העתידי הזה על הכטב"ם האנושי, שנכתב לפני יותר ממאה שנה). וכאשר תושבי העיר חלם סובלים ממחסור בעתודות קרקע, הם מגייסים את הציבור לדחוף הר שעומד בדרכם, מתוך שכנוע פנימי עמוק שאם כולם ייתנו כתף וידחפו, ההר אכן יזוז ויהיה יותר מקום לנדל"ן. הסיפורים האלה מונחים על המציאות כמו שקף צבעוני, צובעים אותה בצבעים משעשעים. אבל לא מסתירים אלא להפך, מבליטים את האבסורד והטירוף שבה. אין בהם קריאה לפעולה ואין

מוסר השכל, רק דגדוג של שריר מנומנם אי שם בין המצפון ללב. טיפשות היא סחורה מצחיקה ומנחמת. האבסורד בעולם הבדיוני מאפשר לשמר את האשליה שהמציאות, בניגוד לספר, דווקא כן מצייתת לחוקים הגיוניים.

האבסורד בעולם הבדיוני
מאפשר לשמר את האשליה
שהמציאות, בניגוד לספר, דווקא
כן מצייתת לחוקים הגיוניים

ובעיקר, לחלמאות אין תג מחיר. בארגז החול של הדמיון אפשר לכללך ולבלגן בלי לשאת בתוצאות, כי באגדות אין

תהליכים ואין שקיעה, שום דבר לא מתמעט או נסוג או מתנוון, ואף אחד לא מתחרט על כלום: בכל פעם שתפתחו את הספר החלמאים יהיו שם, מתגאים בחוכמתם, שלמים באמונתם התמימה ובלתי פגיעים. ומינכהאוזן, סוג של מילואימניק אופטימי בחולצת "אחים לנשק", יספר איך נחלץ מביצה טובענית כשמשיך את עצמו בשערות ראשו, ואיך הציל גם את הסוס.

נדמה לי שגם ילדים מאושרים שלא חוו את הזוועה באופן אישי איבדו משהו מהשאננות הבוטחת, שאמורה להיות סימן ההיכר של ילדות. הבית נפרץ, הגבולות לא מספקים הגנה. המדינה עצמה התגלתה כהורה מוגבל ולא לגמרי מתפקד. ילדים קטנים קולטים בחושיהם ובשכלם את הכוונות הג'נוסידייות של הרוצחים, את העובדה שיש מי שרוצים להשמיד את הקהילה שלהם, ושהאויב אינו מרחם על קטינים. חלקם מבינים, בדרכים מילוליות ואחרות, שגם בקרב הקהילה שלהם אין רחמים כלפי ילדים בעזה. מחיקת האנושיות של האויב היא מתקפה על הצדק והמוסר, וגם על התקווה: מבקשים לחנך אותנו שנכבה את הנפש, שלא נביע סולידריות, שנעשה מקום רק ליצרים ונתרגל לקיום שהוא מלחמה בלתי פוסקת. רוב האזרחים צופים בהצגה הזאת בשתיקה, מדוכדכים ופסיביים. הם שוכחים שגם הילדים ביציע. זה אקלים איום ונורא לגדול בו, וגם הבתים השפויים ביותר לא יוכלו לבודד את הילדים מפני השלכותיו. אולי יש איזו ארץ לעולם לא שבה מבוגרים יכולים להמשיך להתכרבל על הספה מול נטפליקס ולא לחשוב על חיבוק המוות שאנחנו והאויב לפותים בו, ובמקביל יתרחש תיקון

והילדים יחזרו לשגרה ולטיקטוק, והילדים של האויב ישובו אל מקומם הטבעי – השכחה המוחלטת. ואולי אין ארץ כזאת. וביתיים הזוועה בעזה נצרכת בקורות החיים של הילדים שלנו, ממש כמו השבעה באוקטובה. מה שנכתב על הקיר של מקלט מספר 9 באופקים התממש בחאן יונס וברפיח. ועכשיו מה?

צילום: גליה עוז

ספר החתולים זה עליי על כוחה המרפא של היצירה למול הטראומה

פרופ' מירב רוט היא פסיכולוגית קלינית, פסיכואנליטיקאית
מנחה בחברה הפסיכואנליטית בישראל וחוקרת תרבות.

יום אחרי הפינוי מהעוטף נסעתי לים המלח ושהיתי שם שבועיים עם חברי בארי המפונים. בקומה התחתונה של מלון דיוויד הקמנו במהירות מערך לטיפול נפשי – צמדי כסאות שימשו כקליניקות, מזרנים וטושים שימשו כקליניקה לילדים. את מצב הילדים קל היה לאבחן לפי היצירה שלהם. ילדה אחת ציירה בכל הצבעים פרחים ופרפרים ובתים יפים, ובעין נאיבית היינו אומרים שהיא מרגישה נהדר, אך היה בציורים שלה משהו כפוי, קפוא ומכמיר לב. ילדים אחרים לא הסכימו לצייר, לא לשחק, לא לשוחח. הם התרוצצו באי־שקט ממקום למקום. במעלית הם עשו "צחוקים" – היינו מזמינים את המעלית ועל הרצפה היו שוכבים שניים או שלושה ילדים בני שמונה או תשע ועושים כאילו הם מתים. היה ילד עם פנים נבונים ועצובים שביקש לצייר "את מה שקרה", ואילו חבר שלו ביקש המון דפים ועיפרון ומילא דף אחרי דף בקללות ואיומי מוות לחמאס. והייתה ילדונת אחת שצבעה רק בשחור, ורק על עמוד אחד, עוד ועוד, עד שהנייר נקרע, והלב ביחד איתו, ואיתה.

מהי טראומה ומהו ילד

לפני שאדון בתרבות ילדים במלחמה, חשוב לי ליישר קו עם התופעות "טראומה" ו"ילד" מזווית פסיכואנליטית.

ילדי השבעה באוקטובר חוו טראומה קשה ביותר. ויחד עם זאת חשוב להבחין בין "טראומה" כהגדרת האירועים שהתרחשו מבחוץ, לבין "טראומה" כתגובה נפשית. לא כל מי שהיה נתון למתקפת הטרור הטראומטית של שבעה באוקטובר חווה טראומה במובן הפסיכולוגי. כולם חוו טלטלה, זעזוע,

פגיעה, אימה מבעיתה, ובכל זאת, למושג "טראומה" ישנה הגדרה שלא כולם יענו עליה. הגדרה פשוטה למילה "טראומה" מבחינה פסיכואנליטית תהיה "אירוע שהנפש לא יכולה לשאתו". לא כביטוי, אלא באמת. האירוע גדול מכפי מידותיה ויכולותיה של הנפש לשאתו, ולפיכך הנפש מתנתקת מן האירוע באופן שבו הוא קרה אך לא נחוה

במלואו. האדם יודע מה קרה לו, הוא אפילו יכול לפרט את מהלך הדברים, ובכל זאת חל נתק; שבר גיאולוגי שבו ניתק חלק שלם משאר חלקי הנפש, בודד ונחתם בפני האדם שעליו עבר האירוע הטראומטי. אחד השמות המקצועיים לכך הוא "דיסוציאציה", וכשמו כן הוא – ביטול של האסוציאציה, של ההקשר. מכאן ואילך הנפש נידונה להתקיים עם תחושת הנתק הזאת, ונגזלת ממנה תחושת הלכידות הטבעית שמאפיינת את חיינו, ובה כל האירועים שחוונו שזורים בנו באופן שבו הם מאירים זה את זה, משפיעים זה על זה, קשורים זה בזה, במודע ושלא במודע. במקרים חמורים, שנכנה "תסמונת פוסט טראומטית", האירוע המבודד יקבל מעמד כל כך מנותק ועוצמתי, עד שיהיו רגעים שבהם האדם יחוה אותו מחדש באופן מוחשי לחלוטין. אך ברוב רובם של המקרים, לעומת מה שמזהירים מפניו ברשתות שוב ושוב, לא תתפתח תסמונת פוסט-טראומטית כוללת. במקום זאת תהיה הנפש מעתה נשאת של חלק מבודד, שיגבה מחירים כאלה ואחרים בשל דליפת האנרגיה המופנית לשימורו

בבידוד, ובשל הפגיעה בשלמות הכוללת של האדם.

אני עובדת שנים רבות עם הורים שכולים, והם תמיד אומרים לי בפגישה הראשונה ש"זה נגד הטבע שהוא מת ואנחנו חיים". ואני תמיד משיבה להם את אותה תשובה: "לא נכון. בטבע יש גם אסונות טבע". ובכל זאת, העובדה שילדים חשופים לטראומות בסדרי גודל תנ"כיים כמו זה של שבעה באוקטובר, היא בלתי נסבלת. ועם זאת, מעניין לבחון את האופן הייחודי שבו ילדים מגיבים לטראומה

הנפש מתנתקת מן האירוע באופן שבו הוא קרה אך לא נחוה במלואו. האדם יודע מה קרה לו, הוא אפילו יכול לפרט את מהלך הדברים, ובכל זאת חל נתק

אני עובדת שנים רבות עם הורים שכולים, והם תמיד אומרים לי בפגישה הראשונה ש"זה נגד הטבע שהוא מת ואנחנו חיים". ואני תמיד משיבה להם את אותה תשובה: "לא נכון. בטבע יש גם אסונות טבע"

לעומת מבוגרים. הפסיכואנליטיקאית וממציאת הטיפול במשחק, מלאני קליין, תיארה את הילד כיצור פועל ומשחק. בעוד שפרויד הגדיר את החלום כדרך המלך אל הלא מודע של המבוגר, מלאני קליין (1926) הגדירה את המשחק כדרך המלך אל הלא מודע של הילד. היא הדגישה שעבור הילד הפעולה טבעית ויסודית יותר מן המילה. והמשחק נחוץ לו כדי לפרוק את עולמו הפנימי שמכביד עליו. כך למשל הוא פורק את דמויות ההורים והאחים ממשאית הלב אל השטיח המתמלא בבובות שמקיימות ביניהן עולם שלם של ייצוגים – הן נלחמות זו בזו ומרפאות זו את זו, ומבטאות את היצרים ההרסניים ביותר דרך עולם הדמיון. כל מי שמטפל בילדים מכיר את הקציצה הדמיונית שיש בה רעל סודי שהמטפל מוכרח לאכול ואז למות תכף ומיד, ואת השיקוי הקסום שעליו לשתות אחר כך ואז להתעורר באופן פלאי. ממלכה קסומה זו ספוגה בכל הפחדים, האשמות, השנאות, התקוות, האהבות, כוחות התיקון והיצירה. היא מתקיימת במה שהפסיכואנליטיקאי דונלד ויניקוט (1958) כינה "מרחב הביניים" שבין האני ללא אני ובין המציאות לדמיון. בעולם זה יש לילדים אפשרות לעבד את החרדות הגדולות, את הטראומות, את האובדנים, בחיקה הבטוח של המשחקיות הפועלת, שנוגעת ישירות בלב.

יש לילדים אפשרות לעבד
את החרדות הגדולות, את
הטראומות, את האובדנים,
בחיקה הבטוח של המשחקיות
הפועלת, שנוגעת ישירות בלב

אך מה עם ילד שלא רק היה חשוף לטראומה חיצונית, אלא גם פעלה עליו כטראומה, כלומר, נפשו לא עמדה בגודלה המכריע של הזוועה? מה נעשה איתו בטיפול? הרי לשחק איתו יהיה כמו לנסות לעשות ניתוח לב באדם שליבו הופקע מגופו ומצוי בבידוד אי שם מחוצה לו. איך עושים ניתוח באיבר חסר? כאן התרבות באה לעזרתנו, שהרי גם כשהלב של הילד נעתק ממקומו, בספר שהוא שאל מן הספרייה ישנה הדמות הספרותית של ילד אחר. ולא רק הספר הושאל לילד הקורא, או המקשיב לסיפור, אלא גם ליבו של הגיבור הספרותי הצעיר מושאל כעת, ודרך המגנט הגדול של הספרות, הלא הוא ההזדהות, ניתן יהיה להתחיל לעבד את הטראומה של הילד הקורא שליבו הופקע, דרך הילד הנקרא שחדרי ליבו פתוחים והילד הקורא מתארח בהם. בהדרגה יוכל אולי הקורא לחבר מחדש את צפונות ליבו של הילד בראי הספרות לחללים הפעורים בנפשו שלו.

“הרגשתי שאני נהפך לאחר”

בהתפתחות רגילה, ספרי ילדים הם תחילתה של הרפתקה שנקראת “קריאת ספרות”. כשזו נפתחת באופן שמזמין את הקוראים הצעירים לעולם הדמיון, ההזדהויות, ההשלכות והפנטזיות, באופן שיש עימו את שיקוי הקסמים הנכון, היא עתידה להוביל חיים שלמים של קריאת ספרים. כשקולו של ההורה המספר מתווסף לתמונה, האירוע מופנם בכוליותו הבלתי מובחנת, ויוצר בנפשו של הילד הקטן התרגשות ושמחה. הסיפור הוא אם כן לא רק עלילה מסעירה שהילד נשבה בה. ההורה הקורא לילד את הסיפור בלילה נמזג לתוך עולמו הפנימי של הילד הרדום למחצה, הרפוי בגופו ובנפשו. הילד שותה בצמא את תוכן העלילה ביחד עם צליל קולו של ההורה, עם ליטוף אגבי שחולף על מצחו, עם השיחות הקטנות הנרקמות סביב ההתרחשויות המסופרות, ועם הביטחון המוחלט שהילד חווה בסיטואציה האינטימית הזאת התופרת את המעבר מן היום ללילה בחיק החם של ההורות ושל הספרות.

בספרו “המילים” מתאר ז’אן פול סארטר את מפגשו המוקדם עם הספרים כאילו העמידו ילד למבחן, והוא אינו לגמרי אותו הילד וחושש לענות. הוא מציין את ההרגשה שהוא עצמו נהפך לאחר.

היצירה משרתת את כולנו – ילדים ומבוגרים כאחד – כדי לעבד חוויות נפשיות. הדבר הזה מקבל משנה כוח בקריאת סיפורים לילדים. אצל ילדים המרחק בין הלא מודע למודע קצר מאוד, וכך גם ההבחנה בין דמיון למציאות. כשאמו של סארטר, שנהגה לספר לו כל ערב סיפור על פיות בחדר האמבט, רוצה לקרוא לו את אותו סיפור מתוך ספר, הוא נחרד ותוהה בבהלה אם הפיות נמצאות בפנים. ההתפתחות הנפשית של ילד אמורה לאפשר לו לשייט באותו מרחב ביניים, אשר בו מתפתחות היכולת לשחק והיכולת ליצור. בתנאים רגילים אנחנו נעים בחופשיות יחסית בין דמיון למציאות, בין עולמנו הפנימי לעולם החיצוני, ובין האני לאחר. כוחה של היצירה גדל ככל שהקורא מרשה לעצמו “להפוך לאחר”, כדברי סארטר. אני מכנה זאת “פרדוקס ההרחקה” (רוט, 2017). זוהי תנועה פרדוקסלית שעל גביה אנחנו מתרחקים מן האזור הרגיש בנפשו אל הסיפור, אלא ששם, בחיק המוגן של הספרות, אנחנו מתקרבים לעצמנו דרך ההזדהות עם הגיבור, ואותן תחושות ורגשות קשים מקבלים תשומת לב ומעובדים בחייו של הגיבור.

במצבים טראומטיים היכולת הזאת נפגעת, והחשיפה של ילדים לסיפורים, וגם יצירה של סיפורים ביחד עם ילדים, מאפשרות שיקום של פונקציות מכריעות שאבדו בשל הטלטלה הטראומטית. כך למשל יכולנו לחוש בהבדל אצל הילדים

שתיארת, אף שחשוב לי להדגיש כי נוכח האירועים, תגובתם של כל הילדים הייתה טבעית ומובנת – ה"לא נורמלי" הוא מה שקרה ולא התגובה אליו. עם זאת, יש דברים שהילדים האלו לא יכלו לבטא במילים, אבל התבטאו היטב ביחסם ליצירה. הילד שמקלל וגם רוצה עוד ועוד דפים, פורק זעם ותסכול וזקוק להמון מקום. הילדונת עם הצבע השחור נתנה ביטוי לממד חסר צורה, פשר ונרטיב, שאיים לקרוע את נפשה. הילד שביקש לצייר "מה שקרה" עדיין החזיק בעמדת העד כלפי עצמו והתאמץ ליצור לעצמו נרטיב שבתוכו הוא ילמד לחיות. הוא וילדים אחרים נעזרו לשם כך באמצעים הייחודיים של סיפורים ואגדות ילדים.

מה קורה לקורא הצעיר

פיצול והשלכה: ילדים נוטים לפצל את העולם לטוב מוחלט ורע מוחלט, ואז להשליך את כל הרע החוצה, בעוד שלעצמם הם מייחסים את כל הטוב. אגדות הילדים מעניקות לכך מראָה מושלמת. האם הרעה של סינדרלה מפוצלת מן הפיה הטובה, וסינדרלה טובת הלב מפוצלת מאחיותיה הרעות. הקורא הצעיר זוכה לפרוק את עולמו הפנימי לתוך עולמן של הדמויות, ולצפות דרכן במלחמות היצרים המתחוללות בנפשו (רוט, 2024) – החלק הזועם שלו, ההרסני, מגולם במכשפות ובאבירי הזדון, ואילו החלק התמים והאהוב שלו מגולם בדמויות הגיבורים החפים מכל עוול. הוא גם זוכה למחנה אימונים שבו הוא "מתרגל" יחסים עם כל אחד מן החלקים הללו המתקיימים גם בו וגם בזולתו, ועיבוד התפיסה המפוצלת וההשלכתית עשוי להוביל אותו לראייה מורכבת יותר של עצמו ושל אחרים. במצב הטראומטי המרחב הסימבולי קורס. עיבוד בחיק מרחב הביניים של היצירה, משקם מן ההריסות.

חזרתיות: עוד אפיון בולט של סיפורי ילדים הוא החזרתיות. "בום טרח, מה קרה? הבלון התפוצץ, הבלון נקרע! לא נורא רוני רון, זה סופו של כל בלון". בזכות החזרתיות בתוך הספר ועוד אלף החזרות שבהן התבקשתי לספרו, אינני צריכה לגשת לארון הספרים כדי לזכור זאת. נסו לקחת מילד את הזכות לשמוע את אותו סיפור שוב, ושוב, ושוב, טרם סיים לטפל דרכו באיזו חידה מחידות נפשו. פרויד (1914) מתאר את "כפיית החזרה" כמאפיינת את המצבים הטראומטיים – מתוך משאלה להשתלט בדיעבד על האירוע. בקריאה, החזרתיות משחקת תפקיד דומה. היא מאפשרת לילד לעבור פעם אחר פעם דרך אותו אתג, ולצלח אותו בדמיונו. החזרתיות חשובה למחנה האימונים הקטן שהיצירה מאפשרת –

החזרתיות חשובה למחנה
האימונים הקטן שהיצירה
מאפשרת – באמצעות הילד
רוכש שליטה הולכת וגוברת
בחומרי הנפש שמכאיבים לו,
מקבל הזדמנויות חוזרות לחפש
דרכי התמודדות

באמצעותה הילד רוכש שליטה הולכת וגוברת בחומרי הנפש שמכאיבים לו, מקבל הזדמנויות חוזרות לחפש דרכי התמודדות. ועוד פונקציה יש לה לחזרתיות – הסיפור נע בסדר קבוע, עם תוכן קבוע, אל סוף קבוע. יש בכך כוח מנחם אל מול הכאוס ותחושת השרירותיות של שורדי הטראומה.

עדות הדדית (רוט, 2020): היחסים בין הילד הקורא לדמות הם יחסי עדות הדדית רבי עוצמה. מכיוון שהסופר "שופך" את הלא מודע שלו לתוך הנייר, ומנגד הקורא "שופך" את הלא מודע שלו לתוך הטקסט, הרי שהם הופכים עדים זה לזה. אצל ילדים, מכיוון שהמרחק בין המציאות לדמיון קטן יותר, לכן ההזדהות מיידיית וחזקה יותר, והעדויות ההדדיות אפקטיביות יותר. כך למשל הילד ידע למות אביו של סימבה, לסבלו ולהתמודדותו, ובאותה עת סימבה ידע מתוך דפי הספר לפחדיו של הקורא הצעיר ולאובדניו.

אמנות האבל של הקורא/ת (רוט, 2023) הצעיר/ה:

האפשרות לקרוא על אובדן ומכאוב, חוסר אוניס, עלבון וחולשה, מעניקה לקורא/ת הזדמנות להתאבל על אובדנים ממשיים דרך ההזדהות עם הדמות. ילדון שאיבד את הוריו לא יגיב לשאלת "איך אתה מרגיש", אבל יוכל להיעזר מאוד בדיבור על רגשותיו של במבי שאמו נורתה על ידי ציידים, או באשמה שחשה אלזה בשל כוחות ההרס שלה. זהו מעין מצב חלום, שמאפשר לגעת במה שבמצב ערות הנפש מתקשה לשאת. התרבות מאפשרת לילד דבר מכריע נוסף: האוניברסליות של הכאב האנושי. הוא לא לבדו בכאבו, באובדנו. יש לו שותפים למסע הקיומי. הבנה זו תקרב אותו להישג הגדול ביותר של תהליך האבל, והוא המעבר מן האבל על האובדן הפרטי לאבל על אובדן העולם האידיאלי של הפנטזיה.

שיקום העמדה האתית: בטראומות טרור יש חשיבות משנה לשיקום העמדה האתית. המתקפה האכזרית מבקעת את האמנה הראשיתית שלתוכה מוכנס כל תינוק ברגע שהוא נישא בזרועות אמו ומגלה שהעולם מאופיין בהגנת החזק על החלש, הגדול על הקטן. השבר הנורא של החוזה היסודי הזה מאיים על הנפש הצעירה בפירוק. היצירה הספרותית משיבה את הסדר על כנו בכמה אופנים: ראשית, היא מאפשרת לבחון ולעבד כיצד הגיבורים הספרותיים מתמודדים עם עוולות ותחושת חוסר אוניס. שנית, היצירה משקמת את הזעזוע הטראומטי הן בצורתה – הכוללת את המבנה שלה (שורות, דפים, ציורים קבועים במקומם יום אחר יום) ואת היופי שבו היא ניחנה, והן בתוכנה – שמחזיר מן השבר הטראומטי למבנה של נרטיב, של עלילה שמתפתחת ומשתנה, שבה יוצאים מבוורות ושבים אל הדרך, נחלצים מאסונות וזוכים בפיצוי

ילדון שאיבד את הוריו לא יגיב
לשאלת "איך אתה מרגיש",
אבל יוכל להיעזר מאוד בדיבור
על רגשותיו של במבי שאמו נורתה
על ידי ציידים, או באשמה שחשה
אלזה בשל כוחות ההרס שלה.
זהו מעין מצב חלום, שמאפשר
לגעת במה שבמצב ערות הנפש
מתקשה לשאת

בדמות נסיך או אוצר בלום, ובמרבית סיפורי הילדים – הרעים לבסוף נענשים והטובים זוכים להכרה. הילד מתחקה אחר מוטיבציות "רעות" ו"טובות" ונחשף למורכבויות העומדות מאחוריהן כפגיעות, חשדנות, נרקיסיות ועוד, ובתוך כך נבנית העמדה האתית או משתקמת. ההזדהות עם הגיבורים, ראיית האחר, מאפשרות לילד לזכות מחדש גם בעצמי האכפתי והאוהב שלו, וגם במבט החומל, היוצק משמעות, שחוזר אליו מבבואת היצירה הספרותית.

בעבודה טיפולית עם ילדים, השבת השליטה והפשר מתאפשרת כשניתן ליצור איתם עולם מרובה אפשרויות – והם מוזמנים לבחון דרכו את עולמם ואף להיות שותפים במציאת פתרונות לאתגריו. עבור חלק מן הילדים הדרך ארוכה יותר, כמו זו של הילד המקלל בזעם והילדה המחוררת את הדף כייצוג לליבה הפצוע, ואילו לאחרים זו דרך קצרה יותר. אך עבור אלה כאלה התרבות משיבה פני עולם שנגזל בתנאים שניתן לילד לשאתם. הילדים יכולים לדמיין פתרונות קסומים או להציע פתרונות ריאליים. הם יכולים לבכות בשם הגיבורים ואז לנחם אותם. הם יכולים לתת מילים למכאוביהם מפיהם של חתולים כלבים ויצורי פרא ופלא אחרים. לעיתים זה יקרה דרך מפגשם עם יצירה כתובה, ולעיתים דרך יצירת הסיפור בעצמם.

ילד בן שמונה שחולץ מתוך ארון אשר בו התחבא וממנו ראה כיצד רוצחים את אמו, סיפר לחיילים שחילצו אותו כי במשך כל אותן שעות רבות שינן שוב ושוב שיר ילדים שאמו נהגה לדקלם לו לפני השינה. כמעשה חזרה כפוי אך גם הכרחי, הוא שיקם את דמותה בתוכו, וכמו שינן ביחד עם מילות השיר את טובה, את מסירותה, את נצחיותה כאם פנימית שתוסיף לדקלם לו שירים עוד שנים רבות לאחר מותה.

ילד אחר, כבן שש, שדאג לחתולי המשפחה שנותרו בקיבוץ, כתב עם המטפלת שלו ספר על חתולים אבודים, והוא והמטפלת כתבו עבורם קערות חלב ועוגיות, לוכד חלומות נגד חלומות רעים ועוד. הילד העביר את חרדותיו ובדידותו לחתולים – הגיבורים הספרותיים שיצר, ואז, באמצעות "פרדוקס ההרחקה", טיפל בעצמו דרכם. בסוף הטיפול אמר למטפלת הנדהמת שלו: "את יודעת שספר החתולים זה עליי? עכשיו אני יכול לחזור הביתה".

דני אדמסו

שלושה שירים

ד"ר דני אדמסו הוא חוקר, משורר, פובליציסט ויזם בתחום התרבות. ניהל את ארגון השדולה הישראלי "אגודת יהודי אתיופיה". חוקר במרכז הבינלאומי נגד אנטישמיות ע"ש ששון וידאל באוניברסיטה העברית, ועמית הוראה באוניברסיטת בן גוריון. בוגר תוכנית מנדל למנהיגות בתרבות יהודית.

עד הדרום אדם הבא

11.10.2023

החֶרֶף הפתיע בִּסְתוֹ. הִטְבַּע חֹזק מִן הָאָדָם. הִשְׁמֵשׁ תִּזְרַח בִּאֲבִיב הַבָּא.
תִּבּוֹא בִּמְלֹא הֶדְרָה. הִיא תִּבְקִיעַ רַק בְּקִיץ. הִיא תִּשׁוּב לִזְרַח עֲלֵינוּ
וְעַל הַפְּרָחִים, הַחֲמִנִיּוֹת.
אַחֲרֵי הַחֶרֶף יִלְבְּלוּ הַפְּרָחִים בְּגִנָּה וּבְאַדְנִיּוֹת. שׁוֹב נִרְאֶה שְׂדוֹת
וְחֶרְשׁוֹת פְּרָחִים מִן הַצֶּפֶן עַד הַדְּרוֹם הָאָדָם. פֶּלֶא. טֶבַע שְׁמֵרָא
עֲצָמוֹ. אֲנָשִׁים. פְּרָחִים.
עַד לִלְכֵּת הַחֶשֶׁךְ, נִדְלִיק נֵרוֹת. בְּלִילוֹת יֵשׁ אֶת הֵיֶרֶחַ. וְלוֹ פְּרָחִים
מִשְׁלֹ, אֶת הַיִּלְדִּים שְׁלֵנוּ.
כַּעַת יִלְדִּים צְרִיכִים אֶת הָאוֹר בַּחֶשֶׁךְ. הוֹרִים שִׁיחִיו לָהֶם לִשְׁמֵשׁ.
לְהֵאִיר בִּסְתוֹ, בַּחֶרֶף וּבַעֲקֶר בַּחֶשֶׁךְ. תִּקְוָה לַיּוֹם שְׁאַחֲרָי, עַד בּוֹא
הַחֲמָה, הָאֲבִיב וְהַקִּיץ.
הָאֶתְגֵּר, לֵהִיּוֹת הוֹרָה. לֵהִיּוֹת שְׁמֵשׁ בַּחֶשֶׁךְ – לֵהִיּוֹת גֶּנֶן, לַגִּדֹּל
פְּרָחִים. הַקִּשִׁי לְהַבְטִיחַ עֵתִיד מוֹגֵן מִקוּטְפֵי הַפְּרָחִים. שְׁלֹא יִגְעוּ לִי
בַּפְּרָחִי גִנִּי כְּכַעֲבֵר. נִחְטְפוּ, נִקְטְפוּ יוֹתֵר מִדִּי. פְּרָחִים.
וּמִן לְשׁוֹב לְדְרוֹם אָדָם – לְחֹזֶר לְחַוּוֹת, לְהֵרִיחַ צִבְעֵי פְּרִיחָה שֶׁל
כְּלָנִיּוֹת וּפְרָחִי אֲבִיב יִשְׁנִים וְחֻדְשִׁים. בְּשְׂדוֹת וּבְחֶרְשׁוֹת שְׁל הַדְּרוֹם הָאָדָם.

המלחמה

08.05.2024

לנציבות הדורות הבאים.
שלום רב, בחדשות כלם
מפגינים, כואבים ת'מלחמה
שם, בחוץ. בצדק!

שאלתי היא, למי לפנות על
המלחמה שבפנים, פצועי
לא גוף, שפה. מאת: אחד העם,
בשם נציגות ילדות ישראלית
רחוב דואבי ישראל 3,
כאן.

בני, אל לך לא להיות ילד יותר. מתר לך להיות רק ילד על מלא. אתה מה שלא הייתי – ילד. בני, אל תקשיב למכונות הרעש; רעשי כלי המלחמה-פוליטיקאים. ילדי שלי; עבורך אין טובים ורעים; יש רק בני אדם והטבע שלהם. מלחמות-פאנור ריינג'רס.

ילדי, אל תרוץ. אין צורך להתבגר מהר. היה בגילך בכל עת. חכה רגע עם השאלות הגדולות. עוד תראה, עד שתגדל המלחמות כבר יסתימו; גם החטופים יחזרו. כן; גם אברה, האיש החום מהטיק-טוק. זה, שאין לו אמא בחדשות. בבקשה, אל תשאל שוב: 'אבא, אבל מתי?' פשוט, היה ילד טוב, ראשון בציון.

סבלנות, ילדי. חכה לשיעורי ההיסטוריה, בתיכון או באוניברסיטה. שם תגלה בעצמך שהטילים לא היו זקוקים ושכפות הברזל המתרוממות אינן רובוטריקים. אז, רק אז תלמד ששום דבר לא היה משחק ילדים. עוד תגלה שדניאל בגב האריות זה אב ושלשת בניו בחדר המדרגות; שלעתיים גם הורים מפקדים. תגלה שרק הזמן הוא גבור-העל האמיתי. ילדי, כעת, היה רק ילד! אנא, הישאר ילד, שרוצה הכל; מהכל. כשתגדל אמר לאחריך, שדמוקרטיה זה לא בחירות ולא שלטון הרב. דמוקרטיה זו אחריות אישית, סבלנות שלטונית – גם הכולת בקרת. גם אני רוצה. מתר לי לקוות. שהמלחמות יעברו לגלקסיות אחרות. שנבקה עד כאב מצחקוקי ילדים. שנסבל רק מפקקים, רעשי מכונות ומחאות אזרחים. רק לא עוד לזיף לך צחוק. הגיע הזמן. מתר לומר, די לנו בתפקיד ההורה שכבר אינו מצחיק. רוצים לחזור להיות אבות ואמהות עם דאגות רגילות-אנושיות.

אחרית דבר תנו להם אמת

הנפש הילדית מחפשת מרפא. אני מתכוונת בראש ובראשונה לנפשם של הילדים – אלה שרצים אל הממ"ד, אלה המפונים מביתם, אלה שמביטים בעיניים כלות בתמונות החטופים. אבל לא רק אליהם. גם לנו, המבוגרים, יש חלקים ילדיים בנפש, ולרבים מאיתנו נדמה שהם הושחתו לנצח. אולי אנחנו אפילו כועסים על התמימות שהייתה מנת חלקנו. אולי החלטנו בחריקת שיניים שמעתה נהיה מבוגרים על מלא, לא נשגה בחלומות יפים, לא נשיר עוד שירים של תקווה ושלווה. והילדים? האם נוכל להמשיך לגדל אותם ברוך, עטופים בצמר גפן? האם נרצה להמשיך כך?

בשבועות הראשונים של המלחמה התמלאו קבוצות הוואטסאפ בטקסטים, כתבות והזמנות למפגשי זום שמבקשים לעזור "לתווך לילדים את המצב", שדנים על "שגרת ילדים בצל המלחמה" ותוהים כמובן "מה לענות כשילדים שואלים על תמונות החטופים המפוזרות בכל מקום". ביניהם הגיע אליי קובץ PDF שנכתב על ידי נשות טיפול. הטקסט היה תמציתי ופשוט, האיורים – איורי חינם מהאינטרנט. לבי התכווץ למראה העמוד שבו נכתב על משך הזמן שיש לשהות במרחב המוגן. שלושה ילדים מאוירים ישבו על הנייר הריק, פניהם מחייכות ולחיהם ורודות. הפער בין התחושה האמיתית כשנשמעים אזעקה ובומים, ובין החיוך האטום של הילדים, היה מזעזע.

הכוונה כמובן טובה וחשובה, אבל זוהי דוגמה לפרדוקס שקיים גם בזמנים יציבים יותר. מצד אחד הילדים הם חלק אינטגרלי מהחברה, אלימה ומשברית ככל שתהיה, ומצד שני אנחנו מנסים לייצר להם דרך התרבות והספרות תמונה אידיאלית של ילדים מחייכים בעולם שכולו טוב.

כמו שהיטיב להראות מערכון אמהות במלחמה בארץ נהדרת ("כשיש מטח אני אומרת לו שזה פלוצים של יונה"), אנחנו חיים בעידן של הגנת יתר. מאמצים הסתרה כמעט היסטורית שמייצרת אצל הילדים דיסוננס ובלבול. המניע ברור, אבל לעיתים ההסתרה הזאת רק מגבירה את החרדה אצל הילדים עם התחושה שעולם המבוגרים משקר, מסלף ומסתיר מהם, כי האמת בלתי אפשרית עבורם. ההזירות והסינון הללו מגיעים משום-מה לשיא בספרות הילדים, והמגמה הזאת מייצרת דיאטה תרבותית דלה שעומדת בניגוד מקומם למציאות.

בספרים שיוצאים היום לאור לילדים צעירים תמיד תהיה משפחה שלמה, מכילה ואוהבת. הילדים לא יעשו דברים מסוכנים או נבזיים. ילדים מאוירים לא ילכו לבד בחושך, הורים מאוירים לא יצעקו על ילדיהם. גבולות הסכנה יהיו מצומצמים מאוד כדי "לא להכניס לילדים רעיונות לראש". באופן כללי, אם יעסקו הספרים ברגשות "קשים" כמו דיכאון או בדידות, הם יעשו זאת בצורה חינוכית וטיפולית ולא בדרך פואטית. זוהי הכללה, כמובן, אבל זו המגמה, והיא מגיעה בעיקר מארצות הברית, שם הדברים הגיעו לקיצוניות של פוליטיקלי קורקט, בטיחות וגהות – אי אפשר כמעט למצוא, למשל, ספרים חדשים שבמרכזם לא עומדת ילדה שחורה, ואסור לעולם לאייר ילדים עומדים על כיסאות – מחשש שייפלו.

הקפיצה אל קשיי וכאבי העולם נעשית בחדות בחטיבת הביניים. בשלב זה הספרים עוסקים בצורה מפורשת (אך לעיתים חינוכית לא פחות) בצרות המתבגרים: אובדנות, אנורקסיה, בידוד חברתי וכדומה.

בשבוע הספר האחרון, כשעמדתי כמוכרת בדוכן הוצאת עם עובד, נתקלתי בתופעה של הורים שניגשים ברטט אל הספר הקיץ של אביה. "אוי איך בכיתי כשקראתי את הספר הזה", הם נאנחים תוך כדי ליטוף הכריכה, "כמה אהבתי אותו". אבל כשבת האחת-עשרה שלצידם מבקשת לקרוא את הספר הם חוששים, "זה לא תוכן קשה מדי לילדים?" בן רגע הם יוצרים חיץ בין חוויית הילדות שלהם לזו של בתם. והרי הנפש הילדית לא השתנתה, היא עדיין מכילה את כל קשת הרגשות במלוא עוצמתם. המציאות אולי השתנתה, אבל הייתה קשה בעבר, ועל אף שקיוויו ופיללנו, היא קשה גם היום.

נהגנו בהזירות יתר ובגלל זה אנחנו עומדים כעת אובדי עצות מול ילדינו. כשקראנו את כיפה אדומה ניסינו להעלים את הזאב, סיפרנו שהוא הפך לצמחוני, או ויתרנו מראש על המעשיות שליוו את הדורות לפנינו כי ראינו בהם רק את

האכזריות. ועכשיו, כשהזאב מביט בנו מכל עבר בחיוכו נטף הדם, אנחנו כבר לא זוכרים את הסיפור המקורי. אנחנו מתקשים למצוא סיפורים שינחו אותנו.

צריך בלי ספק להגן על הילדים מתכנים קשים, אבל בה בעת יש לאותת להם שמה שהם חווים הוא לגיטימי ושיש בתוכם כוח ואומץ להתמודד עם החיים כפי שהם. גיבורים יתומים שיוצאים למסעות ומתגברים על קשיים הם לא סיפורים מיושנים שפג תוקפם, הם מסר לילדים שאנחנו סומכים עליהם ומאמינים ביכולתם לחיות בעולמנו. אומרים שהילדים לא קוראים, אולי הם יקראו אם ניתן להם ספרים שיש בהם אמת. הכוונה היא לא לריאליזם שמתאר את זוועות החמאס, חלילה, אלא לסיפור חזק שנותן מענה לכל חלקי הנפש.

בעת הזאת אסור לסיפורים להיות זהירים ונקיים מדי. הרגשות העזים צריכים להדהד בהם, אחרת יפנו הקוראים למקום אחר בחיפוש אחר תחושת תיקוף ואמת. סיפור יכול וצריך להוות מפלט, נחמה והשראה, הוא לא יהיה כזה אם לא תהיה בו אמת פשוטה של טוב ורע.

התמודדות הגיבורה בהקיץ של אביה עם אימה הפגועה ועם החיים בשכונה המנכרת, כתובה ברגישות שמעוררת הזדהות עמוקה. היא מאפשרת לבכות ואחר כך להתפעם כאשר קוראים בספר ההמשך, עץ הדומים תפוס, כיצד היא מתבגרת, מתחזקת ומתאהבת. ישנה נחמה בקריאה על ילדים שעברו דברים קשים ושרדו.

קריאה מנחמת היא גם קריאה על ילדים בעת מלחמה אחרת, שהתרחשה פעם, במקום רחוק, מכאן. יש נחמה בהיסטוריה ובכך שילדים שרדו ושוורדים דברים קשים. הספר איבוד מאת מירה לובה (חלקכם זוכרים אותו בשמו הקודם אי הילדים) נפתח בתיאור של ילדים שיושבים במקלט טחוב וקר בעת הפגזות הצבא הגרמני. כאשר הם נסחפים לאי בודד הם מקימים חברה חדשה – חברת ילדים.

האריה המכשפה וארון הבגדים מספר על ילדים המפונים מביתם, הרחק מהוריהם, בשל המלחמה. על רקע המלחמה הריאליסטית הזאת נפרשת מערכה אפית-פנטסטית של מלחמת הטוב ברע, האור בחושך. אבל אין בהכרח צורך באזכור של מלחמה היסטורית כדי להדהד את התחושות שמלוות אותנו בימים אלה. בספר שודדי ים הקרח, מאת הסופרת השבדית פרידה נילסון, יוצאת ילדה למסע על פני ים קפוא במטרה להשיב את אחותה הקטנה שנחטפה על ידי שודדים אכזריים. יש כאלה שייבהלו לשמע התיאור הזה, שימלמלו: "זה קרוב מדי", יזרקו את המילה המאוסה "טריגר". אך מה מעורר הטריגר במציאות כה כואבת אם לא את הכאב הקיים ממילא? ספרות ילדים טובה לא מעוררת כאב סתום, חסר אונים. ספרות טובה היא ההפך מ"טריגרית" – היא מציידת במשמעות. היא ממלכה אוטונומית שתעורר בנו מחשבות חדשות והזדהות מחבקת.

אני מבינה את הרצון לצייר תמונה הפוכה, אבל מבקשת שנאמין כי הילדים שלנו זקוקים לאומץ ולחוכמה של ספרות נועזת, לא מהססת. ספרות שאומרת: כן, יש רוע נורא בעולם, אבל בה בעת שוזרת אותו בסיפור שמעניק היגיון ותקווה אל מול אותו רוע.

בקריאה בספר יש משהו מנחם עוד בטרם פתחנו אותו. בניגוד לתהום הפעורה של המסך, שאליה אנחנו נופלים מדי יום ולא יודעים כיצד נצא, ספר הוא מרחב בטוח. הגבולות שלו ברורים: שתי כריכות, התחלה וסוף.

ו"י אודן כתב שיש ספרים טובים שמיועדים למבוגרים בלבד, אבל אין ספרים טובים שמיועדים לילדים בלבד. ולכן אני חושבת שגם עבורנו, המבוגרים, יש טעם לחזור אל הספרים האלה שהשתמרה בהם האמונה באדם. נכון, כעת אולי נדמה שממלכת נרניה רחוקה שנות אור, מה לנו ולה? אבל אני רוצה להאמין שאם נסכים לא לנעול לנצח את החלק הילדי בנפש, נגלה שהוא עוד קיים וממשיך לדרוש – בעקשנות של ילדים – צדק, הגינות, ואמונה בקסום ובניסי.

קריאה בקלאסיקות של המאה ה-20, במעשיות עתיקות ובספרות מופת עכשווית, יכולה להעניק יותר מפסק זמן, היא יכולה להיות מקור לנחמה ולכוח. הצלילה לסיפור המתרחש במקום אחר או בזמן אחר, שבו יש טוב ורע, צדק ועוול, גבורה ואומץ לב – יכולה להרחיב ולצייד את הנפש הילדית או לעורר את החלקים הילדיים בנפש. לקריאה כזאת אנחנו זקוקים עכשיו.

קרדיטים ומקורות

במאמר

ילדות ישראלית בצל מלחמה

“בומים” – מילים ולחן: עומר הברון, לחן: רועי דורון
© כל הזכויות שמורות למחבר ולאקו”ם

“חרבו דרבו” – מילים ולחן: דור סורוקה, אוראל שמאילוב,
רוי שני כרמל, נסיה לוי
© כל הזכויות שמורות למחבר ולאקו”ם

תרצה אתר, מלחמה זה דבר בוכה,
הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1975
© כל הזכויות שמורות להוצאת הקיבוץ המאוחד וליורשי
המחברת

לאה גולדברג, מתוך “דיון על ספרות ילדים”
בהשתתפות לאה גולדברג, מאיר וייל ונתן יונתן,
על המשמר, 8.7.1955, עמ' 6
© כל הזכויות שמורות להוצאת הקיבוץ המאוחד

במאמר

היתה לי קופסת צבעים

“המלחמה האחרונה” – מילים: חיים חפר ז”ל, מו”ל: עננה בע”מ.
© כל הזכויות שמורות למחבר ולאקו”ם

שער ראשון:

שתלתם ניגונים בי, אמי ואבי

“שתלתם ניגונים בי, אמי ואבי” – מתוך השיר “ניגונים”
מאת פניה ברגשטיין

במאמר

מלחמת העולמות

“כל עוד הוא נעדר האי שקט בדרך כלל. הפיות מתעכבות עוד
שעה בבקרים, חיות הפרא מתמקדות בטיפול בגורים שלהן,
אדומי העור עורכים סעודה של שישה ימים ושישה לילות,
וכששודדי הים והילדים האבודים נפגשים הם מסתפקים בלחרוץ
לשון אלה לעומת אלה. אבל מרגע שבא פיטר, ששונא בטלה,
כולם חוזרים לפעולה” – מתוך: פיטר פן – הספר המוער מאת
ג'יימס מת'יו ברי, תרגמה והעירה: גילי בר-הלל סמו, הסדרה
המוערת, הוצאת אריה ניר, 2011, עמ' 66.

“הרפתקה ענקית” – מתוך: פיטר פן – הספר המוער שם,
עמ' 110.

“עד שיצאה 1918 נהרגו כל חבריי הטובים, חוץ מאחד” – מתוך:
שר הטבעות – אחוות הטבעת מאת ג'ר”ר טולקין,
תרגמה: רות לבנית, הוצאת זמורה ביתן, 1979, עמ' 11.

“חייב אדם להתנסות אישית בקדרות צילה של מלחמה כדי
לדעת את כובד מועקתה” שם, עמ' 11.

“כאשר נשלחו מלונדון בימי המלחמה, מפני סכנת ההפצצות” –
מתוך: האריה, המכשפה וארון הבגדים מאת ק”ס לואיס, תרגמה
שושנה וידל, הוצאת מחברות לספרות, 1980, עמ' 9.

“עליזים ותמימים וחסרי לב” – מתוך: פיטר פן – הספר המוער,
שם, עמ' 186.

בסיפור

חיית החושך

האיורים מתוך: חיית החושך מאת אורי אורלב,
איורים: מעין גלילי, הוצאת עם עובד, 2024

במאמר

אבא הולך למלחמה

צילום של שיר “לאבא שלום” מאת זרובבל גלעד,
מתוך דבר לילדים, 3.6.1948

“יש פעמים בהן דובים ודובות צריכים לשלוף ציפורניים ולחשוף
שיניים – לא בגלל שהם כועסים או מפחידים – אלא בגלל שהם
אוהבים את החיים, את המשפחה ואת הבית” – מתוך: לאן הלך
אבא דוב, כתב ואייר: מתן ליבנה, הוצאה עצמית, 2024.

במאמר

בימים שכל היתום שלי רועד

שם המאמר וציטוט בהמשך המאמר לקוחים מתוך “בחורף הזה
אני צריך אמא” מאת אלחנן ניר, מתוך: מי שנפלה עליו מפולת,
הוצאת הקיבוץ המאוחד, סדרת ריתמוס לשירה, 2014.
© כל הזכויות שמורות להוצאת הקיבוץ המאוחד

שער שני:

אם אפקח את עיניי אצטרך לראות

“אם אפקח את עיניי אצטרך לראות” – מתוך השיר
“התעוררות” מאת חן אליה, ובלילות דיבר בי בית,
הוצאת ספרי עיתון 77, 2022.

במאמר

חבקי דובים גדולים

שם המאמר וציטוטים בהמשך המאמר לקוחים מתוך "שיר לשירה" – מילים: יהונתן גפן ז"ל
צילום: אבישג שאר-ישוב, באישור הצלמת "נורו" – מילים ולחן: שלומי שבן,
מו"ל: הליקון ארומה מיוזיק בע"מ
© כל הזכויות שמורות למחבר ולאקו"ם

במאמר

סיפור שמחפש את רגליו

הציטוט של ר' נחמן מברסלב לקוח מתוך: כל סיפורי ר' נחמן מברסלב, מהדורה מבוארת, צבי מרק 2014, עמ' 374-375.

קִבְּצָן שְׂבִיעִי סִים הַסְּפֹרִי! / אֲנִי הַמְּאֻזְנִים הַאֲתֵרוֹנִים. / יְהוּדִים כֹּה רַבִּים לֹא זָכָה, / לְמַה לַחֲכוֹת עוֹד? / קִבְּצָן שְׂבִיעִי, גַּם אֶתָּה שׁוֹתֵק, / וְהַעֲנִנִים מְכַבִּידִים וְהוֹלְכִים. / אֲנִי מַחֲכִים, סֵפֶר שְׁמַא יִהְיֶה מֵאַחַר מִדֵּי. / מִי יִהְיֶה הַמְּאֻזְנִים?

לקוח מתוך: מדרש איציק – מאת איציק מאנגער, עריכת הספר ותרגום: חנא שמרוק, מתוך הסדרה: "ספרות יידיש", החוג ליידיש של האוניברסיטה העברית, הוצאת מאגנס, 1984.

במאמר

כשתנין כננס אלינו הביתה

האיור מתוך "סבתא טורבו ואלפי התנינים הבכיינים" נעשה על ידי רמי טל, הוצאת טל-מאי, 2019.
הצילום של מתוך ההצגה "סבתא טורבו" של "אנסבל הפרחות"

במאמר

לצאת דווקא אל מקומות מופלאים

כל הציטוטים לקוחים מתוך "אם יוצאים מגיעים למקומות מופלאים" – מאת ד"ר סוס, תרגום: לאה נאור, הוצאת כתר ספרים, 2000.
© כל הזכויות שמורות להוצאת כתר ספרים

במאמר

גלגולו של ירנה

הדימויים לקוחים מתוך "ירנה" מאת חיים פרי ז"ל,
איורים: עפרה אייל, הוצאה עצמית, 2024.

בסיפור

לב בצורה של שועל

הסיפור מאת תמר הוכשטר יראה אור בהוצאת עם עובד, באיוריה של שירז פומן
הציטוט בפתח הסיפור לקוח מתוך "ויהי ערב" מאת פניה ברגשטיין, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1949.

שער שלישי:

תנו לגדול בשקט

"תנו לגדול בשקט" – מתוך השיר "תנו לגדול בשקט", מילים ולחן: אבנר קנר, יואל לרנר
© כל הזכויות שמורות למחברים ולאקו"ם

במאמר

מה שרים ילדים במלחמה

תרגמה אתר, "מלחמה זה דבר בוכה",
הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1975.
© כל הזכויות שמורות להוצאת הקיבוץ המאוחד וליורשי המחברת

בסיפור

תעלומת הברווזי של ברווזי

הסיפור לקוח מתוך: תעלומות מלון נוף לחוף מאת אמיר חרש, איורים: הילה נועם, הוצאת עם עובד, 2024.

במאמר

ואולי אין ארץ לעולם לא

צילום: גליה עוז, ברשות הצלמת

במאמר

ספר החתולים זה עליי

"בום טרח, מה קרה? הבלון התפוצץ, הבלון נקרע!
לא נורא רוני רון, זה סופו של כל בלון" – מרים רות,
"מעשה בחמישה בלונים", ספרית פועלים, 1974.
© כל הזכויות שמורות להוצאת הקיבוץ המאוחד